
БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 2 2009

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij ONYSHCHENKO, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)

Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Бор'як

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекар'юв

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіп-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytyynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 189 від 09.11.1993 р.
Виходить 6 разів на рік.

Founded in 1993.
The State Registration Certificate:
KB No. 189 of 09.11.1993
Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:
НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна
Тел. (044) 524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Editorial office address:
VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine
Tel.: (044)524-43-50
E-mail: b_visnyk@nbuv.org.ua
bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Subscription Index 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

<i>Дубровіна Л.</i> Бібліотечна діяльність емігрантських українознавчих центрів у 20–30-х роках ХХ ст.	3
<i>Боряк Т.</i> Історія колишнього спецфонду Державної архівної бібліотеки як депозитарію бібліотечних колекцій «Празького архіву»	14
<i>Стришенець Н.</i> Від управління фондом до управління знаннями	19
<i>Черниш Н.</i> До історії українських біобібліографічних словників	26
<i>Шапаліна О.</i> Экспонирование документов (из опыта Российской государственной библиотеки)	31
<i>Романча Л.</i> Джерела з історії Музею театрального, музичного і кіномистецтва України (1921–1934)	36

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

<i>Танатар Н.</i> Імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у ЗМІ: контент-моніторинг традиційних та електронних джерел (2002–2007 рр.)	42
<i>Непомнящий А.</i> Повернення Бузескула	54
<i>Зленко В.</i> Перше навчальне видання з аграрної історії України	55

Contents

<i>Dubrovina L.</i> Library activities of emigrants Ukrainian centers in 20–30ies of XX century	3
<i>Boryak T.</i> The State Archive Library former special fund's history as the depository of «Prague Archive» library collections	14
<i>Strishenets' N.</i> From collection management to knowledge management	19
<i>Chernysh N.</i> To the history of Ukrainian biobibliographic dictionaries	26
<i>Shapalina O.</i> Documents exhibiting (experience of the Russian State Library)	31
<i>Romancha L.</i> Documents about history of Theatre, Musical and Cinema Museum of Ukraine (1921–1934)	36

REVIEWS

<i>Tanatar N.</i> Image of V. Vernadsky National Library of Ukraine in mass-media: content-monitoring of traditional and electronic sources (2002–2007).	42
<i>Nepomnyaschy A.</i> Buzeskul coming back	54
<i>Zlenko V.</i> First training edition of agricultural history of Ukraine	55

Любов Дубровіна,

директор Інституту рукопису НБУВ,
чл.-кор. НАН України

Бібліотечна діяльність емігрантських українознавчих центрів у 20–30-х роках ХХ ст.

У статті висвітлено бібліотечну діяльність основних наукових центрів, провідних закладів освіти, культури, громадських утворень, видавництва української діаспори в Австрії, Чехо-Словацькій республіці, Франції, Німеччині, Канаді, Польщі у міжвоєнний період. Автор наголошує, що заснування українських бібліотек, музеїв, видання книг рідною мовою, їх експонування на виставках, проведення інших культурно-мистецьких заходів – все це допомагало українцям-емігрантам зберігати національно-культурну ідентичність, відчувати себе невід’ємною складовою великого українського народу.

Розкрито внесок окремих вітчизняних діячів науки і культури, зокрема Л. Биковського, І. Рудичіва, С. Сірополка, В. Тернопільського, у розвиток бібліотек та пропаганду української книги.

Ключові слова: бібліотеки української еміграції.

The article highlights library activities of the major scientific centers, leading institutions of education, culture, science and scientific societies of Ukrainian Diaspora; it also highlights publications of library and book studies in Austria, Republic of Czechoslovakia, France, Germany, Canada and Poland. Among such centers are universities, scientific institutions, public organizations and publishers. They were collecting editions of books and periodic publications, displaying exhibits of Ukrainian Book, creating different approaches to book promotion.

Contribution of the Ukrainian figures of science and culture to the development of libraries and promotion of books is emphasized in this article. Particular attention is paid to Levko Bykovskiy, Ivan Rudychev, Stepan Siropolk, V. Ternopilsky and others.

Keywords: libraries of the Ukrainian emigration.

Розвиток української бібліотечної справи ХХ ст. важко уявити без бібліотечної та бібліографічної діяльності провідних закладів освіти, культури, науки та наукових товариств української еміграції 20–30-х рр. у Чехо-Словаччині, Франції, Польщі, Німеччині, Канаді, інших країнах. Всі вони створювалися з метою самозбереження та самоствердження українців на вигнанні, розбудови на чужині власного культурного простору. Такою культурною працею на еміграції українці прагнули не лише врятувати свою національно-культурну ідентичність, а й, як наголошувалося у Зверненні Головної Української еміграційної ради (Париж, 1930 р.), проводити активну пропаганду за кордоном, самоорганізуватися та розвивати наукову, громадську діяльність «задня освідомлення народів світу, європейських держав про визвольну боротьбу, національні цілі, український народ, його минуле й майбутнє»¹.

Найактивніше українська еміграція у ті роки діяла у **Чехо-Словацькій республіці**. І це цілком закономірно, адже саме тут опинилася найбільша кількість вітчизняних науковців, політичних та

державних діячів після падіння УНР. Та й президент Т. Масарик прихильно ставився до емігрантів. Саме з його ініціативи ЧСР кредитувала емігрантські організації, що перебували під опікою різних міністерств. За його допомогою також було створено у 1921 р. Український громадський комітет під орудою Миколи Шаповала². За такої підтримки стали можливими організація та повнокровне існування цілої низки потужних установ: Українського Вільного Університету (1921), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (1924), Українського інституту громадознавства, Української господарчої академії у Подєбрадах (1922), Музею Визвольної Боротьби України в Празі (1925), Українського історично-філологічного товариства та багатьох інших громадських утворень, де діяли бібліотеки, розвивалася бібліотечна справа³.

Спочатку була спроба організувати потужний центр у Відні, звідки веде свою історію Український Вільний Університет з січня 1921 р. і де почало діяти Об’єднання українських видавців, котре започаткувало у 1921 р., під редакцією Д. Антоно-

вич, фаховий безпартійний орган – бібліографічний журнал «Книга». На жаль, вийшов лише один номер цього журналу зі статтями М. Грушевського, І. Борщака, оглядом шкільних видань С. Черкасенка. У ньому висвітлювалося також літературне життя, діяльність Видавничого товариства, українського бібліографічного гуртка у Відні. Саме у цьому номері було започатковано літопис українських публікацій за 1918 р. (висвітлені праці І. Калиновича)⁴.

Але центром суспільно-політичного, культурно-життя українців в еміграції стала все-таки Прага, яка протягом 1922–1939 рр. виступала провідним видавничим емігрантським центром – виходило більше 90 українських періодичних видань⁵. Перебуваючи за межами Батьківщини, наші співвітчизники прагнули до збереження національних коренів, науки, культури, освіти і плекали надію про відновлення української державності.

Якщо говорити про книговидання, бібліотечну діяльність в еміграції, то, насамперед, слід згадати бібліотеку *Українського Вільного Університету* (УВУ). Перший вищий науковий заклад в еміграції був заснований 17 січня 1921 р. у Відні Союзом українських журналістів і письменників. Наприкінці вересня 1921 р. університет офіційно, за постановою Міністерства закордонних справ Чехо-Словацької республіки від 16 вересня 1921 р., був переведений до Праги, у приміщення Карлового університету. На той час це був єдиний український університет у світі, де зібралася потужна наукова громада, вимушена будувати своє життя за межами Батьківщини. УВУ мав два факультети: філософський, з відділами – історико-філологічним і природничо-математичним, та права і суспільних наук. У педагогічному процесі брали участь відомі вчені, досвідчені викладачі, культурні та громадські діячі. Серед них: Д. Дорошенко, Д. Антонович, М. Лозинський, С. Смаль-Стоцький, О. Колесса, З. Кузеля, А. Артемович, М. Сабат, І. Мірчук, І. Горбачевський, І. Ганицький, С. Рудинський, С. Дністрянський, С. Шелухін, Д. Коропатницький, В. Старосольський. Протягом короткого часу було організовано видання підручників, курсів лекцій, монографій, власного наукового збірника УВУ.

Бібліотеку УВУ заснували у 1922 р. Професор Д. Антонович був її директором упродовж 17 років. Він же очолював бібліотечну комісію, куди входили також Д. Дорошенко і В. Старосольський⁶. У 1939 р. бібліотеку очолив О. Гайманівсь-

кий. Він завершив інвентаризацію фондів, підготував каталог бібліотеки, налагодив постійний книгообмін із Слов'янською бібліотекою у Празі.

Бібліотека формувалася зусиллями самої громади, за рахунок пожертв, власних видань, обміну книжками і лише незначною мірою – купівлі. Поповнювали фонди також студенти та студентські наукові товариства, зокрема Група Української національної молоді високих шкіл ЧСР при Українській академічній громаді у Празі. У 1927 р. бібліотека нараховувала вже близько 5 тис. книг, а станом на 1938 р. – понад 10 тис. видань⁷. Хоча бібліотека завжди перебувала у важкому матеріальному становищі і майже не фінансувалася, зібраний українськими прихильниками науки і культури, студентами, викладачами, добродіями бібліотечний фонд зіграв значну роль у підтримці науки і культури української еміграції.

Бібліотека *Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова* (далі – УВПІ) була заснована одночасно з Інститутом і також складалася переважно з видань УВПІ (продукції видавництва «Сіяч»), навчальних посібників та підручників, комплектів видань НТШ, енциклопедичних видань, а також придбаних колекцій книжок громадського і політичного діяча Т. Олексюка, дійсного члена НТШ, письменника, літературознавця, засновника і редактора журналу «Українська хата» П. Богацького та ін. Упродовж тривалого часу бібліотека перебувала у віданні Ф. Стешка, відомого українського музикознавця, культурно-освітнього діяча, Голови Сенату УВПІ у справах бібліотеки, який закінчив дворічні бібліотечні курси при Карловому університеті у Празі. Завдяки його зусиллям бібліотека сформувала цінний фонд історико-культурної спадщини, у т. ч. музичну колекцію. Завідувачами бібліотеки були: з 1923 р. С. Репецький, адвокат, політичний діяч і публіцист, а з 1926-го – **О. Шаповал**. Вагомий внесок у розвиток бібліотеки зробили М. Самойлович і П. Зленко. Бібліотека мала фонди універсального характеру, активно комплектувалася, поповнювалася періодичними виданнями (більше 42 назв). У 1933 р. вона нараховувала понад 10 тис. назв і виконувала публічні функції: її фонди були відкриті усім бажаючим. Бібліотека існувала до закриття УВПІ у 1933 р. Згодом її фонди розподілили між Слов'янською бібліотекою у Празі та українською гімназією у Модржанах⁸.

Важливу роль в отриманні інженерної освіти емігрантами відіграла *Українська господарча академія* (УГА) в Подебрадах, створена у 1922 р.

Українським громадським комітетом у Празі за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ ЧСР. При ній функціонувало Видавниче товариство, яке видавало підручники, наукові праці, зокрема було налагоджено випуск «Записок Української господарчої академії»⁹. Журнал «Українське книгознавство» готувався до друку гуртком бібліофілів при УГА під керівництвом **Л. Биковського**. На сторінках видання друкувалися книгознавчі та бібліографічні праці, у т. ч. і самого Л. Биковського, на той час вже знаного бібліографа та книгознавця – «Українська бібліографія на еміграції», «Книгоживання», «Бібліотековіана Національної бібліотеки України», «Матеріали до історії Українського бібліологічного руху»¹⁰ тощо.

УГА мала фундаментальну бібліотеку з фондом понад 30 тис. томів фахової літератури. Її організував Л. Биковський¹¹. У бібліотеці було реалізовано багато бібліотечнознавчих ідей самого засновника. Вона мала книжковий магазин, робочі приміщення, приміщення для каталогів, читальний зал, підручну бібліотеку. Як і в усіх вишах, керівним органом бібліотеки була бібліотечна комісія, яку обирала рада професорів, виконавчим – директор бібліотеки. Комісію очолював В. Чередиєв. Внутрішньобібліотечними справами відала бібліотечна рада. Очолювали бібліотеку колишній член Української Центральної Ради, міністр і посол УНР у Відні Г. Сидоренко та видатний політичний діяч, вчений І. Мазепа. У бібліотеці працювали відомі українські вчені, громадські діячі, зокрема Л. Биковський, М. Омелянович-Павленко¹². Після ліквідації УГА більша частина фондів бібліотеки потрапила до Чехо-Словацької хліборобської Академії в Празі. Інша залишилася в Українському технічно-господарському інституті (УТГІ)¹³.

Бібліотека містилася в історичному замку короля Юрія з Подебрад. У фонді переважала соціально-економічна та інженерно-агрономічна література, однак певну його частину становили й історичні, географічні, філологічні видання¹⁴.

Громадські осередки також створювали свої бібліотеки. У зв'язку з цим слід згадати Українське товариство прихильників книги на чолі із **С. Сірополком** та Українське історико-філологічне товариство на чолі з **Д. Антоновичем**. Започаткована ними видавнича та бібліотечна діяльність мала велике значення для подальшого розвитку українознавчих досліджень, формування на еміграції острівка національної культури та науки, який допомагав українцям зберегти національну ідентичність.

Українське товариство прихильників книги (далі – УТПК) було засноване як творча організація бібліографів, бібліотекарів, книговидавців після проведення у 1926 р. IV Міжнародного бібліотечного з'їзду в Празі. Товариство створювалося зусиллями І. Калиновича, О. Лотоцького, С. Сірополка, Д. Антоновича, Л. Биковського. Ним керували С. Сірополко, Є. Вировий, Ю. Тищенко¹⁵.

УТПК збиралося щомісячно, на засіданнях обговорювалися питання історії та мистецтва книги, особливості української книги, наукові дослідження вчених у галузі книгознавства, бібліографії та бібліографічного репертуару української книги, бібліотечнознавства тощо. Значна увага приділялася популяризації української книги, проводилася активна виставкова та лекційна робота. Членами та активними діячами УТПК були: С. Сірополко, В. Біднов, Є. Вировий, Д. Антонович, В. Січинський, П. Богацький, В. Сімович, Д. Чижевський, П. Богущкий, П. Зленко, С. Кандиба, О. Колесса, І. Мазепа, К. Мацієвич, І. Мірний, М. Мухін, С. Наріжний, О. Шаповал, В. Щербаківський, А. Яковлів та ін. Станом на 1 січня 1929 р. товариство налічувало 69 осіб, входили туди і колективні члени (УГА, УВПІ та ін.). На установчих зборах 5 січня 1927 р. під головуванням проф. Д. Антоновича ухвалили назву, статут та обрали Управу у складі: С. Сірополко – голова, С. Вировий – заступник, Ю. Тищенко-Сірий – секретар¹⁶. У 1934 р. Головою УТПК було обрано В. Січинського, архітектора, графіка, мистецтвознавця, члена НТШ у Львові¹⁷.

УТПК мало свій «Бюлетень Українського товариства прихильників книги в Празі», на сторінках якого публікувалися відомості про діяльність Товариства. Пізніше з'явився часопис «Книголюб» (виходив протягом 1926–1932 рр.), відповідальним редактором котрого був С. Сірополко. У журналі публікувалися наукові праці представників усіх трьох українських вищих шкіл Чехословаччини, довідки чеських бібліографів. Однак головним джерелом публікацій слугували доповіді членів Товариства на засіданнях та матеріали дискусій. У кожному числі розміщувалася хроніка.

Часопис постійно друкував бібліографічні огляди емігрантських та радянських видань, матеріали з бібліографії, книгознавства, бібліотечної та виставкової діяльності, діяльності емігрантських видавництв, книжкової справи. У Товаристві активно діяли Бібліотечно-бібліографічна та Редакційно-видавнича комісії. Головою Бібліотечно-бібліографічної комісії був В. Січинський, секре-

тарем – П. Зленко. Саме вона розпочала реєстрацію усіх нових українських видань поза межами Наддніпрянської України та Польщі, включаючи публікації на етнічних землях, облік стародруків у зарубіжних бібліотеках. І хоча така реєстрація проводилася на сторінках «Книголюба» лише у 1927 р., а надалі була припинена, як і реєстрація періодичних видань, бібліографічну україніку все-таки вдалося започаткувати. Натомість, з 1 по 15 число часопис розміщував рубрику україніки іноземними мовами¹⁸.

Журнал публікував і статистику друків української еміграції П. Зленка: за 1919–1930 та 1929–1931 рр., подану в «Книголюбі» за 1930 р. та окремим виданням. Також з'являлося багато видань, де містилися пристатейна бібліографія, бібліографічні огляди та списки праць. Серед них: В. Біднова «Релігійні видання на Україні в 1917–1919 рр.», «Праці проф. Голубева з історії України», «Бібліографічна діяльність о. Євфимія Сіцінського»; В. Сімовича «Таборові видання під час світової війни», «Бібліографія творів О. Кобилянської»; С. Сірополка «Книгознавство на Великій Україні», «Книгознавство в Галичині» та ін. С. Сірополко розпочав реєстрацію українських друків по бібліотеках Чехо-Словаччини¹⁹. Працюючи з бібліографією, П. Зленко вперше звертає увагу на необхідність збирання відомостей про всі видання еміграції та самих видань у бібліотеках України, а також створення спеціальної бібліотеки. Як відомо, мрія дослідника здійснилася лише у 90-х роках ХХ ст. Вже за незалежності у Києво-Могилянській академії було створено Бібліотеку української діаспори.

Л. Биковський організував бібліотеку Товариства, де вдалося зібрати значну кількість емігрантських видань міжвоєнного часу, і не лише чехословацького сегмента. І хоча її фонди налічували лише 114 видань, зібраних за 1928–1929, 1930 та 1934 рр., вона мала неабияку цінність за своєю фаховою приналежністю. УТПК брало активну участь у IV Міжнародному конгресі бібліотекарів і друзів книги у липні 1926 р. у Празі, в рамках якого вдалося організувати виставку української книги²⁰.

Особливо помітною була діяльність УТПК, пов'язана з проведенням виставок української книги, колекційних видань, екслібрисів видатних вітчизняних художників, книжкової графіки. Товариство налагоджує тісні контакти з Українською бібліотекою ім. Симона Петлюри у Парижі і допомагає укомплектувати її празькими виданнями.

До переобрання в 1934 р. головну роль у Товаристві відігравав С. Сірополко, який не лише організовував повсякденну роботу УТПК, а й підтримував контакти з профільними установами, вченими з різних країн, вирішував творчі питання з УНІК. УТПК зав'язав контакти з багатьма спорідненими товариствами і науковими установами, серед котрих були УНІК, Книжкова палата, Бібліографічна комісія НТШ, Бібліографічне товариство Одеської спілки бібліотекарів і приятелів книги у Празі, Спілка польських бібліотекарів та ін.²¹

Ще однією науковою установою, яка активно займалася бібліотечною діяльністю, був *Український інститут громадознавства* (далі – УІГ). Він виник у 1924 р. на приватних засадах, згодом був перейменований в Український соціологічний інститут. Тут працювали такі видатні постаті, як В. Левинський, Г. Паламар, В. Коваль, В. Винниченко, Ф. Щербина, Ф. Якименко, Я. Ярема, О. Ейхельман, С. Шелухін, С. Русова, С. Бородаєвський, Д. Антонович, Л. Білецький, І. Кабачків, В. Петров, Д. Дорошенко, О. Шульгин та ін. Бібліотека інституту формувалася з книжок, виданих УІГ та за рахунок подарунків, купівлі, переважно періодичних видань із суспільствознавства. Книжковий фонд бібліотеки у 1930 р. становив понад 10 тис. видань²². Велика роль в організації діяльності УІГ належала М. Шаповалу.

При УІГ було створено *Український національний музей-архів*, який увібрив у себе частину матеріалів Головного військово-історичного музею-архіву, перевезеного М. Обідним із Тарнова до Праги. Директором музею обрали Н. Григорііва, членами – генерала В. Петрова і проф. Я. Славіка. Музей мав цінний фонд преси, його експозиції поповнювалися рідкісними виданнями, пам'ятками з історії українського війська, архівними документами. Відділ преси був представлений 874 комплектами часописів, 220 комплектами журналів, 164 збірками депонованих видань тощо.

У 1930 р. книжкові та архівні фонди музею, бібліотека УІГ були передані *Українському історичному кабінету* у Празі, який вважався автономною структурою Російського закордонного історичного архіву при Міністерстві закордонних справ ЧСР. Очолював цей кабінет директор Російського архіву Як Славік, співробітниками були М. Обідний і А. Животко. Український історичний кабінет у Празі заснували з метою проводити історичні студії. Його архів і бібліотека зберігали понад 200 тис. архівних документів, 15 тис. книжок та понад 100 тис. періодичних видань, преси з

усіх країн світу. Лише протягом 1931 р. 137 редакцій безкоштовно надіслали свої видання до Кабінету. Крім фондів Українського національного музею-архіву великою цінністю у Кабінеті була бібліотека В. Липинського. До речі, матеріали Кабінету надавалися у вільне користування дослідникам²³.

Громадські організації в Празі і Подєбрадах також опікувалися бібліотечною діяльністю. Серед них варто згадати *Українське історично-філологічне товариство* (далі – УІФТ), засноване у 1923 р. професорами філософського факультету УВУ Д. Антоновичем, В. Бідновим, Д. Дорошенком, О. Колесою, В. Щербаківським. Очолював його П. Андрієвський, відомий біолог, професор.

УІФТ провадило значну наукову роботу, видавало свої «Праці», організувало вшанування пам'яті видатних вітчизняних вчених, урочисті зібрання НТШ у Львові, обговорення наукових доповідей. Його члени брали участь у міжнародних наукових конгресах, нарадах. За п'ять років свого існування УІФТ провело 130 наукових засідань. Найбільшу активність виявляли В. Біднов, В. Щербаківський, Д. Антонович, Л. Білецький, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, Б. Крупницький, С. Шелухін, С. Наріжний та ін. Це Товариство зіграло значну інтегруючу роль в українській еміграції. Завдяки його зусиллям було видано 47 праць з археології, історії, мистецтвознавства, літератури, архітектури²⁴.

Український громадський видавничий фонд (УГВФ) засновано у 1921 р. на чолі з Бюро (голова – Є. Вировий, заступники В. Королів і Б. Балаш). Членами його видавничої ради у різні роки були М. Макаренко, Я. Ярема, М. Галаган, Н. Григорієв, П. Богацький, Гр. Щербина, М. Шаповал – усього понад 100 індивідуальних та колективних членів з усіх країн світу, де існували українські емігрантські установи. УГВФ проводив велику видавничу роботу. Друкувалися українські книжки, підручники, наукова література з економіки, медицини, біології, лісівництва, літературознавства і мовознавства, мистецтва, історії, художні твори, довідкові видання, видавалися каталоги, організувалися виставки. Значна увага приділялася поширенню книг через книгарні, наукові та просвітницькі товариства, книгоспілки, у т. ч. робилися спроби поширювати свою друковану продукцію в Україні²⁵.

Товариство Музею визвольної боротьби України у Празі володіло надзвичайно цінною колекцією архівних документів та книжок. Вона сформувалася внаслідок широкої збирацької діяль-

ності, завдяки дарам від численних українських інституцій в еміграції з Праги, Берліна, Варшави, Відня, міст США, приватним внескам окремих осіб. У комплектуванні фондів музею взяли участь відомі українські вчені, громадські діячі, численні наукові товариства. Колекція документів з історії військового руху, зібрана живими учасниками та свідками подій 10–20-х років ХХ ст., вважалася унікальною. Бібліотека товариства у своєму складі мала понад 40 окремих зібрань (у т. ч. В. Коваля, М. Аркаса), численні дари з автографами, фотографії, часописи, різні матеріали, що видавалися в таборах українських полонених періоду Першої світової війни та Української революції 1917–1920 рр. Великою цінністю були фонди стародруків та рідкісних видань, колекція «Шевченкіани» тощо. У бібліотеці відкрили авторський відділ, де почали збирати друковані праці сучасників: до кінця 1937 р. вдалося зібрати 1271 назву творів. Провідна роль у комплектуванні фондів належала С. Смаль-Стоцькому. Після війни це унікальне зібрання рукописів, архівних документів та книжкових колекцій було, на жаль, розпорошено²⁶.

У 1924–1925 рр. значним емігрантським центром стає **Франція**, куди переїхало багато українців з Польщі. Тут створюється Союз українських емігрантських організацій на чолі з Генеральною радою в Парижі, який об'єднав понад 10 громад. Водночас українська еміграція у Франції згуртовується навколо Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі, яка згодом посіла особливе місце у бібліотечній справі та національно-просвітницькій діяльності.

Українська бібліотека ім. Симона Петлюри у Парижі була заснована за ініціативою В. Прокоповича на вшанування пам'яті Голови Директорії УНР Симона Петлюри, який трагічно загинув у 1926 р. Спочатку вона існувала при редакції часопису «Тризуб». У 1929 р. французька влада офіційно затвердила статут Товариства «Українська бібліотека ім. Симона Петлюри у Парижі» і установа була відкрита для відвідувачів. Там працювали такі відомі вчені, як О. Удовиченко, Іл. Косенко, О. Шульгин, І. Рудичів, почесними її членами були директор Українського наукового інституту у Варшаві О. Лотоцький та професор Українського Вільного університету в Празі С. Смаль-Стоцький²⁷.

Провідна роль в організації бібліотеки, поповненні і збереженні фондів належала її першому директору – **І. Рудичіву**. Бібліотека комплектувалася усіма виданнями українців у Франції та інших країн, де існували центри політичної

еміграції українців, а також архівами (зокрема, там зберігалися документи періодів Української революції 1917–1920 рр. та «Визвольної боротьби», документи, фото видатних діячів українського визвольного руху, які передавалися разом з матеріалами про життя еміграції та книжковими подарунками). До складу бібліотеки входив музей (Кімната пам'яті С. Петлюри), було створено також музейно-архівну «Петлюровіану».

Бібліотека заснувала інститут своїх представників на місцях, які допомагали комплектувати її фонди та обмінюватися книжками з тамтешніми українськими осередками. Багато зробили для становлення бібліотеки та музею В. Королів-Старий, Ів. Шендрик, А. Антончук, Л. Янушевич. Крім представників на місцях бібліотека мала й декілька філій у Франції та Люксембурзі (зокрема, у Шалегі та Оден-ле-Тіші, Греноблі, Лյон і Єш у Люксембурзі). Тамтешні українські громади передали бібліотеці свої архіви, книгозбірні. Вони залишалися на своїх місцях як філії центральної інституції. Перед війною бібліотека нараховувала близько 13 тис. томів різноманітної українознавчої літератури. У її фондах зберігалася також значна кількість колекційних музейних та архівних документів, листів, мап, праць, портретів видатних діячів, колекція світлин (понад 1340 фотографій) та автографів. Про діяльність бібліотеки, її нові надходження, численні дари від різних осіб постійно повідомлялося на сторінках «Тризуба» протягом 1929–1940 рр.²⁸

Вражає самовіддана праця І. Рудичіва, який присвятив бібліотеці увесь свій час, та деяких її працівників, зокрема, Л. Перфецького, О. Шульгіна та ін. Бібліотека досить швидко перетворилася у центр науково-культурного життя. Тут постійно проводилися вечори пам'яті С. Петлюри, святкування різних знаменних дат, проходили засідання лекторію. Останній мав особливо велике значення, адже там читали лекції видатні українські вчені, які репрезентували не лише громаду Парижа. Лекторів запрошували з різних емігрантських центрів Європи. Коло проблематики було досить широким: історія, література, порушувалися політологічні, соціопсихологічні та історико-культурологічні питання, висвітлювалися історія бібліотечної та видавничої справи, проблеми бібліографії тощо. Лекційна робота бібліотеки також перебувала у полі зору журналу «Тризуб».

Нечисельна українська еміграція в **Німеччині** була представлена переважно членами Союзу визволення України, які працювали у таборах поло-

нених, співробітниками різних ліквідаційних українських урядових та громадських інституцій, утікачами, які гуртувалися навколо П. Скоропадського, або приїхали з німцями, та українською академічною молоддю, котра навчалася у вищих навчальних закладах Німеччини. Для розвитку вітчизняної бібліотечної справи велике значення мала діяльність «Спілки студентів-українців». Вона була заснована у 1921 р., а вже у 1923-му згуртувала навколо себе понад 200 студентів. Спілка видавала конспекти лекцій, виклади і доповіді, допомагала студентам матеріально. Серед іншого вона створила бібліотеку, організувала роботу читальні. У 1933 р. це об'єднання реорганізувалося у «Спілку українців у Німеччині»²⁹.

Помітною була діяльність Бібліотеки газети «Українське слово», яка виходила у 20-х рр. у Берліні під егідою «Українського наукового інституту», яким опікувався Павло Скоропадський. Вона створювалася на базі видань газети. А це були твори українських письменників Т. Шевченка, І. Котляревського, Д. Дорошенка, Б. Лепкого, О. Стороженка, П. Куліша, В. Андрієвського та багатьох інших, а також мистецькі монографії, підручники, словники³⁰. Свої бібліотеки мали деякі громадські організації, наприклад, Берлінський відділ Українського Червоного Хреста, Спілка об'єднаних громадських і добродійних організацій у Німеччині під головуванням Д. Дорошенка, невеличкі бібліотеки існували і в таборах для полонених.

Вагомий внесок у формування фондів українських бібліотек робили емігрантські видавництва, що діяли на території Німеччини: «Українська накладня», «Видавництво української молоді», «Космос», Українське книгознавство» та ін. Видавництво «Українська накладня», організоване Я. Оренштайном, видавало серії «Бібліотека українських класиків і сучасних письменників», «Бібліотека романів», «Музичне видавництво «Україна», «Нові виховничі шляхи», «Дитяча бібліотека», «Нова бібліотека», «Бібліотека драматичних творів», «Соціально-політична бібліотека», «Бібліотека кримінальних романів»³¹. Цією друкованою продукцією поповнювалися як прилавки книгарень, так і фонди бібліотек.

В **Австрії** центром емігрантської бібліотечно-видавничої справи став Відень. Тут виходило багато українських видань. Зокрема, В. Винниченко видавав свій тижневик «Нова доба»; В. Липинський – збірник «Хліборобська Україна»; лікар-бактеріолог В. Піснячевський – тижневик «Воля», О. Олесь – часопис «На переломі» тощо. Діяла

(хоча й недовго) «Всеукраїнська національна рада», створена після розпаду Австро-Угорської імперії, головою котрої став С. Шелухін, заступниками – О. Греков та Р. Перфецький, а секретарем – М. Залізник. У Відні розгорнули свою діяльність еміграційний уряд ЗУНР Є. Петрушевича українське студентське товариство «Січ», засноване у 1919 р. М. Грушевським та його соратниками – П. Христюком, М. Чечелем, М. Шрагом; **Український соціологічний інститут**. Завдяки зусиллям співробітників останнього вдалося налагодити видавничу діяльність, сформувати українську політичну бібліотеку³².

У **Польщі**, де опинилася значна кількість інтернованих військ Армії УНР, умови для культурно-просвітницької діяльності були набагато гіршими. Таборове життя їй зовсім не сприяло³³. Але ж, наприкінці 1920 р. на території Польщі перебувало понад 30 тис. інтернованих і мешкало близько 100 тис. українців. Тому національно-культурна робота з цим контингентом, організація його духовного життя були вкрай необхідними.

Просвітницькою діяльністю таборів керував В. Прокопович, який у січні 1918 р. очолював міністерство освіти в уряді УНР, а надалі – у 1929–1939 рр. – працював редактором тижневика «Тризуб» у Парижі. Завдяки його зусиллям на польських теренах розгортається видавнича діяльність, друкуються підручники, періодичні видання, засновуються громадські просвітницькі товариства, які мали свої бібліотечки, де зберігалися не лише таборіві видання, а й твори класиків української літератури³⁴.

Невеличкі бібліотеки вдалося створювати і безпосередньо у таборах інтернованих. Культурно-освітній відділ Армії УНР навіть спромігся налагодити тут видавничу діяльність. У подальшому Управління з національно-освітньої справи перебало на себе керівництво улаштуванням бібліотек, роботою культурно-освітніх гуртків, товариством «Просвіта», громадами тощо³⁵.

Після підписання Польщею миру з радянською Росією у жовтні 1920 р. та остаточної ліквідації таборів у 1924 р. з'явилися додаткові можливості для організації наукової і культурної діяльності. Хоча частина українців згодом й повернулася в Україну, створені ними громадські об'єднання, організації продовжували своє національне життя. Військові товариства, зокрема **Українське воєнно-історичне товариство** (засн. 1920 р.), у 20-х – на початку 30-х років налагодили значну збирацьку та видавничу діяльність. Велися активні пошуки

історичних документів, друкувалися книжки з історії українського війська. Товариство мало свій друкований орган – збірник «За Державність», виходила у світ бібліотека найважливіших праць³⁶. У одному з найбільших таборів Александрові Куявському у січні 1921 р. функціонували школи, читальні, товариства, гуртки, діяли театр ім. М. Садовського, хор, курси українознавства. Дивізійна друкарня видавала тижневик «Нове життя», «Релігійно-науковий вісник», часопис «Український стрілець», «Альманах» тощо. А загалом упродовж 1921–1924 рр. друкувалося 85 назв часописів, газет та журналів різного спрямування, які поповнювали українські бібліотеки та читальні у Польщі³⁷.

І все-таки основна роль в організації національно-культурного життя українців у Польщі належала **Українському центральному комітету** (УЦК), який постійно дбав про релігійні, культурні і освітні потреби емігрантів, організовував інтернати, видавництва, дитячі садки, спортивні товариства, спілки, школи, інші культурно-просвітні заклади, а також стаціонарні і пересувні бібліотеки. УЦК мав власні бібліотеку і книгарню. Бібліотека, заснована з видань, подарованих С. Петлюрою і О. Саліковським, у 1938 р. нараховувала 3,5 тис. книг, серед яких художні твори становили більшість.

Фонди бібліотеки поповнювалися переважно за рахунок українських видавництв. Так, у Варшаві з 1920 р. виходив часопис «Син України». Він видавав спеціальну серію «Бібліотека», в рамках якої друкувалася художня, історична та військова література. Нею і формували бібліотечні фонди. Цими проблемами переймалися також невеличкі видавництва численних товариств, зокрема, Спілки українських інженерів та техніків, Українського військово-історичного товариства, Української академії ім. Петра Могили та Івана Мазепи та ін.³⁸

Хоча бібліотека мала й невелику кількість книжок, вона відігравала важливу роль у житті емігрантів, оскільки тривалий час це була єдина українська книгозбірня у Варшаві, принаймні до заснування тут відповідних установ Українським науковим інститутом у Варшаві, корпорацією «Запорозжя» та мистецьким гуртком «Спокій». Поза польською столицею бібліотек у місцевих осередках практично не було. Тому УЦК організував 35 стаціонарних та кілька пересувних бібліотек при своїх відділах. Найбільшою після Варшави вважалася українська бібліотека при станції м. Каліша, де зберігалася понад 1,5 тис. книжок. Подібні бібліотеки були відкриті у Плотичому, Лодзі, Александрові Куявському, Барановичах та ін.³⁹

Істотний вплив на емігрантське життя справляв *Український науковий інститут у Варшаві* (УНІ-В), санкціонований Міністерством освіти Польської республіки і радою Варшавського університету 8 лютого 1925 р. У цій інституції працювали І. Огієнко, В. Заїкін, Р. Смаль-Стоцький, О. Лотоцький, В. Лепкий, В. Садовський, Д. Дорошенко, В. Біднов, П. Сулятинський, Г. Лазаревський, О. Бочковський, В. Лашенко та ін. Стипендіатами УНІ-В були С. Наріжний, Я. Яковлів та ін.⁴⁰ Численні наукові видання УНІ-В та його наукових комісій, семінарів поповнювали фонди українських бібліотек у Польщі, Чехословаччині, Франції, Німеччині. Перед самою війною УНІ-В зібрав українську бібліотеку, яка складалася з понад 9 тис. книжок та видань періодики. До неї входив архів М. Драгоманова, знайдений та придбаний Д. Дорошенком і директором УНІ-В О. Лотоцьким. Наукова робота співробітників інституту була сконцентрована на актуальних питаннях українознавства.

У цей час активізує книгознавчо-видавничу роботу І. Огієнко, він розробляє концепцію рідномовних видань, де видавничій справі, історії книги та бібліографії українських видань приділяється велика увага. За сприяння співробітників інституту створюється щомісячник «Рідна мова» (1932–1939), часопис «Наша культура» (1935–1939), формуються як реально, так і в бібліографічному репертуарі серії супутніх бібліотечок до цих видань, зокрема «Бібліотека українознавства», «Українська автокефальна церква» та ін.

У кожній країні перебування українські громади, наукові товариства, «Просвіта» прагнули створити українську бібліотеку, хоча б нечисельну. Серед них – бібліотека Українського Клубу в Женеві, який очолювали П. Чижевський, Д. Чижевський і Є. Бачинський; бібліотеки «Української хати» та Українського культурного об'єднання в Болгарії, де діяли курси українознавства. Досить часто відкривалися українські відділи в державних бібліотеках, наприклад, у Бельгії, Великій Британії.

У багатьох емігрантських центрах, де не було можливості створити наукову чи видавничу інфраструктуру, засновувалися «просвіти», товариства ім. Тараса Шевченка та інші організації, які формували просвітянські бібліотеки. Вони з'являлися у найвіддаленіших від України куточках світу – в Аргентині, Парагваї, Бразилії, на Далекому Сході⁴¹. Ці утворення відігравали важливу роль у патріотичному вихованні дітей емігрантів та збереженні національної культури.

У США, за даними В. Дорошенка, у цей період не існувало великих бібліотек. Лише «при деяких народних домах, наприклад у Філадельфії, функціонували невеликі і несистематичні книгозбірні»⁴².

А ось **Канада** була важливим ареалом просвітницької діяльності. Тут традиції читальень збереглися і набули розвитку. Найвідомішими були читальні «Просвіти» у Вінніпезі та Кенорі⁴³. Ці «просвіти» реалізовували повною мірою завдання, які ставили перед собою українські просвітники на материковій Україні: читальня перетворювалася у просвітницький та культурний клуб, де члени товариства збиралися почитати книжки та газети, послухати цікаву лекцію, поспілкуватися та розважитися грою у шахи, доміно тощо. При читальнях діяли різні художні гуртки, спортивні секції. Бібліотека була центром, навколо якого об'єднувалися українські діти та дорослі. Про це пише О. Цукорник у своїй праці «Ювілейна книга т-ва «Просвіта» в Кенорі, Онтаріо». Автор створив своєрідний літопис діяльності «Просвіти» (по 1965 р.), опублікував спогади її активних членів: «Бібліотека – не лише книгозбірня, хоча має найсуттєвіші праці з українознавства, а й центр культурного дозвілля, розваг, довідковий центр знань про Україну, її культуру, минуле і сучасне для всіх, хто нею цікавиться»⁴⁴. У Вінніпезі існував Інститут просвіти з унікальною бібліотекою художньої літератури⁴⁵.

Цілісну концепцію української читальні в еміграції створив **В. Тернопільський**. Він підготував своєрідний методичний посібник з організації читальні «Українська читальня або кожний українець повинен знати», який видала Українська видавнича спілка Українського голосу в Канаді⁴⁶. Книга містить корисні поради щодо організації діяльності читальні, проведення просвітницької та культурної роботи. У передмові видавництво чітко вказує мету видання: «аби розширити світогляд чоловіка в напрямі загальної освіти і культурно-просвітницьких цілей нашого народу»⁴⁷. Читач фактично мав перед собою інструкцію: як організувати читальню, провести збори заінтересованих осіб, протоколювати засідання, проводити фінансові розрахунки, розробити статут, його зміст, обрати раду або правління читальні, як скласти план роботи, заслухати звіти, визначити витрати, вибудувати систему культурних заходів. У книжці подано правила поведінки керівників та членів товариств, працівників читальні, зокрема, вказується на необхідність доброзичливої, тактов-

ної поведінки між собою та читачами. Розповідається як проводити збори, розробляти програму зборів, які основні вимоги висуваються до голови зборів (обирати людину «свідому та способну»), подаються правила поведінки на зборах та під час дискусії⁴⁸.

Автор коротко розкриває історію бібліотек, історію письменства, аналізує зміст фондів читальні. Дає поради, які книжки мають бути в бібліотеці: для простого народу та наукові. Останні мають відображати розвиток основних знань за галузями: історія, географія, етнографія, природничі та технічні книжки, правничі, господарські, медичні, філософські, педагогічні. Белетристика має включати повісті й оповідання, поезію, твори поетичні і драматургічні. Передбачалася й лекційно-просвітня робота: періодично організовувати доповіді-лекції на різні теми. Характеризуючи діяльність читальні, автор пише, що вона має «обнімати всі інтереси життя ріжного віку, давати їм в себе місце, розвивати їх, плекати, вигляджувати, ублагороднювати»⁴⁹. Бібліотека створюється на кооперативних засадах і фінансується коштом її членів, займається просвітньо-виховною роботою у найширшому значенні цього слова, є школою для неписьменних, курсом освіти для дітей, там засновуються співочий, драматичний та спортивний гуртки, проводяться дебати, вчені наради, концерти та прогулянки, організуються музеї, газетний відділ⁵⁰.

У Канаді культурними центрами еміграції були бібліотеки Українського народного дому у Вінніпезі та Торонто. Вінніпезька бібліотека була започаткована у 1921–1922 рр. збірками книг Товариства «Боян», Товариства ім. М. Заньковецької, Товариства ім. І. Котляревського, що зберігалися там з 1910 р. Її фонд літератури був представлений головним чином нотними та драматургічними виданнями. Ця найцінніша бібліотека в Канаді була зібрана завдяки зусиллям таких фахівців, як П. Попел, А. Буряник, Д. Скрига, П. Яцина та ін.

Бібліотека Українського народного дому у Торонто з 1917 р. існувала як Читальня Просвіти ім. Т. Шевченка і лише у 1925-му набула сучасної назви. Вона була започаткована дарунком В. Фарини та Д. Николяка. Останній був і першим її бібліотекарем⁵¹.

У Канаді існували і церковні греко-католицькі українські бібліотеки: Архієпископська Дієцезальна бібліотека у Вінніпезі, започаткована 1930 р. (фонд до 3 тис. томів), Василіанського монастиря в Мондері (Альберта), де зберігалася значна

кількість церковних книг, у т. ч. українських стародруків; Бібліотека о. Редемптористів у Йоркстоні, заснована у 1913 р. Серед греко-православних бібліотек найбільш помітними були бібліотека Інституту ім. М. Грушевського в Едмонтоні (1916), бібліотека Українського інституту ім. П. Могили⁵².

На еміграції громадські бібліотеки української книги часто створювалися при наукових та культурних осередках. Найактивнішими процеси створення видавництв української книги, формування бібліотек були у 20-ті роки, а у 30-х ця діяльність поступово згортається⁵³.

Бібліотечна, бібліологічна та бібліографічна діяльність в еміграції розвивалася завдяки самовідданим зусиллям цілої когорти українських вчених, просвітників, діячів бібліотечної справи, серед котрих найзначнішими постатями були Д. Дорошенко, Д. Антонович, Л. Білецький, С. Русова, Л. Биковський, С. Сірополко, І. Огієнко, І. Рудичів та ін.

Дієвим органом бібліологічної науки та практики у 20-х рр. став неперіодичний збірник «Українське книгознавство». Він видавався гуртком УГА на чолі з Левом Биковським, який працював у Національній бібліотеці Української держави, Кам'янець-Подільському університеті, мав спеціальну бібліотекознавчу та книгознавчу підготовку. Л. Биковський підтримував тісні контакти з відомими бібліотекознавцями та книгознавцями, які залишилися в Україні, передусім з Ю. Меженком. Часто публікувався на сторінках «Бібліологічних вістей», куди залучав і закордонних вчених, зокрема, Л. Живного та С. Уртель-Верчинського, які друкували свої статті, присвячені книгознавству, діяльності бібліографічних інститутів⁵⁴.

Перед війною Л. Биковський очолював Публічну бібліотеку у Варшаві. У цей період вчений підготував багато праць, присвячених діяльності Бібліотеки, а також цілу низку теоретичних статей, у т. ч. з питань бібліотечної педагогіки⁵⁵. Дотримуючись широкого розуміння поняття книгознавства як бібліології (поняття, що включало в себе і бібліографію, і бібліотекознавство), він публікує серію праць з питань бібліології, бібліографознавства, бібліотекознавства – «Книгозбірня Українського Бібліографічного Мікроба». Л. Биковський доводив, що розбудова незалежної держави не можлива без створення репертуару національної книжки, без заснування Національної бібліотеки, Книжкової палати, Бібліологічного

інституту та інших органів, пов'язаних з книжковою справою.

На сторінках різних тогочасних видань вчений відстоював свою точку зору стосовно теоретичних питань бібліології, бібліографії, у т. ч. української бібліографії на еміграції, книгознавства, книгокористування, книговидання, організації бібліотечної справи, системи каталогів, розміщував інформацію про заснування Національної бібліотеки Української держави, бібліотеки УГА, огляди бібліологічної періодики, критичні бібліографічні та книгознавчі матеріали. Варто наголосити, що Л. Биковський уважно відстежував розвиток концепцій книгознавства, пропонував власні погляди на цю науку, публікував повідомлення світових бібліографічних центрів, інформував про бібліотечні новини з Києва, бібліотечну справу в Чехо-Словаччині та ін.⁵⁶

Не менш плідною була науково-практична діяльність Степана Сірополка, який видав не лише підручник, а й низку оригінальних праць з різних аспектів бібліотечної справи, української бібліографії. С. Сірополко тривалий час (до 1959 р.) жив і працював у Празі. Він обіймав посади професора УВПІ, Російського педагогічного інституту ім. Я. Коменського, був головою Союзу українських журналістів, засновником та редактором журналу «Книголюб». За його ініціативою було створено Товариство прихильників книги у Празі, яке об'єднало понад 100 українських науковців, митців, педагогів. Він редагував українську частину бібліографічного щорічника «Слов'янська книга», де публікував статті, присвячені книговидавничій справі, матеріали про наукову діяльність в українських бібліотеках, про бібліографію чеської книгознавчої літератури, пропагував українську книгу⁵⁷, активно долучався до комплектування емігрантських бібліотек.

Яскравим представником емігрантської бібліотечної справи був, без сумніву, Іван Рудичів, якому належить головна роль у створенні, комплектуванні, організації та врятуванні найціннішого фонду Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі. Завдяки його ентузіазму, професійним здібностям вдалося перетворити бібліотеку, що комплектувалася виключно на пожертви, в один з найвпливовіших центрів культурного життя в еміграції, який об'єднував найкращих представників української діаспори, перетворив цю інституцію у взірць втілення ідеї об'єднання українців-емігрантів.

Як бачимо, реальна бібліотечна діяльність та на-

укові праці українських вчених, які жили і творили за межами Батьківщини, становлять вагомий внесок у розвиток теорії і практики вітчизняної бібліотечної справи.

Примітки

¹ Наріжний, С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939: матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої. – К., 1999. – С. 141.

² Федорук, О. Передмова до праці Симона Наріжного // Наріжний, С. Українська еміграція. – С. 3–5.

³ Биковський, Л. Бібліотечна справа у Чехословаччині. – Подєбради. – 1928. – 104 с.

⁴ Федорова, О. До історії виходу українського емігрантського журналу «Книга» (Австрія, 1921 р.) // Вісник Книжкової палати. – 1996. – № 3. – С. 23–25.

⁵ Федорук, О. Передмова до праці Симона Наріжного // Наріжний, С. Українська еміграція. – С. 6.

⁶ Віднянський, С. Заснування та діяльність Українського Вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921–1945) // Український історичний журнал. – 1993. – № 11–12. – С. 68–80.

⁷ Заремба, Олесь. Видавнича та бібліотечна діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині (1918–1939). – К., 2006. – С. 18–19, 28–29.

⁸ Зленко, П. Бібліотека Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі // Книголюб. – 1928. – Кн. III–IV. – С. 50–55.

⁹ Видавниче Товариство при Українській господарській академії в ЧСР // Бібліологічні вісті. – 1923. – № 4. – С. 115–117.

¹⁰ Биковський, Л. Книгоживання // Українське книгознавство. – Подєбради, 1922. – Ч. 2. – С. 4–19; *він же*: Українська бібліографія на еміграції // Українське книгознавство. – Подєбради, 1922. – Ч. 1. – С. 1–32.

¹¹ Биковський, Л. Докладна записка про організацію бібліотеки при Українській Господарській Академії в ЧСР // Українське книгознавство. – Подєбради, 1922. – Ч. 3. – С. 20–25.

¹² Биковський, Лев. Бібліотека Української Господарської Академії. – Женева, 1947.

¹³ Заремба, Олесь. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 56–62.

¹⁴ Биковський, Л. Кабінет народного господарства та економічні семінари УГА // Українська Господарська Академія в ЧСР (1923–1935). – Нью-Йорк, 1972. – С. 67–73, *він же*: У службах української книжки / Л. Р. Винар. Я. Д. Ісаєвич (упор.). – Львів; Нью-Йорк, 1997. – 327 с.

¹⁵ [Товариство прихильників української книги та бібліографічний часопис] // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 3. – С. 82.

¹⁶ Чорний, В. В. Діяльність українського товариства прихильників книги у Празі і журнал «Книголюб» (1927–1932) // Записки ЛНБ. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 173–180.

- ¹⁷ *Заремба, Олеся*. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 80–95.
- ¹⁸ *Чорній, В. В.* Діяльність українського товариства... – С. 176–178; *Заремба, Олеся*. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 77–78;
- ¹⁹ *Зленко, П.* Друки української еміграції // Книголюб. – 1930. – С. 228–241; *він же*: Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції. 1929–1931. – Прага, 1932. – 154 с.
- ²⁰ IV Міжнародний бібліологічний з'їзд (Конгрес бібліотекарів і прихильників книги) // Бібліологічні вісті. – 1926. – № 3. – С. 80–82.
- ²¹ *Чорній, В. В.* Діяльність українського товариства... – С. 175.
- ²² *Заремба, Олеся*. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 63–71.
- ²³ *Заремба, Олеся*. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 73–75; *Наріжний, С.* Українська еміграція. – С. 33–34.
- ²⁴ *Наріжний, С.* 15 літ діяльності Українського історико-філологічного товариства в Празі. 1923–1938. – Прага, 1940. – С. 1–16; *він же*: Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1942, – Ч. 1. – 367 с.; *він же*: Українська еміграція. – С. 35–46.
- ²⁵ *Гальчук, Л.* Український громадський видавничий фонд у Празі // Бібл. вісник. – 1998. – № 1. – С. 43–46. Додаток: видання та співробітники УГВФ. *Заремба, Олеся*. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 114–126.
- ²⁶ *Заремба, Олеся*. Видавнича та бібліотечна діяльність... – С. 127–151.
- ²⁷ *Жуковський, Аркадій*. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі // Український археографічний щорічник. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 439–441; *Наріжний, С.* Українська еміграція. – С. 35–46; *Михальчук, В.* Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі: заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). – К., 1999. – 650 с.; *Палієнко, Марина*. Українська бібліотека імені Симона Петлюри у Парижі в світлі документів українських архівів // Пам'ять століть. – 2006. – № 1. – С. 91–108.
- ²⁸ *Палієнко, Марина*. Українська бібліотека імені Симона Петлюри. – С. 95–99; *Наріжний, С.* Українська еміграція. – С. 35–46.
- ²⁹ *Наріжний, С.* Українська еміграція. – С. 95–105.
- ³⁰ *Погребенник, Ф.* Бібліотека «українського слова» в Німеччині // Бібл. вісник. – 1995. – № 1. – С. 29–31.
- ³¹ *Романюк, І. Р.* Українська книга в Німеччині (1914–1939) // Записки ЛНБ. – Львів, 2000. – Вип. 7/8. – С. 113–121; *Швагуляк, М.* Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. // Українська еміграція. – Львів, 1992. – С. 316–334.
- ³² *Троцинський, В. П., Шевченко, А. А.* Українська політична еміграція між двома світовими війнами // Політична історія України ХХ ст: в 6 томах. – К., 2003. – Т. 5. – С. 60.
- ³³ Там само. – С. 26–27.
- ³⁴ *Кужель, Л. Я.* Українські таборіві видання у Польщі (20-ті роки ХХ ст.) Огляд окремих видань та періодики // Записки ЛНБ. – 1996. – Вип. 5. – С. 58–69.
- ³⁵ *Ківшар, Т. І.* Український книжковий рух. – С. 250–251.
- ³⁶ *Наріжний, С.* Українська еміграція. – С. 30.
- ³⁷ *Сидоренко, Н. М.* Національно-духовне самоствердження: у 3-х ч. – К., 2000. – Ч. II. Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919–1924). – С. 38, 244.
- ³⁸ *Троцинський, В. П., Шевченко, А. А.* Українська політична еміграція... – С. 46–47, 52–53.
- ³⁹ *Наріжний, С.* Українська еміграція. – С. 92–93.
- ⁴⁰ *Троцинський, В. П., Шевченко, А. А.* Українська політична еміграція... – С. 54–60.
- ⁴¹ 80-ліття читальні «Просвіта» у Вінніпезі. – Вінніпег, 1985; *Цукорник, О.* Ювілейна книга т-ва «Просвіта» в Кенорі, Онтаріо. 1915–1965. / за ред. Ольги Войценко. – Кенора; Онтаріо, 1965.
- ⁴² *Цукорник, О.* Ювілейна книга т-ва «Просвіта» в Кенорі. – С. 199.
- ⁴³ *Рудницький, Ярослав*. Українські бібліотеки в Канаді // Українська Вільна Академія наук. Серія «Літопис УВАН». – Вінніпег, 1954. – С. 25.
- ⁴⁴ *Тернопільський, В. К.* Українська читальня або кожний українець повинен знати / Українська видавнича спілка Українського голосу в Канаді. – Ч. Перша. Б.д.
- ⁴⁵ Там само. – С. 3.
- ⁴⁶ Там само. – С. 1–40.
- ⁴⁷ Там само. – С. 42.
- ⁴⁸ Там само. – С. 42–47.
- ⁴⁹ *Рудницький, Ярослав*. Українські бібліотеки в Канаді. – С. 14–22, 33–38.
- ⁵⁰ Там само. – С. 8–13.
- ⁵¹ *Заремба, О. С.* Видавничо-бібліотечна інфраструктура української еміграції в Чехо-Словаччині між двома світовими війнами: автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2002.
- ⁵² *Биковський, Л.* Бібліотечна справа в Чехословаччині // Бібліологічні вісті. – 1922. – № 1–2. – С. 82–92; *він же*: Книжна справа в Чехословаччині // Бібліологічні вісті. – 1922. – № 1–2. – С. 3–32; *Живний, Л., Уртель-Верчинський, С.* Бібліографія і завдання бібліографічних інститутів // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 4. – С. 5–8, 9–11.
- ⁵³ *Вукowski, Leon.* W sprawie pedagogiki bibliotecznej. – Warszawa, 1938; *він же*: Ogolna polityka biblioteczna. – Warszawa, 1938.
- ⁵⁴ *Биковський, Лев*. У службах українській книжки. – Денвер; Колорадо, 1972. – С. 38–7; *він же*: Книгарні – бібліотеки – академія: Спомини (1918–1922). – Мюнхен; Денвер: Дніпрова хвиля, 1971.
- ⁵⁵ *Федорук, О.* Передмова до праці Симона Наріжного. – С. 10–11.

Тетяна Боряк,

ст. викладач Державної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

Історія колишнього спецфонду Державної наукової архівної бібліотеки як депозитарію бібліотечних колекцій «Празького архіву»

Стаття досліджує історію спецфонду Державної наукової архівної бібліотеки, а саме бібліотечного сегмента «Празького архіву». Аналізуються види робіт, які потенційно могли бути виконані із бібліотечними колекціями вказаного масиву.

Ключові слова: Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ, спецфонд, «Празький архів», Головліт.

The article examines history of the special repository of the State Research Archival Library regarding the library segment of «the Prague Archives». The author analyzes sorts of works that could be potentially applied to the library collections of the massive mentioned above.

Keywords: State Research Archival Library (Kyiv); special repository; «the Prague Archives»; Holovlit.

Про переміщення, опрацювання та сучасний стан «Празького архіву» написано чимало¹. Але недостатньо висвітленим залишається історія складової зазначеного масиву – бібліотечних зібрань². Тому ми хотіли б дослідити середовище, в якому розмістили друковані видання, переміщені у повоєнний період разом з архівними колекціями з Чехословацької Республіки. Як відомо, ним став спецфонд Науково-довідкової бібліотеки центральних державних архівів УРСР (далі – НДБ ЦДА УРСР), перейменований у 1992 р. на НДБ ЦДА України, а у 2006 р. – на Державну наукову архівну бібліотеку, м. Київ (далі – ДНАБ).

Завжди наріжним каменем архівної та бібліотечної роботи був принцип цілісності фондів. Однак у радянські часи домінуючою тенденцією стало відокремлення архівних зібрань від бібліотечних, а серед останніх, у свою чергу, виділялися колекції карт, стародруків та інших типів друкованих видань, наявних у бібліотеці. Фізичне роз'єднання первісно цілісного «Празького архіву» відбулося вже в УРСР під час розбирання щойно привезених матеріалів. Друковані видання вилучалися з архівного масиву і концентрувалися у бібліотечних фондах. Отже, процес обробки «празького» бібліотечного сегмента принципово нічим не відрізнявся від обробки інших бібліотечних зібрань в інших місцях.

Центральна архівна книгозбірня держави, що стала притулком для «празьких колекцій», бере

свій початок з часу заснування Київського центрального архіву давніх актів у 1852 р. У повоєнний період і до 1968 р. бібліотека функціонувала як Відділ науково-довідкової літератури Центрального державного архіву УРСР у м. Києві (далі ЦДА УРСР у м. Києві). У 1971 р. було створено НДБ ЦДА УРСР³.

Бібліотечний сегмент «Празького архіву» 1945 р. надходження спочатку опрацьовувався у відділі друкованих фондів ЦДА УРСР у м. Києві, а протягом 1958 – 1960-х рр. – у Відділі НДБ ЦДА УРСР у м. Києві. Цікаво відзначити, що в документах просякочила інформація про існування ще одного сховища «контрреволюційної» та емігрантської літератури – спеціальної закритої бібліотеки при відділі використання Управління державними архівами НКВС УРСР, де у 1945 р. було проведено інвентаризацію 1191 одиниці книг і журналів⁴. Ймовірно, що після реорганізаційних змін бібліотечний фонд цієї бібліотеки відійшов до НДБ ЦДА УРСР.

Етапним у створенні бібліотеки став циркуляр № 163 МВС УРСР від 22 жовтня 1946 р., яким наказувалося сконцентрувати наявну в архівах «вражескую» літературу в закритому фонді відділів науково-довідкової літератури центральних, обласних і державних архівів, і щоб доступ до неї мали лише відповідальний за зберігання, начальник архівного відділу та директор архіву⁵. Було наказано направити списки такої літератури до Архівного управління МВС УРСР. Один з таких списків (імовірно, архівного відділу Миколаївської області)

нараховував 95 позицій, серед яких були книги В. Січинського «Чужинці про Україну» 1942 р. видання; С. Наріжного «Українська еміграція» 1942 р. видання; Я. Рудницького «Як говорити по літературному» 1941 р. видання⁶.

У 1956 р. було зроблено перші кроки з вибіркового розсекречування документів, до яких належали матеріали дореволюційного періоду⁷. Хрущовська відлига позначилася і на цій сфері.

Акція розсекречування торкнулася матеріалів спецфонду після їхнього відокремлення від архівних матеріалів: у 1967 р. частину книг спецфонду передали на загальне зберігання⁸.

Як свідчать документи, у 1959–1963 рр. відділ науково-довідкової літератури ЦДІА УРСР у м. Києві очолював З. Кривошей⁹. З 1965-го по 1989 р. головою відділу науково-довідкової літератури/бібліотеки була Т. Сусліва¹⁰. У зв'язку з поступовою трансформацією відділу архіву у самостійну установу посада керівника змінювалася. У документах трапляються і «ответственный за печатные фонды», і «заведующий научно-справочной библиотекой», і завідувачий бібліотекою ЦДІА УРСР¹¹.

Збереглося кілька звітів про роботу спецфонду ДНАБ у 1981–1984 рр. Їх доповнює рішення колегії Головного архівного управління (далі – ГАУ) при Раді Міністрів (далі – РМ) УРСР від 25 квітня 1979 р., яка прийняла рішення «Про заходи щодо поліпшення збереження і використання бібліотечних фондів у державних архівах республіки». До речі, тут наводився загальний склад бібліотечних фондів бібліотек системи державних архівів України: 757,7 тис. книг, 444,4 тис. номерів журналів, 69,7 тис. плакатів, афіш, карт, креслень і листівок, у т. ч. на спеціальному зберіганні – 54,1 тис., 27,6 тис. і 11 тис. примірників¹². Вказувалося на позитивні (сховища із друкованими виданнями спеціального зберігання було відокремлено від сховищ фондів загального користування, проведено перевірку наявності книжково-журнального спецфонду НДБ ЦДА та фондів у більшості державних архівів) та негативні явища в роботі бібліотек (відсутність чи незавершеність інвентаризації, давно проводилась перевірка наявності бібліотечних фондів, повільно відбувається виокремлення дублетної і непрофільної літератури). Окремий параграф присвячено НДБ: «Зокрема, не організовано виявлення і передачу зацікавленим установам або виділення до знищення дублетної і непрофільної літератури; не оформлені документи по підведенню підсумків перевірки наявності видань спецфонду; не вирішено питання про залучення спеціаліста, який во-

лодіє іноземними мовами, до обробки закордонних видань; не організовано ремонт і опрацювання в ЦРМ (Центральній ремонтній майстерні. – Т. Б.) видань спецфонду бібліотеки»¹³. Тож наказувалося НДБ: «2.1. До кінця 1979 р. завершити оформлення документів по підведенню підсумків перевірки наявності видань спецфонду. 2.2. Протягом 1979–1980 рр. провести переінвентаризацію спецфонду, завести нові книги інвентарного обліку. 2.3. До 1 січня 1980 р. взяти на облік необліковану літературу спеціального зберігання, організувати виявлення і передачу іншим бібліотекам дублетних і непрофільних видань спецфонду; до 1 січня 1981 р. завершити цю роботу по книжкових фондах загального користування. 2.4. Вжити заходів щодо залучення спеціаліста з знанням іноземних мов для обробки закордонних видань. 2.5. Спільно з ЦРМ Головархіву УРСР забезпечити ремонт і опрацювання видань спецфонду»¹⁴. А вже наступного дня, 26 квітня, головою ГАУ було доведено рішення колегії для виконання¹⁵. Тож стає зрозумілим направленість роботи спецфонду в наступні роки. Станом на 25 квітня 1979 р. дублетний фонд НДБ ЦДА УРСР становив 35 тис. томів, з них 19 тис. спецфонду¹⁶.

10 грудня 1980 р. Колегія ГАУ при РМ УРСР прийняла рішення, яким зобов'язала Бібліотеку ЦДА протягом першого півріччя 1979 р. завершити переінвентаризацію газет і листівок та передати дублетні і непрофільні видання чи виділити їх до знищення; до 1982 р. завершити обробку видань спецфонду іноземною мовою; протягом 1981–1982 рр. забезпечити ремонт і опрацювання видань спецфонду; до 1 липня 1981 р. завершити звірку наявності видань загального фонду та передати іншим бібліотекам дублетні і непрофільні видання; посилити керівництво та контроль за діяльністю бібліотек, «служб науково-технічної інформації» архівної системи¹⁷. І враховуючи вищепоставлені завдання перед НДБ ЦДА, «вважати за доцільне виділити НДБ ЦДА УРСР у самостійну установу»¹⁸.

Наказ про виділення НДБ у самостійну установу з підпорядкуванням її Головархіву УРСР було підписано 30 грудня 1980 р., одночасно затвердили штатний розпис на 9 одиниць¹⁹. Було затверджено і Тимчасове положення про науково-довідкову бібліотеку центральних державних архівів Української РСР. Основні завдання: комплектування літературою з історії СРСР та УРСР, СІД та з діловодства і архівознавства; обслуговування співробітників Головархіву, державних архівів та дослідників; координування діяльності довідкових бібліо-

тек; розроблення документації з роботи довідкових бібліотек УРСР; «вивчення інформаційних потреб архівних установ республіки» та обслуговування державних архівів УРСР через міжбібліотечний абонемент. Відповідно до завдань прописувалися і функції. Про наявність одиниць спеціального зберігання не йшлося. А замість визначених 9 одиниць було затверджено штат у кількості 8 одиниць (7 виробничих: старший бібліограф (2), бібліограф, старший бібліотекар та бібліотекар і обслуговуючий персонал – одна прибиральниця)²⁰.

У 1981 р. бібліотека переінвентаризувала 13 749 листівок (замість 14300 запланованих), 6395 (замість 5500) комплектів газет (4568 рос. і укр. мовами, 1827 іноземними). Було проведено роботу з визначення цінності іноземних видань з залученням спеціалістів зі знанням іноземних мов. Підібрано 3333 (замість 3000 запланованих) іноземних видання для перекладу: 1427 записано в інвентар, а 1906 – у дублетний фонд. Були підготовлені списки на дублетну і непрофільну літературу для передачі і знищення: 24 511 примірників книг, журналів і листівок (замість 15 000 запланованих) (14 796 – книги і журнали українською і російською мовами, 1906 книг іноземними мовами, 6367 примірників журналів іноземними мовами, 1442 листівки). Підготовлено акти передачі²¹.

Того ж року літературу передали до спецфондів Інституту історії АН УРСР, Державного музею книги і друкарства УРСР, Державної республіканської бібліотеки ім. КПРС – 708 примірників книг і журналів, підготовлено акт передачі до Центральної наукової бібліотеки АН УРСР – 528 примірників книг і журналів²². Серед переданих одиниць – видання, які були складовими «Празького архіву». Але відсоток переданих «празьких» видань досить незначний (порівняно з масивом, який залишився у спецфонді НДБ ЦДА УРСР у м. Києві). Так, у відділі зарубіжної україніки НБУ ім. Вернадського авторкою було виявлено лише 10 видань, які містили ознаки приналежності до «Празького архіву»²³.

На наступний 1982 р. планувалися: передача дублетної і непрофільної літератури: 41 777 назв; оформлення інвентарних книг відповідно до актів списання літератури: 41 777 назв; закінчити обробку іноземних видань – 1521 книга (підготувати видання для перекладача – 1521 книга; інвентаризація книг – 880 книг; складання списку на непрофільні видання – 741 книга), підготовка видань на видачу на опрацювання та ін.²⁴

Протягом 1983 р. представники бібліотеки виконували такі завдання: доінвентаризація книжково-

журнального фонду (684 книг і журналів); складання каталожних карток на книги, газети, журнали (1739 книг, журналів і газет замість запланованих 800); складання карток на «буржуазно-націоналістичні листівки» (3716 листівок замість запланованих 3000); перешифрування карток (329 карток замість 100 запланованих); систематизація каталожних карток на «буржуазно-націоналістичні листівки» за хронологічною і географічною ознакою (як і заплановано, 6000 карток); вилучення літератури із загального фонду за наказами Головного управління у справах літератури і видавництва при Раді Міністрів (далі – Головліту) СРСР (748 книг, планові показники не доводилися, бо як же їх заплануєш); складання списків на «буржуазно-націоналістичні листівки» (9500 назв замість 6000); видача видань зі сховища (3716 видань, кількість не планувалася); підготовка видань до опрацювання (664 видання замість 700 запланованих); передача дублетної і непрофільної літератури²⁵.

Вкрай важливо зважати на епоху, в якій перебували друковані видання «празького» емігрантського масиву. Визначальною ознакою післявоєнного періоду, аж до кінця 1980-х рр., був майже одновекторний рух у напрямі тотального засекречування «антирадянської літератури», що визнавалася не лише шкідливою, а й небезпечною для існуючого режиму. Під таку ознаку підпадала і празька україніка. Цей рух регулювався низкою наказів Головліту СРСР і УРСР про передачу матеріалів на таємне, і лише подеколи – навпаки, на загальне зберігання. Одним із перших був наказ Головліту УРСР про засекречення видань семи авторів, у т. ч. «буржуазних націоналістів» О. Грушевського та В. Дорошенка²⁶. Подальші накази органів державної цензури про вилучення літератури із загальних фондів і передачу їх на таємне зберігання надходили у 1962, 1965, 1969, 1971, 1974, 1976, 1978 та 1979 рр.²⁷ Зведені списки книжок, що підлягали вилученню з бібліотек та книготорговельної мережі, надходили до бібліотеки з Москви (1953, 1960, 1973, 1980), Києва (1947), Харкова (1954)²⁸.

Водночас спостерігався і певний зустрічний рух: книжкові фонди спорадично передавалися у відкрите користування. Вперше це сталося у 1957 р., коли до архівів було надіслано два списки Головліту СРСР і УРСР на вилучення майже 280 позицій зі списку заборонених²⁹. Потім у 1967-му і 1978 р., НДБ передала на загальне зберігання 1993 та 4 книги відповідно³⁰. Література, що передавалася на загальне зберігання, була видрукувана переважно у довоєнний час.

Визначальною віхою у відкритті спецфондів бібліотек став 1987 р. Накази про зняття книжок із секретного зберігання почали надходити майже щомісяця. Кількість звільнених видань постійно зростала³¹. За рік у НДБ було оформлено акти на передачу 240 книжок на загальне зберігання³².

У 1988 р. вперше серед авторів, книги яких передавалися у загальне користування, з'явилися прізвища українських емігрантів, які проживали у міжвоєнний період у Чехословацькій республіці та Львові: Григорій-Наш (Н. Григорій), В. Старосольський, К. Левицький, Ю. Охримович, І. Мазепа, О. Далекий, Ф. Дудко, С. Сірополко, Д. Дорошенко. Наказ про вилучення із спецфондів праць цих авторів видав Львівський облліт у грудні 1988 р. В інвентарних книгах НДБ є позначки про наявність окремих видань цих авторів, зокрема, Григорієва, Старосольського, Левицького, Мазепа, Сірополка, Дорошенка³³. Цього ж року, згідно з рекомендаціями Головліту УРСР, НДБ передала на загальне зберігання книги М. Грушевського – всього 201 примірник.

Кількість наказів у формі книжечок, виготовлених друкарським способом, наростала протягом року, що свідчить про масовий «конвеєрний» характер процесу³⁴. Загалом у 1988 р. НДБ передала на загальне зберігання 866 книг³⁵.

Не можна не звернути увагу на парадокс «перебудовного» 1988 р.: зіткнення двох протилежних векторів політики і, відповідно, зустрічний рух книжок: у той час як одні масиви друкованої продукції визволялися із спецховищ, інші потрапляли до них. Так, 27 грудня 1988 р. Головліт СРСР схвалив «Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети. Ч. II. Москва, 1988. 27 с.», який містив 455 назв книжок. З них одна була видана у Празі (Русский экономический сборник. Под ред. С. Н. Прокоповича. Сб. I–XII. Пб. – Прага: «Пламя», 1925–1928), а друга належала українському емігранту в Польщі Б. Лепкому³⁶. Згідно з позначками у списку, що надійшов до НДБ, бібліотека мала 54 книги із цього переліку³⁷. Унікальність ситуації полягає у тому, що Головліт УРСР надіслав спецфондам м. Києва одночасно цей список та копію наказу від 2 лютого 1989 р. Головліту СРСР про виключення з другої частини «Списка» 20 авторів та повернення усіх їхніх праць та праць дев'яти осіб, виданих у СРСР, до загальних фондів, тобто в одному наказі йшлося про два взаємовиключаючі процеси, які були направлені, у даному випадку, на різні об'єкти³⁸.

Втім, процес відкриття спецфондів набув великого суспільного резонансу, і його вже неможливо було зупинити, про що свідчить, зокрема, інтерв'ю члена Колегії Головного управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів СРСР В. Солодіна, яке він дав газеті «Аргументы и факты»³⁹.

У 1989 р. вказані процеси продовжувалися, але вже з меншою інтенсивністю, наскільки можна судити за даними архіву бібліотеки⁴⁰. У наказі Головліту УРСР за жовтень згадувалось 27 прізвищ українських письменників та істориків, включаючи В. Винниченка, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, Р. Смаль-Стоцького, П. Феденка, П. Христюка, В. Чехівського. Втім, процес передачі літератури на загальне зберігання мав ще вибірковий характер. У цьому ж наказі зазначалося, що твори історика О. Оглобліна, письменника І. Багряного та дисидентів І. Калинця, В. Мороза, І. Світличного, В. Чорновола, Ю. Шевельова мають залишатися у спецфондах⁴¹. За 1989 р. НДБ передала на загальне зберігання 166 книг і 8 журналів (останній акт було підписано 7 червня)⁴².

Знаковими стали два накази Головліту 1989 р. Перший – від 15 листопада – доводив до відома: «Считать утратившими силу все приказы и списки Главлита СССР (кроме части II «Сводного списка книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети», введенной в действие приказом Главного управления № 104дсп от 27.12.88 г.) на изъятие, изданной в СССР, литературы из общих фондов библиотек и книготорговой сети. Все издания, входившие в отмененные приказы и списки Главлита СССР, перевести в общие фонды библиотек»⁴³. Другий – від 3 грудня – наказував перевести всі дореволюційні видання у фонди загального зберігання⁴⁴. Після появи цих наказів союзного Головліту Архівне управління УРСР рекомендувало підвідомчим архівам за консультаціями щодо розсекречування бібліотечних фондів звертатися до обласних управлінь з охорони державних таємниць у пресі⁴⁵.

Найголовнішим у процесі розсекречування масивів друкованих видань став наказ Головліту СРСР від 10 січня 1990 р., який фактично поклав кінець добі цензури. У ньому, зокрема, зазначалося: «Перевести из спецфондов в общие фонды библиотек все издания, подлежащие исключению из библиотек и книготорговой сети по спискам и приказам Главлита СССР. Все ранее изданные списки и приказ Главлита СССР по указанному вопросу считать утратившими силу»⁴⁶. 17 січня такий же наказ видав Головліт УРСР⁴⁷.

Судячи зі звітів за 1988 р., які надсилалися до НДБ архівами областей, бібліотека контролювала процес передачі на загальне зберігання літератури, за умови її наявності, відповідно до наказів Головлітів СРСР та УРСР⁴⁸.

Отже, оскільки матеріали «празького» походження не опрацьовувалися окремо від інших видань, збережені документи дають змогу фрагментарно простежити потенційні аспекти опрацьовання бібліотечного сегмента «Празького архіву». Його перебування у спецфонді НДБ ЦДА УРСР у м. Києві відповідало політиці зберігання забороненої літератури, регламентованій Головлітом. І лише наприкінці 1980-х рр. бібліотечні зібрання української еміграції стали доступними для читачів.

Примітки

¹ *Грімстед, Патриція Кеннеді*. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення емігрантської архівної українки / Патриція Кеннеді Грімстед. – К. : ДЦЗД НАФ, 2005. – 250 с.; *Лозенко, Л.* Празький український архів : історія і сьогодення / Л. Лозенко // Архіви України. – 1994. – № 1–6. – С. 18–30; *Мушинка, М.* Музей визвольної боротьби України та доля його фондів : іст.-архів. нарис / М. Мушинка. – К. : ДЦЗД НАФ, 2005. – 127 с.; *Палієнко, М. Г.* Архіви української еміграції в радянських спецсховищах (переміщення, опрацювання, використання) / М. Г. Палієнко // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 196–213; *Палієнко, М.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 687 с.; *Яковлева, Л.* Празькі фонди в Києві / Л. Яковлева // Пам'ятки України. Історія і культура. – 1994. – № 3–6. – С. 120–122.

² *Лозенко, Л.* Вказ. праця. – С. 28; *Грімстед, Патриція Кеннеді*. Вказ. праця. – С. 28–29; *Палієнко, М. Г.* Архіви української еміграції в радянських спецсховищах – С. 202; *Боряк, Т. Г.* «Празький архів»: історія переміщень, опрацювання та сучасний стан (1945–2007) / Т. Боряк // Бібл. вісник. – 2008. – № 4. – С. 19–24.

³ Архівні установи України : довідник / [Держкомархів України, УНДІАСД ; редкол. : Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, Г. В. Папакін]. – [2-е вид., доп.] – Т. 1 : Державні архіви. – К. : ДЦЗД НАФ, 2005. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники). – С. 37.

⁴ ЦДАВО України, ф. 14, оп. 7, спр. 104, арк. 9.

⁵ Там само, спр. 200, арк. 1–2.

⁶ Там само, спр. 200, арк. 60–68 зв.

⁷ Там само, ф. 4703, оп. 1, спр. 189; 211.

⁸ Діловодний архів ДНАБ, акти передачі літератури зі спецфонду на загальне зберігання, 1967–1989 рр. (без пагінації).

⁹ ЦДАВО України, ф. 4703, оп. 1, спр. 277, арк. 7; спр. 298, арк. 47; спр. 409, арк. 1.

¹⁰ Там само, ф. 4703, оп. 1, спр. 462, арк. 3; спр. 486, арк. 10; спр. 510, арк. 5, 152, 153.

¹¹ Там само, спр. 354, арк. 6; спр. 298, арк. 65; спр. 462, арк. 3.

¹² Там само, ф. 14, оп. 2, спр. 2862, арк. 99.

¹³ Там само, арк. 100.

¹⁴ Там само, арк. 101.

¹⁵ Там само, арк. 98.

¹⁶ Там само, оп. 1, спр. 2864, арк. 147.

¹⁷ Там само, оп. 2, спр. 2933, арк. 160.

¹⁸ Там само, арк. 161.

¹⁹ Там само, арк. 182.

²⁰ Там само, арк. 182–189.

²¹ Діловодний архів ДНАБ, спр. 2: Плани і звіти про роботу спецфонду за 1981–1984 рр. (без пагінації).

²² Там само.

²³ Підрахунки автора.

²⁴ ДНАБ, Справа № 2: Плани і звіти про роботу спецфонду за 1981–1984 рр.

²⁵ Там само.

²⁶ Діловодний архів ДНАБ, спр. 12: Накази Головліту УРСР стосовно діяльності НДБ ЦДА УРСР [за 1957–1979 рр.]. – Арк. 41.

²⁷ Там само. – Арк. 3–40.

²⁸ Библиографический указатель устаревших изданий, не подлежащих использованию в библиотеках и книготорговой сети. – М. : Изд-во Всесоюз. книж. палаты, [199 –]. – № 3 (24). – 1953. – 47 с.; Зведений алфавітний список книжок, що увійшли до наказів Головліту Української РСР на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування за період з 1937 по 1 липня 1947 року включно. – К. : Рад. шк., 1947. – 156 с.; Зведений покажчик застарілих видань, що не підлягають використанню в бібліотеках громадського користування та книготорговій сітці. – Х. : Книжк. палата УРСР, 1954. – 413 с.; Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети. – М. : Изд-во Всесоюз. книж. палата, 1960. – Ч. I. – 135 с.; Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети. – М., 1973 – Ч. II.; Известия Советов депутатов трудящихся СССР. – 329 с.; Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети. – М. : Главлит СССР, 1988. – Ч. II. – 27 с.

²⁹ Діловодний архів ДНАБ, спр. 12: Накази Головліту УРСР, які відносяться до діяльності НДБ ЦДА УРСР [за 1957–1979 рр.]. – Арк. 44–55.

³⁰ Діловодний архів ДНАБ, акти передачі літератури зі спецфонду на загальне зберігання, 1987–1989 рр. (без пагінації).

³¹ Діловодний архів ДНАБ, спр. 14: Накази Головного управління з охорони державних таємниць у друці при Раді Міністрів СРСР, Ради Міністрів УРСР, 1987 р. (без пагінації).

³² Діловодний архів ДНАБ, акти передачі літератури зі спецфонду на загальне зберігання, 1987–1989 рр. (без пагінації).

³³ Діловодний архів ДНАБ, спр. 16: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР, 1988–1989 рр. (без пагінації).

³⁴ Діловодний архів ДНАБ, спр. 15: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР за 1988 р. (без пагінації).

³⁵ Діловодний архів ДНАБ, акти передачі літератури зі спецфонду на загальне зберігання, 1987–1989 рр. (без пагінації).

³⁶ Діловодний архів ДНАБ, спр. 16: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР, 1988–1989 рр. (без пагінації).

³⁷ Діловодний архів ДНАБ, Сводный список книг, подлежащих исключению из библиотек и книготорговой сети. Ч. II. – М. : Главлит СССР, 1988. – 27 с.

³⁸ Діловодний архів ДНАБ, спр. 16: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР, 1988–1989 р. (без пагінації).

³⁹ Діловодний архів ДНАБ, спр. 13: Дані з розсекречення за списками Головлітів СРСР і УРСР за областями, 1987–1988 рр. (без пагінації).

⁴⁰ Діловодний архів ДНАБ, спр. 16: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР, 1988–1989 рр. (без пагінації).

⁴¹ Там само.

⁴² Діловодний архів ДНАБ, акти передачі літератури зі спецфонду на загальне зберігання, 1987–1989 рр. (без пагінації).

⁴³ Діловодний архів ДНАБ, спр. 16: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР за 1988–1989 рр.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Діловодний архів ДНАБ, спр. 13: Дані з розсекречення за списками Головлітів СРСР і УРСР за областями, 1987–1988 рр. (без пагінації).

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Діловодний архів ДНАБ, спр. 16: Накази Головліту СРСР, Головліту УРСР, 1988–1989 рр. (без пагінації).

⁴⁸ Діловодний архів ДНАБ, спр. 13: Дані з розсекречення за списками Головлітів СРСР і УРСР за областями, 1987–1988 рр. (без пагінації).

Надія Стрішенець,

керівник Центру формування бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ,
канд. іст. наук

Від управління фондом до управління знаннями

У центрі уваги автора різні визначення поняття «управління фондом» та аналіз його елементів. Серед них розвиток фонду, вилучення видань з фонду, збереження. У нинішніх умовах бібліотека поставлена перед необхідністю керувати інтегрованим друкованим та електронним фондом. Доступність електронних ресурсів для читачів бібліотеки поставила нові проблеми перед фахівцями з управління фондом. Висвітлюється роль управління фондом у даному контексті.

Ключові слова: комплектування, розвиток фонду, управління фондом.

The foci of this article are the different definitions of collection management and the main elements it consists of. Among them collection development, weeding, preservation. The author reviews the challenges facing the libraries which now must manage an integrated collection consisting of both print and electronic formats. The availability of electronic resources for library users has profoundly altered the challenges faced by collection managers. The role of collection management within that context is highlighted.

Keywords: acquisition, collection development, collection management.

Ніхто не скаже, що саме бібліотеки мають робити.*

Д. Гогуд, Р. Морлі

У попередніх публікаціях ми вже аналізували зміст понять «відбір», «комплектування», «розвиток фонду» в американській бібліотечній термінології, з'ясували їх місце у поняттєвій ієрархії і відповідно у термінологічній підсистемі «комплектування», систематизували

основні відомості про них у світлі сучасних американських бібліотекознавчих публікацій [1]. Звернемося тепер до терміна *управління фондом* (collection management), який об'єднує всю групу термінів цієї підсистеми і, як пересвідчимось далі, не лише їх.

Всі, хто причетний до формування бібліотечно-інформаційних ресурсів, знають наскільки кардинально змінилися умови, в яких нині доводиться працювати. І не лише через появу електронних ресурсів та телекомунікаційних технологій. З розпа-

* «Nobody will say what precisely libraries are supposed to be doing» (J. Hawgood, R. Morley). Див.: *Brophy P. The library in the twenty-first century.* – London: Facet publishing, 2007. – P. 53).

дом Радянського Союзу до головних бібліотек України перестав надходити обов'язковий примірник творів друку п'ятнадцяти республік колишньої держави, а отже треба було налагоджувати і відпрацьовувати систематичні закупівлі літератури з цих незалежних тепер країн, які надзвичайно ускладнювалися через тендерне законодавство; шукати надійних постачальників, яких бракувало через відсутність відповідного попиту; постійно відстежувати надходження видань за договорами та контрактами тощо. Треба було формулювати і відпрацьовувати критерії відбору найважливіших видань серед десятків тисяч, що з'являються друком щороку, за відсутності традиційних тематичних планів видавництва. Одна Росія видає понад 100 тис. назв щорічно.

Зарубіжна книга для українських бібліотек в умовах Радянського Союзу замовлялася та одержувалася також не безпосередньо, не через постачальників, а централізовано, через московську «Международную книгу». Одним словом, те, що раніше працювало майже автоматично, перестало діяти. Ще й досі не всі бібліотеки пристосувалися до нових умов і знайшли ефективні форми роботи. Саме тому вважаємо за доцільне проаналізувати досвід формування бібліотечно-інформаційних фондів в інших країнах. Пропонуємо звернутися до нього через тлумачення ключових понять: *відбір, критерії відбору, комплектування, розвиток/формування фонду*, проведений нами у попередніх публікаціях [1], а також *управління фондом*.

Одразу зауважимо, що *управління фондом* (collection management) нерідко вживають як синонім терміна *розвиток фонду* (collection development). Так, навіть у другому виданні «Енциклопедії бібліотекознавства та інформацієзнавства», що вийшла друком у відомому Нью-Йоркському видавництві «Marcel Dekker», стаття «Розвиток фондів у публічних бібліотеках» розпочинається словами: «Розвиток фондів чи *управління фондами* як дедалі частіше називають його у бібліотеках, переживає приголомшливе зростання значення протягом останніх 25 років» [2, р. 585]. Іноді їх вживають разом, як складний термін. Приміром, один із підрозділів Асоціації бібліотечних фондів та роботи з ними у структурі Американської бібліотечної асоціації (АБА) називається Секція управління фондами та їх розвитком (Collection Management and Development Section). Втім більшість довідкових та наукових джерел розмежовує ці поняття і, відповідно, терміни.

Тлумачний словник АБА «The ALA Glossary of Library and Information Science» фіксує таке визначення *collection management*: «термін вживається щодо використання кількісних методів (статистичного аналізу, вивчення витрат і вигод і т. д.) у розвитку фонду» («*collection management* – a term used to refer specifically to the application of quantitative techniques (statistical analyses, cost-benefit studies, etc.) in collection development») [3, р. 50]. А у недавно виданому словнику Д. Рейца (J. Reiz) «Dictionary for library and information science» це визначення дещо розширюється: «*Collection management* – це застосування кількісних методів, таких як статистичний аналіз та аналіз вигод і витрат, до процесу розвитку фонду, як правило, у великих бібліотеках та бібліотечних системах. У більш загальному сенсі – діяльність з планування та нагляду/контролю за зростанням та зберіганням бібліотечних фондів, що ґрунтується на оцінці сильних і слабких його сторін та передбаченні майбутніх потреб» [4, р. 157].

У тезаурусі Американського товариства інформацієзнавства та інформаційної технології терміну *collection management* також присвячено окрему статтю, в якій до підпорядкованих, тобто нижчих за ієрархією термінів стосовно нього, віднесено: *collection assessment* (оцінка фонду), *collection development* (розвиток/формування фонду), *deselection* (відбір видань для вилучення), *subscription cancellation* (скасування передплати) [5, р. 22]. Отже, відповідно до цього тезауруса, поняття *управління фондами* включає перелічені вище види діяльності. Серед них і *розвиток фонду*.

Автори «Міжнародної енциклопедії інформацієзнавства та бібліотекознавства» пропонують таку дефініцію: «*Collection management* – широкий термін, що прийшов на зміну вужчим термінам попередніх десятиліть: «розбудова фонду» та «розвиток фонду». Нині управління фондом включає: планування та фінансування, розвиток фонду, відбір книг, комплектування/придбання, забезпечення доступу, використання, підтримання (фонду), його оцінку, збереження, списування» [6, р. 81]. В енциклопедії також наголошується, що поняття *управління фондом* означає діяльність, яка традиційно становила суть поняття *розвиток фонду*, а саме: відбір та комплектування бібліотечних матеріалів, але є значно повнішим, оскільки включає також систематичне підтримання в актуальному стані бібліотечних фондів, розподіл коштів на комплектування, опрацювання видань, зберігання та розміщення фонду, вилучення

матеріалів з фонду, моніторинг та заохочення його використання [6, р. 81].

Отже, найновіші оригінальні джерела засвідчують, що *управління фондом* (collection management) не є синонімом терміна *розвиток фонду* (collection development). Воно ширше і досить суттєво. Коротко простежимо історію його виникнення та утвердження.

Директор бібліотеки Клівлендського університету, автор численних публікацій з питань комплектування та розвитку фондів Гленда Торнтон (G. Thornton) називає серед перших бібліотекарів, які звернули увагу на необхідність розширення поняття *розвиток фонду* до *управління* ним, Поля Моушера – віце-ректора і директора бібліотеки університету Пенсільванії [7, р. 847]. У 1981 р. той закликав до перенесення уваги з *розвитку фонду*, який розумівся як комплектування, відбір та розбудова фонду, на *управління фондом*, яке включає в себе і вироблення політики, і планування, і аналіз та діяльність з координації [7, р. 847]. Одна з його статей так і називалася: «Від розвитку фонду до управління фондом» [8]. Інакше кажучи, робота з фондом розширювалася до проблем управління.

Подібні думки висловлювалися й іншими бібліотекарями. Та й термін уже існував. Ще 1975 р. у США почав видаватися журнал «Collection Management» («Управління фондом»). Фахівці пропонували розширити його тлумачення, вважали, що замало сприймати це поняття лише як «використання кількісних методів... у розвитку фонду», зафіксоване словником АБА 1983 р. і наведене нами вище. Як відзначає П. Джонсон (P. Johnson), у 1980-х рр. термін *управління фондом* (collection management) було запропоновано як парасольковий для низки понять, під який підпадав і термін *розвиток фонду* (collection development) [9]. Як для бібліотеки найважливішим є її фонд, так і управління фондом є центральним для бібліотечних процесів.

До *управління фондом* також було віднесено списання, припинення передплати на видання, розміщення (фонду) та збереження [9, р. 1–2]. Отже, якщо термін *розвиток фонду* (collection development) виник наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. і означав діяльність, пов'язану з формуванням бібліотечного фонду, включаючи відбір видань, оцінку потреб читачів, вивчення використання фонду, оцінку фонду тощо, то приблизно через два десятиліття нові умови викликали до життя нове поняття й новий термін *управління фондом*.

І вже на початку нового тисячоліття Курт Холлеман (C. Holleman), заступник директора університетської бібліотеки з Техасу, одну зі своїх статей розпочав фразою: «Стало трюїзмом, часто повторюване твердження, що розвиток фонду (*collection development*) перетворюється на управління фондом (*collection management*) і, що бібліотекар дедалі більше ставатиме інтерпретатором інформації, а не фахівцем з її відбору» [10, р. 694].

Ч. Осберн (C. Osburn) також чітко розрізняв ці два поняття, які означають хоча й тісно пов'язані, але відмінні діяльності [11]. На початку 1990-х він визначав *розвиток фонду* як частину *управління фондом*, пов'язану переважно з прийняттям рішень щодо комплектування [11, р. 1]. Шейла Крет (S. Creth) також включала *розвиток фонду* до *управління фондом* і відносила до останнього такі види діяльності: відбір при комплектуванні, вилучення з фондів (списання), збереження, зв'язок з викладацьким складом та факультетами, довідкову роботу та навчання читачів, фінансові обов'язки (розроблення бюджету, аналіз витрат) та розроблення політики комплектування [12, р. 74]. На недостатню розробленість цих понять у 1980-ті рр. вказує те, що інший автор ті ж види діяльності, окрім хіба що збереження, відносив до *розвитку фондів* (collection development) [13].

У довіднику для бібліотекарів «Управління фондами для XXI століття» також вказувалося на зміщення у роботі з фондами від розвитку до управління [14]. Ч. Осберн, автор низки публікацій з проблем формування фондів, запропонував своє визначення *управління фондом*, яке, за його словами, він використовує з невеликими змінами протягом трьох останніх десятиліть. Дослідник вважає, що *управління фондом* – це процес збирання інформації, комунікації, координації, формування політики (комплектуювання), фінансового контролю, оцінки і планування, що має наслідком рішення щодо комплектування (придбання), збереження і забезпечення доступу до інформаційних ресурсів з метою задоволення інтелектуальних потреб спільноти [15, р. 37].

У цьому визначенні, на думку автора, *розвиток фонду* є частиною *управління фондом*, і означає переважно прийняття рішень, пов'язаних з комплектуванням джерел інформації на фізичних носіях та ліцензуванням електронних джерел. А взагалі Осберн вважає, що еволюція принципів *управління фондом* від *відбору книг* (book selection) до *розбудови фонду* (collection building), і далі – до *розвитку фонду* (collection development) і *уп-*

равління фондом (collection management) відбулася протягом останніх 75 років.

Вільям Едгар (W. Edgar), викладач факультету інформаційних ресурсів та бібліотекознавства університету Аризони, визнаючи також поняття *розвиток фонду* як частину *управління фондом*, відносить до останнього такі процеси: розроблення плану розвитку фонду (включно з бюджетом), який би координував розвиток фонду з усіма іншими видами бібліотечної діяльності, зокрема, довідковим обслуговуванням чи каталогізацією; комплектування ресурсів на виконання цього плану; діяльність з *розвитку фонду* на виконання цього плану; збереження [16, Figure 2]. До речі, дослідник розробив таблиці наповнення кожного з засадничих термінів формування фонду: відбір, розвиток фонду, управління фондом [16, Figure 2].

П. Джонсон (P. Johnson) до *управління фондом* відносить такі процеси: відбір матеріалу для придбання й доступу, списання, зберігання та збереження, написання та поновлення положення про політику комплектування фондів, пропаганда та розкриття фондів і ресурсів, оцінка фондів та пов'язаної з ним діяльності, зв'язки з громадськістю, управління бюджетом, зв'язки з іншими бібліотеками та координований розвиток фондів, клопотання про додаткові кошти [9, р. 3]. При цьому авторка відзначає, що хоча наповнення й важливість компонентів у кожній бібліотеці різний, вони є універсальними для практики управління фондами. Управління фондом, пише Джонсон, це «парасольковий термін, що охоплює всі рішення, які приймаються після того, як видання стало частиною фонду» [9, р. 138]. При цьому до нього вона також відносить і *відбір*, який передусє включенню до фондів.

Отже, необхідність розширення поняття *розвиток фондів* до *управління фондами* зумовлена ускладненням структури самого поняття *фонд*. Необхідність підтримання балансу між різними частинами фонду, у т. ч. тими, що існують лише у віддаленому доступі і не є власністю бібліотеки, фінансовий аспект підтримання цього балансу, врахування змін у запитах читачів і т. п. викликали до життя нове поняття – *управління фондами*. Втім слід зауважити, що не лише у визначеннях 1980-х рр., коли це поняття змінювало своє змістовне наповнення, але й нині до нього нерідко включають елементи, які більшість бібліотекознавців пов'язують з поняттям *розвиток фонду*, чи й просто відносять іноді досить різні елементи.

Такий новий аспект роботи, як оцінка фонду та

е-ресурсів бібліотеки, що передбачає визначення ефективності зусиль бібліотеки у злитті матеріалів, які є власністю бібліотеки з віддаленими е-ресурсами, почали відносити також до поняття управління фондами [17]. Тому є потреба докладніше зупинитися на його елементах. Головні з них: відбір, критерії відбору видань, комплектування/придбання, розвиток фонду тощо вже розглянуті нами у попередніх статтях [1]. Тепер з'ясуємо тлумачення американським бібліотекознавством інших, не менш важливих складових поняття *управління фондом*.

Насамперед виокремимо дію, що є протилежною комплектуванню, а саме: *вилучення видань* з фонду чи *списання*. Частина дослідників вважає, що це функція *розвитку фондів*. Однак П. Джонсон, Ш. Крет, «Міжнародна енциклопедія інформацієзнавства та бібліотекознавства» та деякі інші, згадувані нами джерела, відносять *вилучення видань* з фонду до поняття *управління фондом*. Ч. Осборн також дотримується такої думки і навіть бачить списання серед основних елементів, які відрізняють поняття *розвиток фонду* від *управління фондом* [15, р. 41]. І ми схилиємося до думки, що *вилучення видань* є компонентом ширшого поняття – *управління фондом*.

Англійська мова надзвичайно багата на синоніми терміна *вилучення, списування видань*: withdrawal, weeding, pruning, thinning, deselection, deaccession, relegation, deacquisition, retirement, reverse selection, negative selection, book stock control [9, р. 138–139]. Для бібліотекарів вилучення видань – це досить нелегкий процес, у т. ч. й тому, що воно на різних історичних етапах було пов'язане насамперед з цензурою. Фахівці вважають, що така кількість слів на позначення цієї дії, більшість з яких є евфемізмами, свідчить про рівень дискомфорту бібліотекарів, який вони відчувають, позбавляючись матеріалів [9, р. 139]. Хоча заради справедливості зауважимо, що деякі автори розрізняють перелічені терміни за відтінками значень і використовують у дещо різних мовних ситуаціях, інші ж – вживають їх як синоніми. Найуживанішим є *weeding* – букв. прополовання (очищення, вилучення), *withdrawal* – «вилучення матеріалів з активного фонду» [9, р. 138], дещо рідше вживається *deselection* (букв. зворотний відбір), ще рідше *deaccession, negative selection* тощо [18].

Вилучення видань з фонду переслідує мету звільнення місця або звільнення від видань, що перестали відповідати політиці формування фонду,

яку провадить бібліотека. Вилученню підлягають видання, що не використовуються, зношені, застарілі, ті, що мають пізніші перевидання, дублетні. В американському бібліотекознавстві цьому процесу приділяється особлива увага: видаються і перевидаються цілі книги, присвячені методам та критеріям відбору при вилученні видань з фонду.

Так С. Слоут (S. Slote) у своїй книзі, яка витримала кілька видань, головним критерієм відбору видань називає ступінь їх використання [19]. При цьому автор користується терміном «період перебування на полиці» (*shelf-time period*). Чим довше книга стоїть на полиці невикористаною, тим вірогіднішим кандидатом на списання вона є. Вилучені видання можуть бути продані, подаровані іншій бібліотеці чи утилізовані. Д. Бенкс (J. Banks) у статті «Очищення книжкових фондів в епоху Інтернет» описує вивчення книговидачі, здійснене як частина загальної програми списання. Авторка також відзначає, що зниження книговидачі зумовлене зростанням використання електронних ресурсів [20].

Бібліотеки, які регулярно переглядають фонди, виробляють відповідні критерії відбору видань, що підлягають вилученню. У публічних бібліотеках відбір – це безперервний процес, і головним його критерієм зазвичай є ступінь використання видання. В університетських бібліотеках списання відбувається рідше, лише тоді, коли дійсно відчувається брак місця, або коли настають суттєві зміни у навчальних планах і припиняється викладання якогось предмета [4, р. 769]. Таким чином, відбір видань для списання є нелегкою, неоднозначною, але важливою функцією управління фондом.

Ще одним важливим елементом поняття *управління фондом* майже всі дослідники називають *збереження* (*preservation*). У рецензії на цитовану нами книгу П. Джонсон «Основи розвитку фонду та управління ним» [9] відзначається, що її автору слід було б ґрунтовніше розглянути збереження, оскільки воно є ключовим аспектом *управління фондом* («*preservation as a key aspect of collection management need to be treated more thoroughly*») [21, р. 489].

На думку Ч. Осберна, *збереження* протягом останньої чверті ХХ ст. перемістилося на передній край *управління фондом* [15, р. 43]. Якщо раніше переймалися переважно збереженням рідкісних книг та стародруків, то нині одна з основних функцій бібліотеки – меморіальна. Бібліотеки розглядаються як обереги пам'яті, й це є одним з їх головних завдань, з точки зору суспільства.

Традиційні заходи зі збереження друкованих видань в американських бібліотеках передбачають: опрацювання журналів та книг у м'яких обкладинках, регулярний ремонт часто запитуваних видань, відновлення цінних видань, підтримання спеціальних умов середовища (чистота, температура, вологість, освітлення), заміщення втраченої чи зіпсованої книги (дублікатом, передруком, мікрофільмом, е-копією), декислотизація паперу, консервація, попередження від викрадення тощо. До речі, останнім нехтувати не варто. На початку 1990-х рр. у США з'явилися публікації, присвячені так званій справі Блумберга: «Справа Блумберга: урок, що дорого коштував бібліотекарям» [22] та «Книжковий злодій: правдива історія бібліоманії» [23]. Вони повідомляли, що затриманий у 1990 р. книжковий злодій Стефан Блумберг «зібрав» близько 25 тис. книг, викрадених ним з 327 бібліотек Сполучених Штатів [9, р. 161].

Матеріали нечасто запитувані відбирають для зберігання в іншому сховищі (*storage*), найчастіше віддаленому, яке дешевше утримувати, й таким чином вивільняють місце у головному сховищі. *Off-site storage* – назва віддаленого сховища, нерідко збудованого на кооперативних засадах для кількох бібліотек.

Поняття *збереження* у електронному світі набуває своїх особливостей. Серед найчастіше обговорюваних автори виокремлюють дві головні. Перша – технічна. Відсутні загальноприйняті стандарти електронної технології збереження, які б гарантували довготривале зберігання. Тому звичні носії – безкислотний папір та мікроформи продовжують забезпечувати найкраще збереження. Водночас ведуться пошуки технічних рішень, які забезпечили б довготривале зберігання е-видань.

Так, флагман бібліотечної справи США – Бібліотека Конгресу активно працює в рамках програми «Національна електронна інформаційна інфраструктура та програма збереження: Спільна ініціатива Бібліотеки Конгресу» («*National Digital Information Infrastructure and Preservation Program*»). Мета цієї Програми: «вироблення національної стратегії збирання, архівування та збереження електронного контенту, кількість якого зростає, особливо матеріалів, створених лише в електронному форматі, для нинішніх та майбутніх поколінь» [24]. Для її виконання бібліотека об'єднала понад 130 партнерів з США та інших країн. Серед них: бібліотеки, архіви, університети, дослідні центри, професійні асоціації. Дослідники також вказують на проблему швидкого старіння

електронних технологій та питання, що виникають у зв'язку зі збереженням електронних ресурсів.

Друга особливість, на думку фахівця з розвитку фондів Корнельського університету Росса Аткинсона (R. Atkinson), полягає в тому, що бібліотеки вже не мають безпосереднього доступу до багатьох матеріалів, які вони мають зберігати. Такі матеріали не перебувають у бібліотеках, а підтримуються у базах даних постачальників по всьому світу [25, р. 245]. Намагання бібліотек компенсувати цю ситуацію шляхом ліцензій, на переконання дослідника, не є адекватними. Те, що ситуації було дозволено розвиватися у такий спосіб, Аткинсон називає найбільшим упущенням наукових бібліотек протягом минулого десятиліття. Бібліотекарі повинні зараз вжити усіх необхідних заходів, щоб змінити ситуацію, повернути її назад та відновити повну відповідальність за збереження матеріалів, що перебувають нині у постачальників, і на які наука покладатиметься в майбутньому [25, р. 245].

Звичайно, цими, побіжно окресленими аспектами, не вичерпується складна, багатогранна проблема збереження. Ми назвали лише деякі з них, ті, що дотичні до *управління фондами* у сучасних умовах.

Поняття *управління фондом* охоплює також вивчення та врахування потреб читачів, аналіз їх складу. Вважається, що бібліотечна політика розвитку фондів має ґрунтуватися на вивченні інформаційних потреб, а не суб'єктивних суджень бібліотекарів. Фахівці з управління фондом мають набути статистичних навиків, адже необхідною передумовою комплектування є аналіз даних книговидачі й даних про склад читачів.

Дехто з авторів до елементів *управління фондом* відносить і наукову комунікацію чи наукове спілкування (scholarly communication) [15, р. 47–50]. Нині у фаховій літературі дедалі частіше акцентується увага на ролі бібліотек у науковій комунікації, наголошується, що бібліотеки зі своїми фондами – власними і ліцензованими є її осердям, адже після формальної публікації наукового дослідження доступ до нього у друкованій та електронній формі надають саме бібліотеки. Ознакою часу можна вважати твердження: «Бібліотеки існують не для книг: вони були, є й будуть для забезпечення комунікації, спілкування у часі й просторі. Книги служили цьому історично, але сьогодні є інші, часто кращі, шляхи здійснювати це» [26, р. 240].

До важливих компонентів *управління фондом* належить координація його розвитку. Деякі автори до них також відносять інтелектуальну свободу, зосереджуючись на конфлікті інтелектуальної свободи і цензури у процесі управління фондом, відмінностях між відбором та цензурою [15, р. 42–43].

Загалом швидке зростання е-ресурсів змінило практику управління фондами, значно ускладнивши її з різних причин: постала необхідність враховувати норми ліцензійного та авторського права, актуалізувалося вміння вести інтенсивні ділові переговори щодо доступності інформації, виникла потреба докладного внутрішнього планування. Формат документів завжди розглядався при відборі видань, але в е-середовищі рівень уваги, якого потребує формат, наближається до рівня уваги, що традиційно відводилася змісту. А оскільки принципи відбору книг розширені до включення електронних носіїв, комплектатори мають враховувати, як ці видання вписуються у певний фонд. Зазнають змін функції самого бібліотекаря, який дедалі більше стає фахівцем з управління інформацією.

Як пише Джозеф Бренін (J. Branin), бібліотекарі мають стати «менеджерами знань» замість «менеджерів фондів», щоб керувати об'єднаною друкованою і електронною інформаційними системами, використовуючи навикки планування, відбору, аналізу та координації розвитку фондів [27, р. XIV]. Управління «знаннями», а не «фондами», переносить акцент від розвитку локального друкованого фонду до огляду всього універсу інформаційних ресурсів – в друкованій та електронній формах. Бібліотекарі відповідальні тепер за відбір, організацію і збереження всіх ресурсів, що становлять запис знань [27, р. XIV]. Дедалі частіше сучасні автори переконуються, що бібліотекарі стають менеджерами знань в умовах обмеженого штату і бюджету, сприяючи створенню наукових публікацій і обстоюючи професійні принципи вільного й неупередженого доступу до знань [28].

Отже, більшість з розглянутих нами компонентів управління фондами нині зазнає змін. Найзначніші з них зумовлені інноваційними комунікаційними технологіями, а також трансформаціями в системі наукових комунікацій, видавничої політики, зв'язків між бібліотекою і читачем. Це й спонукає до висновків про перехід від управління локальним фондом до управління знаннями.

**Список
використаної літератури**

1. Стрішенець, Н. В. Відбір при комплектуванні: мистецтво чи наука? // Бібл. вісник. – 2009. – № 1. – С. 7–15; Стрішенець, Н. В. Поняття «комплектування» в американській бібліотечній термінології // Вісн. Книжкової палати. – 2009. – № 2. – С. 23–26; Стрішенець, Н. В. Критерії відбору документів у процесі комплектування бібліотек: американський досвід // Бібл. планета. – 2009. – № 2. – С. 6–7.
2. Orr, C. Collection development in public libraries / Cynthia Orr // Encyclopedia of Library and Information Science. – New York; Basel: Marcel Dekker, Inc., 2003. – Vol. 1. – P. 585–590.
3. The ALA Glossary of Library and Information Science / H. Young, ed., with the assistance of T. Belanger... [et al.]. – Chicago: American Library Association, 1983. – XVI, 245 p.
4. Reitz, J. M. Dictionary for library and information science / Joan M. Reitz. – Westport, CT; London: Libraries Unlimited, 2004. – 788 p.
5. ASIS&T thesaurus of information science, technology, and librarianship / A. Redmont-Neal, M. M. K. Hlava, editors / American Society for Information Science and Technology. – 3rd ed. – Medford, N.J.: Information Today, Inc., 2005. – 255 p.
6. International Encyclopedia of Information and Library Science / ed. by J. Feather; P. Sturges. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2003. – 688 p.
7. Thornton G. A. Impact of Electronic Resources on Collection Development, the Roles of Librarians, and Library Consortia // Library Trends. – 2000. – Vol. 48. – N. 4. – P. 842–856.
8. Mosher, P. H. Collection development to collection management: Toward stewardship of library resources // Collection management. – 1983. – N. 4. – P. 41–48.
9. Johnson, P. Fundamentals of collection development and management / Peggy Johnson. – Chicago: ALA, 2004. – 342 p.
10. Holleman, C. Electronic resources: are basic criteria for the selection of materials changing? // Library Trends. – 2000. – Vol. 48. – N. 4. – P. 694–710.
11. Osburn, C. B. Collection development and management // Academic Libraries: Research Perspectives / M. J. Lynch, ed. – Chicago: American Library Association, 1990. – P. 1–37.
12. Creth, S. D. The organization of collection development: a shift in the organization paradigm // Journal of Library Administration. – 1991. – Vol. 14. – N. 1. – P. 67–85.
13. Cubberly, C. W. Organization for collection development in medium-sized academic libraries // Library Acquisitions: Practice and Theory. – 1987. – Vol. 11. – N. 3. – P. 297–323.
14. Collection Management for the 21st Century: A Handbook for Librarians / G. E. Gorman, Ruth H. Miller, ed. – Westport, Conn.: Greenwood Press, 1997. – 360 p.
15. Osburn, C. B. Collection management in the *Library Quarterly*, 1931–2005 // The Library Quarterly. – 2006. – Vol. 76. – N. 1. – P. 36–57.
16. Edgar, W. B. Towards a theory of collection development: an activities and attributes approach // Library Collections, Acquisitions, and Technical Services. – 2003. – Vol. 27. – N. 4. – P. 393–423.
17. Johnson, P. J. Collection development is more than selecting a title: Educating for a variety of responsibilities // Recruiting, Educating and Training Librarians for Collection Development / ed. by P. J. Johnson, S. S. Intner – Westport, CT: Greenwood Press, 1994. – P. 113–126.
18. Стрішенець, Н. В. Англо-український словник-довідник бібліотечно-інформаційної термінології / Надія Стрішенець; НАН України; Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2004. – 329 с.
19. Slote, S. J. Weeding Library Collections / Stanley J. Slote. – Littleton, Colo.: Libraries Unlimited, 1975. – 177 p.; Slote, S. J. Weeding library collections: Library weeding methods / Stanley J. Slote. – 4th ed. – Littleton, Colo.: Libraries unlimited, 1997. – 240 p.
20. Banks, J. Weeding Book Collections in the Age of the Internet // Collection Building. – 2002. – Vol. 21. – N. 3. – P. 113–119.
21. Gorman, G. E. [Book Review: Johnson P. Fundamentals of collection development and management] // Library Collections, Acquisitions and Technical Services. – 2004. – Vol. 28. – N. 4. – P. 489–490.
22. Allen, S. M. The Blumberg Case: A costly lesson for librarians // AB Bookman's weekly. – 1991. – Vol. 88. – Sept. 2. – P. 769–773.
23. Weiss, P. The book thief: A true tale of bibliomania // Harper's Magazine. – 1994. – January 1.
24. Див.: <http://www.digitalpreservation.gov/library>
25. Atkinson, R. Six Key Challenges for the Future of Collection Development // Library Resources and Technical Services. – 2006. – Vol. 50. – N. 4. – P. 244–251.
26. Sandler, M. Collection Development in the Age Day of Google // Library Resources and Technical Services. – 2006. – Vol. 50. – N. 4. – P. 239–243.
27. Branin, J. J. Fighting back once again: From collection management to knowledge management // Collection management and development: Issues in an electronic era. Proceedings of the Advanced Collection Management and Development Institute, Chicago, IL, March 26–28, 1993 / ed. by P. Johnson, B. MacEwan – Chicago: ALA, 1994. – P. XI–XVII.

Наталія Черниш,

професор Української академії друкарства,
канд. філол. наук

До історії українських біобібліографічних словників

Висвітлено теоретичні засади підготовки і видання біобібліографічних словників – особливого різновиду довідкових видань, що поєднують матеріали біографічного та бібліографічного характеру. Показано розвиток національної біобібліографічної справи у XIX– на початку XX ст. Охарактеризовано зміст, структуру тогочасних біобібліографічних словників та наближених до них за типологічними ознаками праць, визначено їх місце в українській культурі.

Ключові слова: біобібліографічний словник, зміст, структура, публікація, методичні засади укладання.

Some theoretical principles of preparing and publication of biobibliographic dictionaries as a special variety of reference editions that combine both biographic and bibliographic materials are presented in the given work. The facts about the development of national biobibliography in XIX– at the beginning of XX centuries are given. The contents and structure of the biobibliographic dictionaries of that time are characterized as well as their place in Ukrainian culture is defined.

Keywords: biobibliographic dictionary, contents, structure, publication, methodical principles of compiling.

На сучасному етапі національно-культурного відродження нашої країни важливе значення має осмислення того історичного досвіду, який було накопичено упродовж XIX – XX ст. укладачами та видавцями українських довідкових видань, зокрема біобібліографічних словників, залучення багатих традицій ентузіастів біобібліографічної роботи – видатних діячів науки, культури, непересічних дослідників життя та творчості кращих синів України.

У багатьох країнах світу підготовці та випуску біографічних та біобібліографічних словників приділяється велика увага. Це цілком закономірно, адже саме такі видання – важлива складова національної культури, вони «олюднюють» історію народу, істотно доповнюють наукові праці про становлення й розвиток різних галузей знань, виявляють нові імена славетних співвітчизників, розкривають їх внесок у скарбницю світової культури, справу подальшого поступу державності країни, розвиток її економіки, науки, культури, що є основою формування історичної пам'яті, виховання національної гордості громадян. Не можна не погодитися з твердженням, що «важливість біографічних словників цілком зрозуміла з наукової точки зору: історію творять люди для людей, людські долі є основним складником історичного процесу» [1, с. 73]. Країни засвідчують повноцінність свого культурного і наукового життя, якщо мають повний набір загальнонаціональних довідкових видань, у т. ч. біографічних та біобібліографічних словників, видрукуваних на належному рівні.

Теоретичні засади підготовки і видання біобібліографічних словників майже не розроблені. Якщо

біографічні довідкові видання зазначеного типу привертали увагу широких кіл наукової громадськості, про що свідчить, наприклад, створення Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, проведення низки авторитетних наукових та науково-практичних конференцій, то типологічні особливості власне біобібліографічних словників, принципи їх укладання досліджені ще недостатньо.

Загалом біобібліографічний словник – це особливий вид словника, в якому відомості біографічного характеру про осіб (діячів науки, літератури, мистецтва, мешканців певного регіону, представників окремої професії та ін.) супроводжуються переліком створених ними праць, а також джерел, що висвітлюють їхню діяльність [4, с. 79]. Остання обставина надає біобібліографічним словникам деяких рис, притаманних переважно біобібліографічним покажчикам та бібліографічним посібникам. Однак, на відміну від персональних покажчиків, присвячених, як правило, лише найвидатнішим діячам, біобібліографічні словники повинні вмещувати інформацію про менш відомих або ж маловідомих особистостей.

Принципові питання, пов'язані з критеріями відбору імен до біобібліографічних словників та довідників, упродовж тривалого часу турбують усіх, хто має справу з цими важливими довідковими джерелами. Традиційно відбір імен обмежується галуззю, часом, регіоном або поєднує кілька цих критеріїв, що, зрештою, дає змогу укладачам уникнути формального добору імен, свідомо утриматися від оціночних елементів при характеристиці того чи іншого діяча, закриває шлях до суб'єктивізму при висвітленні його ролі й місця в історії. Біобіб-

ліографічні словники, на нашу думку, повинні включати відомості не лише про визначних діячів (зрештою, саме їм можуть бути присвячені окремі видання ґрунтовно розроблених бібліографічних покажчиків), а й про другорядних, менш відомих осіб, які не мають власних бібліографічних видань, а тому потребують, у першу чергу, старанного бібліографічного розроблення.

Біобібліографічні довідники – джерело інформації як для широких читацьких кіл, так і (за різних обставин) для фахівців. Саме тому характер таких видань потребує певної системності і в їх структурі загалом, і у побудові окремої статті. Що стосується розташування матеріалу у біобібліографічних словниках, то тут укладачі найчастіше дотримуються алфавітного принципу (коли всі відомості подаються за алфавітом прізвищ), хоча інколи використовуються й інші – хронологічний, систематичний, комбінований. Безперечно, обраний принцип розташування матеріалу повинен забезпечувати читачам швидкий пошук необхідних фактів, бути зручним при наведенні довідок. Персональна стаття біобібліографічного словника містить відомості, дещо відмінні від тих, що наводяться в енциклопедіях, енциклопедичних словниках або у бібліографічних довідниках. Фактичні дані життєпису повинні давати змогу простежити процес формування особистості у певних історичних умовах. Тому традиційно зазначають основні дати, вміщують нарис про життя й діяльність особи, а також перелік праць (як створених діячем, так і тих, що розповідають про нього). Така спрощена схема використовується переважно у виданнях, розрахованих на широке коло читачів. Ускладнений її варіант передбачає задоволення інформаційних потреб кваліфікованого або навіть вузькоспеціалізованого читача, адже у такому разі додаються матеріали про видання текстів з розвідками, анотації (вони здебільшого розкривають зміст видань про діяча та допомагають дослідникам у пошуках необхідних джерел), відомості про повторні публікації (перевидання) та їх характер.

Обсяг та характер бібліографії, співвідношення між біографічними та бібліографічними матеріалами – суттєвий момент для оцінки наукового рівня довідників зазначеного типу. Загальновизнано, що характер та обсяг бібліографії залежать від профілю видання, його читацького призначення (тобто від того, які хронологічні, мовні межі охоплено; якими були принцип відбору, коло залучених джерел, характер бібліографічного опису тощо). Існує два типи бібліографічних відомостей у біобібліографічних словниках. По-перше, це науково-допоміжна

бібліографія (використовується у виданнях наукового, частково – науково-популярного характеру, призначених для фахівців, у т. ч. суміжних галузей знань – матеріали, що зберігають своє наукове значення і містять важливі фактографічні дані для поглибленого вивчення предмета, галузі, процесу. По-друге, це рекомендаційна бібліографія (переважно використовується у популярних довідниках, призначених широкому загалу читачів). Її мета – не лише назвати праці, а, насамперед, виділити серед них найбільш вагомі, значні (це надає рекомендаційній бібліографії пропагандистської спрямованості).

Як бачимо, відомості біобібліографічних словників мають важливе значення для забезпечення інформаційних потреб різних категорій читачів, оскільки не лише подають необхідні фактографічні довідки (переважно у біографічній частині), а й скеровують подальшу самостійну роботу, зокрема наукову. Можливо, саме тому у різних країнах спостерігаються тенденції до збільшення кількості та урізноманітнення типів словників біографічного (особливо популярні «Who's who») та бібліографічного змісту (серед них – словники Уебстера, Чамберса та ін.)

Національна біобібліографічна справа також має давню історію. Зародки укладання біобібліографічних словників в Україні спостерігаємо ще у першій половині XIX ст. Зокрема, у листі відомого українського вченого, дослідника статистики, етнографії, географії, автора низки ґрунтовних праць з бібліографії П. Кеппена («Московский телеграф», ч. XXI, 1828, № 11, с. 410–420) йдеться про зібраний його братом К. Кеппеном матеріал для словника харківських («слобідськоукраїнських») письменників. Вчений повідомляє, що його братом «было исчислено до 240 литераторов и к именам лиц присовокуплены как показания трудов их, так по мере возможности и краткие биографические сведения». Однак те, що надруковано в «Московском телеграфе», є лише переліком імен, життєписи та бібліографічні відомості, на жаль, відсутні.

Дещо пізніше було видано унікальну працю – «Изображение людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии» (М., 1844). Вона містить 42 портрети із зібрання П. Бекетова – Б. та Ю. Хмельницьких, П. Дорошенка, Ф. Прокоповича та ін., а також короткі відомості, що характеризують цих діячів, наводяться окремі джерела, які можуть становити інтерес для істориків.

Дослідникам біобібліографічних словників відома славнозвісна праця Г. Геннаді «Указание биографических сведений о замечательных людях Мало-

россии» («Чернигов. губ. ведомости». Часть неофициал. 1855, № 8; 1856, № 16). Г. Геннаді – російський бібліограф, автор бібліографічних праць з різних галузей знань – зібрав великий фактичний матеріал, який і склав основу його дослідження. Тут наведено біографічні довідки про 58 діячів – уродженців України, різноманітні бібліографічні відомості. Показчик має також додаток (Г. Милорадович. «Указание биографических сведений о замечательных людях Малороссии», вміщений у тому ж виданні 1858 р., № 35; 1859 р., № 20–21). Він подає матеріали біобібліографічного характеру про деяких діячів, які з певних причин (переважно через цензурні утиски) залишилися поза увагою Г. Геннаді.

У цей же час в окремих губерніях України розпочинається укладання та видання спеціальних біографічних та біобібліографічних збірників, а також довідників, об'єднаних за професійним принципом. Розглянемо їх детальніше.

Дослідження «Биографические сведения о духовных и светских писателях, уроженцах здешнего края» («Полтав. губ. ведомости», 1846, № 48 – 51; 1847, № 2) має регіональний характер і охоплює географічно лише Полтавщину. Тут подаються невеликі за обсягом біографії П. Богдановича, Д. Бортнянського, М. Максимовича та ін., а також джерела, насамперед, опубліковані ними твори. У збірці «Биографии знаменитых киевлян» («Памятная книжка Киевской губернии, составленная редактором «Киевских губернских ведомостей» Н. Чернышевым», Киев, 1857, с. 67–140; 1858, с. 105–150) серед інших вміщено життєписи Нестора-літописця, мандрівника Близьким Сходом В. Григоровича-Барського, Г. Сковороди, наводяться окремі списки літератури. Праця П. Бодянського «Биографический указатель уроженцев Полтавской губернии или умерших в ней, известных своей служебной или литературной деятельностью» («Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 г.», Полтава, 1865, отд. I, с. 433–464) подає 45 біобібліографічних нарисів про Д. Апостола, І. Богдановича, В. Кочубея, С. Палія та ін. Матеріали викликали великий інтерес читачів, тому із незначними доповненнями та змінами їх було видруковано у названому виданні й наступного 1866 р. (с. 434–480). «Биографический указатель замечательных уроженцев и деятелей Харьковской губернии» (вміщений у книзі «Харьковский календарь на 1884 год», Харьков, 1883, с. 404–439) наводить короткі біобібліографічні довідки про діячів Харківської губернії і так само, як попередні видання, має регіональний характер. Привертають увагу відомості про П. Гулака-Арте-

мовського, М. Зарудного, Г. Квітку-Основа-Яненка, Г. Сковороду (загалом 36 статей, уміщених за алфавітом прізвищ). Це дослідження мало продовження у «Харьковском календаре» за 1885 р. (12 статей) та 1886 р. (16 статей). 1884 р. у Києві, у друкарні Університету св. Володимира, було надруковано оригінальну біобібліографічну працю В. Іконнікова «Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира». На відміну від інших аналогічних праць, автор подає читачам не лише біографічні довідки, а й доволі ґрунтовно знайомить з доробком вчених.

Загалом, як бачимо, незважаючи на те, що «доба 80-х років і першої половини 90-х була, мабуть, найглухішою в історії українського руху в другій половині XIX віку, вона не була безплідною: за цей час виконано велику наукову працю, що стала підставою для пізнішого розвитку української науки» [2, с. 317]. Вказані обставини яскраво відбилися й в українських біобібліографічних виданнях, які наприкінці XIX – початку XX ст. урізноманітнюються як за тематикою, так і за характером матеріалу.

Розглянемо найцікавіші з біобібліографічних довідників цього часу. Серед них – праця С. Пономарьова «Земляки» («Достопамятные уроженцы Черниговской земли». Чернигов. губ. типография, 1898), що мала загальноукраїнський характер. С. Пономарьов – відомий український філолог, бібліограф. Він закінчив Київський університет, працював у Полтаві та Конотопі; йому належить авторство або співавторство біобібліографічних покажчиків праць українських письменників, вчених, серед яких варто відзначити дослідження «М. Максимович» (СПб., 1872). С. Пономарьов протягом тривалого часу працював над словником, що повинен був охопити уродженців Чернігівської, Полтавської, Волинської та Подільської губерній. Опублікований ним перелік імен – це лише частина цієї роботи. До нього увійшли державні діячі, письменники, журналісти, композитори, художники, вчені та ін. Друкуючи цей список, автор звернувся до читачів із проханням про його доповнення та виправлення. Відомий один відгук – рецензія Н. Шугурова, вміщена в «Киевской старине» (1901, № 10, с. 29–36). Автор рецензії вказав на низку пропусків у переліку, зробив кілька важливих виправлень та уточнень. Н. Шугуров акцентував увагу на одній обставині: звертаючись за допомогою до читачів, С. Пономарьов водночас не використав низки загальновідомих джерел, зокрема таку авторитетну біографічну працю, як «Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко» (СПб., 1881). Це суттєва

прогалина, адже саме з Ніжинською вищою школою пов'язані імена таких відомих українських вчених, письменників, державних та громадських діячів, представників культури й мистецтва, як Є. Гребінка, В. Забіла, Л. Глібов, О. Афанасьєв-Чужбинський та ін. Хоча роботу С. Пономарьов і незавершив, зібрані ним унікальні матеріали стали основою подальших біобібліографічних досліджень.

Варто згадати невелику за обсягом працю «Корифеи украинской сцены» (К., 1901), яка подає цікаві біобібліографічні довідки про найславетніших діячів українського театру – М. Кропивницького, М. Старицького, І. Тобілевича (Карпенка-Карого), М. Лисенка, М. Садовського, П. Саксаганського та ін. Оригінальним є дослідження М. Комарова «Українська драматургія (Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театру українського (1815–1906 рр.))» (Одеса, 1906). М. Комаров – відомий бібліограф, фольклорист та етнограф, автор й укладач ґрунтовних бібліографічних праць, зокрема «Бібліографічного покажчика нової української літератури (1798–1883)» (К., 1883), «Т. Г. Шевченко в литературе и искусстве» (Одеса, 1903), «Бібліографії з питань українського фольклору» (К., 1912). Аналізоване видання складається з трьох частин: 1. Драматургічні твори українською мовою (с. 1–132); 2. Писання про українську драму і театр (с. 133–168); 3. Покажчик імен, згаданих у цій збірці, з короткими звітками про українських драматургів, перекладачів та деяких сценічних діячів (с. 169–229). Загальні списки творів видатних майстрів та література про них вміщені у перших двох частинах праці М. Комарова. У заключній частині вперше наводяться змістовні довідково-біографічні відомості про українських театральних діячів; кожна довідка супроводжується ґрунтовно розробленою бібліографією. Без сумніву, «Українська драматургія» дає доволі повне уявлення про тогочасний український театр, вона насичена багатим фактографічним та бібліографічним матеріалом. Дослідження мало продовження: у 1912 р. побачила світ праця М. Комарова «До української драматургії (Збірка бібліографічного знадобку до історії української драми і театру за 1906 – 1912 рр. З додатками та поправками до «Української драматургії» до 1906 р.)» (Одеса, 1912). Загалом дві біобібліографічні праці М. Комарова з історії української драматургії – унікальне джерело відомостей, що й нині становить інтерес для науковців, дослідників української культури.

Привертає увагу стаття М. Сумцова «Діячі українського фольклору», вміщена у його книзі «Малюнк

ки з життя українського народного слова» (Х., 1910). У ній наведено короткі характеристики і біобібліографічні відомості про 77 найвідоміших збирачів та дослідників українського фольклору, переважно XIX ст. Ось деякі з них – М. Максимович, М. Лисенко, П. Чубинський, І. Франко та ін. Хоч праця має невеликий обсяг (всього 30 с.), однак варто підкреслити ґрунтовність розроблення як біографічної, так і бібліографічної частини.

Дослідження І. Павловського «Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века» (издание Полтав. учен. архив. комиссии) (Полтава, 1912) містить 433 короткі біографії (у т. ч. майже 40 автобіографій), 62 портрети уродженців і діячів Полтавської губернії – письменників і вчених, художників і композиторів. Кожну статтю доповнюють бібліографічні відомості. Серед імен – О. Бодянский, М. Драгоманов, М. Максимович та ін. Продовжуючи працювати у цьому напрямі, І. Павловський пізніше видав «Первое дополнение к «Краткому биографическому словарю...»» (Полтава, 1913), де наведено 85 нових біографій (у т. ч. 17 автобіографій), зроблено істотні доповнення, поправки до основного тому. Серед імен, які увійшли в «Первое дополнение», – С. Венгеров, А. Терещенко, А. Фомін та ін. Сучасники зазначали, що словник І. Павловського мав низку недоліків, зокрема, невизначеність характеристик письменників чи вчених; заміна списків праць на глухі, беззмістовні вказівки на зразок: «имеет много научных трудов по своей специальности»; окремі неточності в бібліографічному описі джерел. Існують вказівки (див. «Записки Наукового товариства ім. Шевченка», т. 155, с. 364) на існування другого доповнення до цього словника, однак віднайти його дослідникам досі не вдалося.

Не менш цікавою є й інша робота І. Павловського «Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители (Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в.)» (Полтава, 1914). Словник складається з двох частин: у першій зібрані «биографические данные об администраторах как духовных, так и светских, бывавших в Полтавской губернии со времени ее учреждения в 1802 году»; зміст другої становлять наведені в алфавітному порядку біографії державних, військових і громадських діячів. Трапляються також імена письменників, вчених. Біографічні відомості поєднано зі списками джерел, що вміщені практично до кожної статті словника.

Праця «Харьковское медицинское общество, 1861–1911. Очерки его пятидесятилетней деятель-

ности». (Харків, 1913) містить біобібліографічні матеріали про почесних членів та посадових осіб медичного товариства. Це ґрунтовний довідник, для укладання якого були використані автобіографії, публікації наукового збірника медичного факультету Харківського університету за перші сто років його існування, некрологи тощо. Загалом наведено майже 120 біографічних статей, розроблено списки праць видатних вчених-медиків.

Діячі Західної України представлені у працях І. О. Левицького і Ф. Арістова. Унікальним є біобібліографічний словник І. О. Левицького «Прикарпатська Русь в ХІХ-м віці в біографіях і портретах єї деятелей», випуск якого розпочався у Львові 1898 р. Через брак коштів, тяжку хворобу вченому не вдалося завершити свій грандіозний задум, однак ґрунтовна фактографічна інформація про громадських, політичних, церковних, культурних діячів Галичини, Буковини, Закарпаття у поєднанні з бібліографічними довідками не втратили свого значення й нині. Привертає увагу і видання Ф. Арістова «Карпато-русские писатели. Исследование по неизданным источникам» (М., 1916), підготовлене на кошти Галицько-Руського товариства у Петрограді. Трьохтомне дослідження (світ побачив лише його перший том) містить серію критико-біографічних нарисів про письменників, насамперед «общерусского направления» Галицької, Буковинської, Угорської Руси, котрі «відобразили у своїх творах ідею національно-культурної єдності руського народу». Серед них – поети, прозаїки, драматурги, історики, етнографи та ін. У першому томі праці Ф. Арістова подано широкі біографічні та бібліографічні відомості, автобіографії, портрети письменників, уривки з творів, їх критичну оцінку. Як зазначали сучасники, видання не було позбавлене хиб: автор часто захоплювався незначними біографічними подробицями, не завжди всебічно висвітлював творчість митців та їхній доробок, а головне – з певних політичних міркувань обмежив коло імен. На жаль, події Першої світової війни не дали укладачеві змоги завершити випуск біобібліографічного словника «Карпато-русские писатели».

Загалом період перша половина ХІХ – початок ХХ ст. можна вважати часом формування науково-методичних засад укладання і видання національних біобібліографічних словників. Слід вказати на низку обставин, які вплинули на розвиток біобібліографічної справи того часу. Як відомо, російський царат штучно стримував розвиток української мови, культури, що особливо яскраво проявилось у другій половині ХІХ ст. Цензурні утиски (зокрема, Валуєв-

ський та Емський укази) взагалі забороняли видавати довідкову літературу українською мовою, тому біобібліографічні словники, створені вітчизняними вченими та видрукувані у Києві, Харкові, Одесі, Полтаві, виходили російською мовою. Біографічні та біобібліографічні видання першої половини ХІХ – початку ХХ ст. мають досить широку тематичну палітру, охоплюють або діячів окремого регіону (праці С. Пономарьова І. О. Левицького), або представників певної галузі, виду діяльності (публікації М. Комарова, М. Сумцова, Ф. Арістова та ін.). Не можна оминати увагою той факт, коли окремі регіони України та її діячі по-різному представлені у біобібліографічних словниках періоду, що аналізується. Якщо видатні особистості Полтавщини, Харківщини, Чернігівщини досить повно відображені у довідниках, то меншу увагу дослідників привертала славетні постаті західноукраїнських земель (зрештою, лише «Карпато-русские писатели» Ф. Арістова висвітлювали цю проблему).

Авторами біобібліографічних словників виступали переважно видатні українські бібліографи, високоосвічені люди, вчені, які вели наукові дослідження в багатьох напрямках. Безперечно, вони усвідомлювали необхідність укладання біографічних та біобібліографічних праць, їх значення для читачів. Вони кваліфіковано діяли у цьому напрямі, формували науково-методичні засади біобібліографічної роботи, які використовуються й нині. Роботи українських бібліографів були підпорядковані не лише практичним цілям, вони стали вагомим внеском у справу національного самоусвідомлення: бібліографія служила збиранню української спадщини, відмежовуванню її від культурних надбань тих держав і народів, які цю спадщину привласнювали, користуючись «правом» сильного. Бібліографічна реєстрація суто українських досягнень, життєписи видатних синів України будили почуття національної гідності і цим протидіяли денаціоналізації.

Список використаної літератури

1. *Вережкина, А. Н.* Общие биографические и библиографические словари зарубежных стран. – М.: Книга, 1970.
2. *Дорошенко, Д.* Нарис історії України. – К.: Либідь, 1992. – Т. 1–2.
3. *Кауфман, И. М.* Русские биографические и библиографические словари. – М., 1955.
4. Книга: Энциклопедия. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999.
5. *Чижко, В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К.: в-во «БМТ», 1996.

Ольга Шапалина,

зав. сектором научных исследований НИЦКД РГБ

Экспонирование документов (из опыта Российской государственной библиотеки)

В статье рассмотрены основные вопросы обеспечения сохранности документов как на выставочных площадках Российской государственной библиотеки (РГБ), так и на выездных зарубежных выставках. Приведены сведения о приборах, применяемых в РГБ для контроля параметров температурно-влажностного и светового режимов при экспонировании библиотечных документов. Названы меры предосторожности, гарантирующие полную сохранность экспонатов.

Ключевые слова: выставка, экспонирование, норматив, световой режим, параметры, освещенность, экспозиция, экспертиза.

This article reviews the basic problems of documents preservation both at exhibition areas of Russian State Library (RSL) and at guest foreign exhibitions. The information is presented about the instruments used in RSL for monitoring parameters of temperature-and-humidity as well as light conditions when exposing the library documents. Precautionary measures to guarantee the full safety of exhibits are also displayed.

Keywords: exhibition, exposing, standard, light conditions, parameters, exposition, illumination, examination.

Выставочная деятельность в Российской государственной библиотеке (РГБ) осуществляется в двух направлениях: организация выставок на выставочных площадках РГБ и выездных выставках: российских и зарубежных.

Если экспонирование документов из фондов библиотеки осуществляется непосредственно в зоне обслуживания читателей, то вопросами сохранности занимаются сами хранители. Отделы библиотеки оснащены универсальными приборами контроля температурно-влажностного и светового режимов «ТКА-Хранитель». Контроль за параметрами климата на выставках в выставочном зале РГБ и постоянной экспозиции в Музее Книги ведут сотрудники научно-исследовательского Центра консервации документов РГБ.

Более сложной задачей является наблюдение за условиями экспонирования документов библиотеки в сторонних организациях. В соответствии с инструкцией «Организация выставочной деятельности РГБ», хранителями и реставраторами проводится экспертиза состояния сохранности документов и принимается решение о возможности их экспонирования. Требования к параметрам климата изложены в типовом договоре, который заключается библиотекой и принимающей стороной. В случае если принимающая сторона не может гарантировать соблюдение нормативных условий экспонирования, то рассматриваются ее предложе-

ния и принимается компромиссный вариант, который может отличаться от требований, рекомендуемых ГОСТ 7.50–2002, но находится в пределах допустимых отклонений, близких к реальным условиям хранения документов в книгохранилищах.

Чаще всего наши документы экспонируются в Москве. В такой ситуации сотрудниками НИЦКД предварительно проводится экспертиза выставочных помещений и оборудования. При первом посещении выставочного зала осматриваются помещения, витрины, светопроемы. Если освещение в зале смешанного типа (естественный и искусственный свет), то проверяется осветительное оборудование, уточняется топография наших экспонатов; выясняются вопросы по оборудованию, создающему искусственный климат, и режиму его работы, приборам контроля параметров температурно-влажностного режима. Полезно просмотреть регистрационные журналы, чтобы ознакомиться с данными по температуре и относительной влажности воздуха за прошедшие годы. Второе посещение мы делаем обычно во время монтажа выставки или сразу после ее открытия. Проводятся контрольные замеры климатических параметров, на каждом экспонате проверяется соответствие нормам светового режима освещенности и отсутствие УФ-излучения. Если имеются отклонения от условий договора, принимающая сторона устраняет нарушения и проводится повторный

контроль. При экспонировании ценных и редких документов наблюдение осуществляется в течение всей работы выставки.

На выездных выставках, за пределами Москвы, контроль параметров температурно-влажностного и светового режимов проводит сопровождающий выставку сотрудник библиотеки: хранитель или реставратор. К сожалению, не всегда принимающая сторона может обеспечить оговоренные условия экспонирования. Поэтому наблюдение за экспонатами стороной, передающей свои документы, представляется нам крайне необходимым. Следует планировать выставки с ценными и редкими документами в тот период, когда климат в выставочных залах наиболее благоприятен и не сильно отличается от условий хранения. Это, как правило, начало августа – середина сентября (до включения отопления).

Сохранность библиотечных документов обеспечивают стабильные климатические условия во всех местах их бытования: в хранилище, в читальном и выставочном залах, во время транспортировки, на выездных выставках. Оптимальные условия экспонирования библиотечных документов аналогичны оптимальным условиям их хранения и соответствуют требованиям ГОСТ 7.50–2002 «Консервация документов. Общие требования»: температура воздуха 18 ± 2 °С и относительная влажность 55 ± 5 %. В реальности не во всех хранилищах имеются такие уровни температуры и относительной влажности воздуха. Зачастую документы долгое время хранились в других, но постоянных условиях, к которым они адаптировались. Но поскольку на выездных выставках обычно собираются экспонаты из разных организаций и частных коллекций, то трудно подобрать компромиссные условия, устраивающие всех участников мероприятия. Поэтому принято ориентироваться на вышеуказанные нормы. В последнее время в выставочной деятельности наметилась и получила развитие тенденция создания климатических условий, аналогичных тем, в которых предметы хранятся.

Если один из участников выставки выставляет требования, отличные от имеющихся в выставочном помещении, то в таком случае можно создать локальный климат внутри конкретной витрины. Для этого используются витрины со специально создаваемым в них климатом. Например, известны витрины с использованием кондиционированного воздуха фирм «Дютек» и «Райер». Витрины с управляемым климатом очень дороги и поэтому не-

достаточно распространены. Гораздо чаще применяют другой способ оптимизации климатических условий внутри выставочных витрин: использование специальных материалов адсорбентов, стабилизирующих относительную влажность воздуха в пределах витрины. Впервые предложил использовать силикагель в качестве влагостатирующего материала Кензо Тоиши в 1959 г. Сегодня в музейной практике широко применяются материалы Арт-сорб и Про-сорб, специально разработанные для поддержания нормальных климатических условий при хранении и экспонировании произведений искусства. Уже много лет применяют Арт-сорб такие ведущие музеи нашей страны, как Государственный Эрмитаж и Русский музей. Выпускается Арт-сорб в виде гранул, гранулята, помещенного в кассеты, и в виде пластин. Арт-сорб в пластинах удобно использовать при транспортировке. Состав материала – это силикагель SiO_2 с добавкой хлорида лития LiCl . Кассета с Арт-сорбом была успешно опробована в условиях выставочного зала, не оборудованного системой искусственного климата, во время отопительного периода.

Работы по созданию нормативного режима в витринах с помощью вещества Про-сорб ведутся в РГБ с 2007 г. Про-сорб рекомендуется для поддержания относительной влажности в диапазоне 40–60 %. Он имеет лучшую, по сравнению с другими, адсорбционную способность, большую способность к истиранию (его гранулы пылят меньше, чем другие материалы этой области применения) и более длительный срок службы. Про-сорб не содержит хлоридов. Его состав: 97 % SiO_2 и 3 % Al_2O_3 . Выпускается в виде гранул, кассет, листов. Про-сорб испытывался в помещении собственного выставочного зала, а также в Музее древнерусского искусства им. А. Рублева, где в летне-осенний период наблюдается повышенная влажность. Кассеты помещались в витрины фирмы «Дютек», горизонтальную и вертикальную, в выставочном зале РГБ, и в витрину отечественного производства в музее им. А. Рублева. Для контроля температуры и относительной влажности помещался регистрирующий термогигрометр. Сравнивались параметры температурно-влажностного режима в зале и в витрине. Во всех витринах наблюдалась стабилизация относительной влажности воздуха в узком диапазоне, конкретном для этого вида витрины. Очевидно, что это зависело от качества герметизации витрины и ее объема. Кассеты были предварительно откондиционированы на относительную

влажность воздуха 50–55 %. В горизонтальной витрине в отопительный сезон и после него показатели ОВВ стабилизировались на уровне 40 %, в вертикальной – около 30 % в то время как в зале ОВВ изменялась в широком диапазоне. Эксперимент длился 3 месяца, что соответствует максимальному сроку экспонирования документов на бумажных носителях. В Музее древнерусского искусства им. А. Рублева кассета находилась с июня 2007 г., ОВВ в витрине – в пределах 55 ± 5 %. Полученные результаты позволяют сделать заключение о положительном эффекте при использовании в витринах данных материалов.

Несколько слов о приборах, применяемых в РГБ для контроля параметров температурно-влажностного режима при экспонировании библиотечных документов. Как говорилось выше, это универсальные приборы «ТКА-Хранитель» (выпускаемые НПП «ТКА», г. Санкт-Петербург) и несколько типов отечественных термогигрометров марки «ИВА» (выпускаемых ООО НПК «Микрофор», г. Москва, Зеленоград). Очень удобен при работе в условиях выставки и транспортировки регистрирующий измерительный преобразователь влажности и температуры ДВ2ТСМ-Р-Б (ООО «Микрофор»). Он предназначен для накопления информации об относительной влажности воздуха и температуре окружающей среды в стационарной обстановке (в витрине, хранилище), при перевозке. Габаритные размеры его невелики (диаметр 16 мм, длина 80 мм), прибор (чаще его называют логгером) не портит дизайна витрины, легко помещается в транспортной таре рядом с экспонатом. Устройство считывания данных DLR-04 позволяет просмотреть на компьютере накопленные данные в текстовом или графическом виде, распечатать выбранный вариант за любой интервал времени, вести базу данных по многим преобразователям. Впервые логгер был применен нами осенью 2006 г. на выставке в Нижнем Новгороде.

Нормативы светового режима при экспонировании библиотечных документов регламентируются ГОСТ 7.50–2002: норма освещенности на поверхности документов – не более 75 люкс, при экспонировании в момент осмотра – не более 150 люкс. Излучения с длиной волны менее 400 нм (ультрафиолетовый диапазон волн) не допускаются. Поэтому защита от ультрафиолетового излучения в системах освещения выставочных залов должна быть первоочередной. Не допускается и излучение с длиной волны более 760 нм – инфракрасное. Для

выполнения этих требований рекомендуется принятие ряда специальных мер. Не допускается установка световых приборов внутри витрин. Включение световых приборов в витрине приводит не только к превышению уровней освещенности на верхних полках, но и к повышению температуры и понижению относительной влажности воздуха в ней. В последнее время появились витрины, оснащенные светильниками нового поколения: оптоволоконными. В таких витринах экспонировались наши документы в новом выставочном зале музеев Московского Кремля на выставке «Царь и Патриарх» в 2006 г. Измерение общей и энергетической освещенности, которая характеризует уровень УФ-излучений, сравнение температуры и ОВВ в зале и витрине при включенном освещении показало соответствие параметров температурно-влажностного и светового режимов нормативным уровням. Подобные замеры необходимо проводить при размещении экспонатов в любых новых витринах, стендах, или наличии в них новых видов музейного оборудования, например, мониторов (как было на выставке «Средь гор и гребней» в Государственном Историческом музее).

Возможно применение двухпозиционного освещения в залах (как в выставочном зале РГБ). Полное освещение включается только в период открытия выставки, половинное – в присутствии посетителей, а в отсутствие посетителей освещение выключается полностью. Хорошо зарекомендовало себя использование специальных ковриков у витрины, позволяющих включать освещение витрины, когда посетитель наступает на этот коврик.

В отсутствие посетителей или в нерабочее время рекомендуется закрывать витрины светонепроницаемыми шторами. Не всегда подобные предложения находят отклик у дизайнеров, но в подобных ситуациях приоритетными должны быть вопросы сохранности. В 2005 г. в Санкт-Петербурге во дворце канцлера Н. П. Румянцева на выставке, посвященной 250-летию со дня его рождения, экспонировались ценные и редкие документы из собрания РГБ. В витринах в ясные солнечные дни было превышение освещенности (дворец расположен на набережной Невы) и принимающая сторона, по нашей просьбе, оснастила все витрины с документами на бумажных носителях шторками из материала одного вида. Шторки постоянно были закрыты и открывались только в момент осмотра. Такие меры способствовали нормализации светового режима.

Выполнение нормативных требований обеспечивается и другими мерами световой защиты. Можно применять специальные светофильтры для источников искусственного света, не допускать попадания прямых солнечных лучей в выставочные залы. В залах с естественным освещением (через окна и световые фонари) бывают случаи дополнительного нагрева экспонатов за счет лучистой энергии естественного света, поэтому оконные проемы должны иметь эффективную регулирующую световую защиту. Допустим и такой способ сведения естественного освещения практически до нуля, как установка экранов из фанеры и ДСП.

Для устранения УФ-излучений с длиной волны 300–400 нм прекрасно зарекомендовали себя в экспозиционных залах прозрачные полимерные пленки, наклеиваемые на стекла (возможен монтаж пленок не только на окна, но и на стекла витрин). Пленки могут уменьшать и долю видимых лучей в общем световом потоке (до 50 % – в зависимости от вида пленки). Следует сказать, что фильтрующие свойства пленок изменяются с течением времени, поэтому обязателен контроль за их состоянием в процессе эксплуатации.

Для этих же целей применяют рулонные светорассеивающие жалюзи из полимерных тканей, поворотные жалюзи из металлических перфорированных пластин. Удачный образец применения рулонных жалюзи есть в выставочном зале Национальной библиотеки Беларуси и в Музее древнерусского искусства им. А. Рублева.

Для повышения степени сохранности несветостойких экспонатов полезна также допустимая фильтрация излучений в видимой части спектра, если это не влияет на цветоощущения. Ахроматические по своим видовым свойствам экспонаты следует экспонировать под желтым фильтром, срезающим ультрафиолетовую и сине-голубую области спектра излучений. Снижение уровней освещения ниже 30–50 люкс не представляется возможным, поэтому уменьшение энергии видимой части спектра с помощью специальных фильтров, обеспечивая приемлемую цветопередачу объекта, – основная стратегия современной модификации используемых в музеях осветительных устройств.

В своей работе по сохранению фондов библиотеки во время выставок сотрудники НИЦКД руководствуются не только библиотечными нормативными документами, но и руководящими материалами для музеев и архивов. Музейные нормы по

температурно-влажностному и световому режимам близки к библиотечным. «Инструкцией по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР» 1984 г. выпуска параметры температурно-влажностного режима задаются в следующих пределах: температура 18 ± 1 °С, оптимальные условия относительной влажности воздуха 55 ± 5 %, а безопасные пределы относительной влажности 50–65 %. Более позднее (1995 г.) практическое пособие «Музейное хранение художественных ценностей», выпущенное ВНИИР, определяет рекомендуемые оптимальные и допустимые диапазоны параметров температуры и относительной влажности воздуха при экспонировании и хранении. Рекомендуемые воздушные параметры в экспозиции в холодный период года 18 ± 1 °С и 50 ± 5 %, во вновь строящихся зданиях с системами кондиционирования – 18 ± 1 °С и 45 ± 5 %, а в теплый период года температура допускается от 20–22 до 22–24 °С в новых и приспособленных зданиях, а относительная влажность воздуха от $55-60 \pm 5$ % до 50–65, соответственно. Нижняя граница допустимого диапазона влажности – 40 %, верхняя – 65 %, для температур – это 15 и 24 °С.

Что же касается параметров светового режима, то, согласно инструкции, освещенность светочувствительных экспонатов (к которым относятся рукописи, газеты, графика) должна быть 30–50 люкс. Новый ГОСТ Р 8.586–2001 «Средства измерений характеристик искусственного и естественного излучения для обеспечения сохранности музейных экспонатов» также устанавливает освещенность в зоне экспозиции и на экспонатах 30–50 лк, относительное содержание излучения в ультрафиолетовом диапазоне 20–30 мкВт/лм (что соответствует показаниям прибора ТКА-01/3 5–6 мВт/м²). В нашей практике при экспонировании акварелей, миниатюр, рукописных материалов, библиотечных документов, декорированных тканями, листов с наличием фоксингов мы руководствуемся именно этими нормами. Имеются данные, что даже при освещении 50 люкс светочувствительные красители разрушаются; ответа на вопрос как долго допустимо такое освещение, какие последствия оно будет иметь для объекта, пока нет.

Общепринятая продолжительность экспонирования для материалов высокой чувствительности обычно не превышает 3-х месяцев. Инструкцией допускается максимальная продолжительность – 6 месяцев. По нашему мнению, это не от-

носятся к рукописям, миниатюрам, фотографиям, акварельным рисункам, книгам с переплетом из крашеной кожи, с отделкой из ткани. Поскольку «вклад» уровня освещенности и продолжительности экспонирования примерно одинаков, при превышении освещенности следует уменьшать продолжительность экспонирования. Помогает снизить световую экспозицию такой простой прием как перелистывание страниц книги в период экспонирования.

Для примерных расчетов продолжительности экспонирования объектов могут помочь такие показатели, как рекомендуемые суммарные пределы воздействия света при экспонировании в часах в год до предельного повреждения светом экспонатов разной светостойкости. По Стандарту освещения музеев и художественных галерей IESNA (Североамериканское общество технических специалистов по освещению), которым руководствуются американские консерваторы, для предметов, особо чувствительных к свету, при максимуме освещенности 50 люкс рекомендуемый уровень – 50 000 люксчасов/год.

На постоянно действующих выставках как, например, Музей книги РГБ, необходима комбинация различных приемов и мер: регулярная ротация книг, использование копий, переворачивание страниц, применение плотных шторок на витринах, плотных занавесей на окнах, приближение параметров температурно-влажностного режима к тем, в которых документы стабильно находятся в хранилище, безупречный санитарно-гигиенический режим.

При малейших замеченных признаках изменения цвета основы, красочного слоя, отдельных красок объект должен быть немедленно снят с экспозиции и помещен в хранилище.

Особые меры предосторожности необходимо принимать при киносъемках, телевизионных передачах и фотографировании, являющихся неотъемлемой стороной выставочного процесса. Хранитель, реставратор должны всегда присутствовать при этих действиях, чтобы принять меры, гарантирующие полную сохранность экспонатов.

Нахождение баланса между сохранением коллекций и экспонированием их – одна из основных задач службы консервации.

Список

использованных источников

1. ГОСТ 7.50–2002. Консервация документов. Общие требования.

2. *Коллегаев, И. С., Янибеков, Э. В.* Нормализация условий хранения музейных ценностей в экспозиции Государственного Исторического музея // Материалы конференции молодых ученых «Проблемы научной реставрации памятников истории и культуры», Москва, 26–27 апреля 2007 г., ГосНИИР. – М., 2005.

3. *Большакова, Т. Ф., Алифференко, В. Э.* Опыт научно-практической работы по мониторингу и стабилизации условий окружающей среды в Государственном Эрмитаже // Материалы научно-практической конференции «Исследования в консервации культурного наследия», Москва, 12–14 октября 2004 г. – М.: «Индрик», 2005.

4. Средства создания оптимального микроклимата в музейных зданиях и зданиях – памятниках культовой архитектуры: сб. ст. ВНИИР. – М., 1987.

5. *Алифференко, В. Э.* Мониторинг музейного микроклимата в Государственном Эрмитаже // Материалы V международной научно-практической конференции «Проблемы сохранения, консервации, реставрации и экспертизы музейных памятников», Киев, 23–27 мая 2005 г. – К., 2005.

6. *Большакова, Т. И.* Современные требования к параметрам микроклимата исторических музейных зданий. Роль стандартов и правил // Материалы V международной научно-практической конференции «Проблемы сохранения, консервации, реставрации и экспертизы музейных памятников», Киев, 23–27 мая 2005 г. – К., 2005.

7. *Крышкин, В. И.* Уровни естественного освещения в экспозиционных залах музея и проблемы сохранности произведений живописи // Проблемы хранения и реставрации экспонатов в художественном музее. Тезисы докладов научно-практического семинара, Санкт-Петербург, 26–27 апреля 2000 г. – СПб., 2000.

8. *Колмакова, Е. А.* Свет и опасность его воздействия на экспонаты музея // Проблемы хранения и реставрации экспонатов в художественном музее. Тезисы докладов научно-практического семинара, Санкт-Петербург, 4–5 декабря 2003 г. – СПб., 2003.

9. *Фармаковский, М. И.* Акварель. Ее техника, реставрация и консервация. – М.: ООО «Издательство В. Шевчук», 2000.

10. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР. – М., 1984.

11. ГОСТ Р 8.586–2001. Средства измерений характеристик искусственного и естественного излучения для обеспечения сохранности музейных экспонатов.

Леся Романча,

мол. наук. співробітник НБУВ

Джерела з історії Музею театрального, музичного і кіномистецтва України (1921–1934)

Автор описує джерела інформації про заснування та діяльність Музею театрального, музичного і кіномистецтва України. Особливу увагу у статті приділено біографічним матеріалам та творчим напрацюванням першого керівника музею Петра Івановича Руліна.

Ключові слова: Музей театрального, музичного і кіномистецтва України, архівні матеріали, Всеукраїнська академія наук (Національна академія наук України).

The present paper describes sources of information about founding and activity of Museum of Theatrical, Musical and Cinematographic Arts of Ukraine. Special attention is given to biographic materials and list of scientific transactions of first leader of museum Peter I. Rulin.

Keywords: Museum of Theatrical, Musical and Cinematographic Arts of Ukraine, archived materials, National Academy of Sciences of Ukraine.

Музею театрального, музичного і кіномистецтва України у 2008 р. виповнилось 85 років від часу заснування (первісна назва – «Український театральний музей»).

Сьогодні установа володіє безцінними скарбами з історії українського театру. Тут і «Вертеп» XVIII ст., і унікальні афіші та документи театрального життя XIX ст., меморіальна спадщина видатних корифеїв українського театру М. Кропивницького, М. Заньковецької, братів Тобілевичів та інших діячів української дореволюційної сцени. Велика кількість зібраних експонатів стосується радянських драматичних і музичних театрів. Численні фото, ескізи, макети, театральні костюми, твори скульптури і живопису дають уявлення про історію театральних колективів радянської України, про таких видатних діячів театру, як А. Бучма, І. Мар'яненко, Ю. Шумський, Г. Юра, Л. Курбас, М. Крушельницький, В. Василько, Н. Ужвій, М. Литвиненко-Вольгемут, З. Гайдай та ін. На сьогоднішній день загальний фонд музею становить понад 250 тис. одиниць зберігання. За кількістю експонатів це один з найбільших музеїв України.

Історія створення і розвитку **Українського театрального музею** (далі – УТМ), особливо його діяльність у період перебування під опікою ВУАН (з 1926 р. по 1936-й) й нині залишається маловідомою сторінкою історії української культури.

Окремі відомості про заснування та становлення музею, поповнення фондів матеріалами містяться у публікаціях його першого директора П. І. Руліна [32, с. 197–198]. Про історію створення музею йдеться у статті театрального діяча, мистецтво-

знавця В. Василька-Міляєва «До справи створення театрального музею» [2, с. 4]. Також важлива у цьому сенсі невеличка брошура (перший друкований орган музею) «Український театральний музей: Завдання і перспективи» (1927 р.) [34, с. 1–21]. Про устанovu згадує і Н. Д. Полонська-Василенко у своїй книзі «Українська Академія наук. Нарис історії» [31, с. 168]. Серед сучасних авторів до цієї теми звертався О. І. Бонь. У дисертації, досліджуючи особистий фонд О. П. Новицького, даному музею він присвятив цілий розділ [1, с. 160–178].

Слід відзначити, що значний масив інформації про УТМ при ВУАН містять документи Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі ІР НБУВ), зокрема ті, що зберігаються у фондах: X, 279, 291, 285. Вирізняються змістовністю: «Український театральний музей (замітка про роботу музею)» [4, арк. 7–8], рукопис відомого мистецтвознавця, академіка ВУАН О. П. Новицького «Катедра й кабінет українського мистецтва», де розкривається історія заснування музею та його наукова діяльність протягом 1926–1928 рр. [3, арк. 6]. Важливі документи про діяльність музею зберігаються у Науковому архіві Інституту археології Національної академії наук України (НА ІА НАНУ) [30, арк. 68], Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва (ЦДАМЛМ). Проте, детально документи, матеріали фондів Музею театрального, музичного і кіномистецтва України ще не висвітлювалися фахівцями, хоча в цьому є нагальна потреба.

З фондами музею у 20–30-х рр. працювали відомі фахівці. Так, вертеп на основі музейних фондів

досліджував співробітник історичних установ Є. Марковський (заарештований у 1932 р.), матеріали про «Молодий театр» вивчав Ю. Блохін. Творчі здобутки науковців увійшли до «Річника Українського театрального музею», що побачив світ у 1929 р. Видання містило статті та матеріали з історії українського театру. Серед них привертають увагу публікації фундаторів музею – В. Василька і П. Рупіна [32, с. 194–197, 198–217].

Датою заснування Українського театрального музею В. Василько-Миляїв (Міляєв) вважав 30 січня 1923 р., коли було обрано Музейну комісію з працівників «Березоля». Саме вона мала завдання організувати перший в Україні театральный музей. До складу музейної комісії входили: В. Василько-Миляїв (голова комісії і відповідальний керівник музею), Л. Гаккебуш (заступник голови), Л. Швачко (секретар комісії). Пізніше Комісія поповнювалася такими діячами, як Л. Сердюк, П. Масоха, В. Тихонович, Д. Демущий. Певний час музей не мав власного приміщення, фондів та фінансування. За словами В. Василька, одна тільки назва «Театральний Музей при МО «Березіль» багатьох відштовхувала. Молоді діячі культури доволі довго не могли вийти на конкретні результати. Однак, вдалося запровадити обов'язковий музейний податок: кожен із березольців мусив передати Музейній комісії мінімум дві речі, що мали стосунок до історії вітчизняного театру або взагалі театру на Україні. Було також виділено невеличку комірчину, яка використовувалась у якості приміщення.

31 грудня 1923 р. музей влаштував свою першу виставку, на яку запросили всіх друзів театру «Березіль», розмістили найкращі речі, ескізи, унікальні фото, афіші. Про решту експонатів, зокрема, костюми, повідомлялося у спеціальних списках, які висіли на стінах. Проте остаточно Театральний музей при «Березолі» здобув собі право на життя, коли Мистецькому об'єднанню «Березіль», за постановою Київського Губвиконкому, передали приміщення театру ім. Леніна. Тут восени 1924 р. музей одержав 3 кімнати у фойє театру. На початку 1926 р. В. Василько вийшов зі складу Мистецького об'єднання «Березіль» і передав керівництво Театральним музеєм Л. Сердюкові, найактивнішому його співробітнику [32, с. 193–196].

Досить цікава інформація про перипетії, пов'язані з організацією музею міститься у статтях В. Василька, видрукованих у журналі «Нове мистецтво» [2, с. 5–7] та газеті «Культура і побут» за 2 серпня 1925 р. [29, арк. 1–2].

Влітку 1926 р. у зв'язку з переведенням «Березо-

лі» до Харкова Театральний музей передається Всеукраїнській Академії Наук. Про це свідчить низка офіційних документів, зокрема, лист ВУАН від 25 квітня 1926 р. до правління Мистецького об'єднання «Березіль» про передачу колекції театральних речей [25, арк. 1]. У виписці з протоколу МО «Березіль» про ухвалу передати Театральний музей Академії наук (2 травня 1926 р.) вказано, що Музейна комісія театру зобов'язана зв'язатися у цій справі з ВУАН і передати їй музей за актом [27, арк. 1]. 21 травня 1926 р. було видано мандат П. І. Рупіну, співробітнику ВУАН, театрознавцю, на прийняття від МО «Березіль» Театрального музею [26, арк. 1].

29 травня 1926 р. відбулася передача музею до ВУАН. Про це свідчить акт передачі майна, завірний Л. Сердюком і П. Масохою, з одного боку, та П. Рупіним, з другого; музейне майно було описане, у результаті підрахунку вийшло приблизно 1795 речей [28, арк. 1–3]. Факт приєднання зафіксовано й у замітці О. П. Новицького про роботу Кафедри та кабінету за 1929–1930 рр. [3, арк. 3].

Однак офіційною датою заснування Українського театрального музею при ВУАН вважається 14 жовтня 1926 р., хоча приміщення установа змогла отримати тільки у 1927 р. – у 24-му корпусі Лаври [4, арк. 1, 3].

Судячи із запрошення на відкриття, адресованого П. М. Попову і підписаного академіком О. Новицьким та керівником музею П. Рупіним [13, арк. 1], Український театральный музей при ВУАН відкрився 13 листопада 1927 р. До речі, таке ж запрошення зберігається в архіві музею [18, арк. 1].

Варто відзначити, що саме науково-дослідна робота УТМ стала підґрунтям для передачі його до ВУАН та визначення існування установи при Кафедрі українського мистецтва Академії. В «Історичній записці Історично-філологічного відділу ВУАН» (1929 р.) підкреслювалося, що музей співпрацював з театрами різних масштабів, кваліфікації та напрямів, ставлячись до них як до об'єкта своїх студій та експозицій, тому тільки зв'язок з Академією міг забезпечити установі підведення під його експозиційну та дослідну роботу справжньої наукової бази [11, арк. 39].

У 1926 р. на Театральний музей було виділено: 50 крб. на устаткування; 75 крб. – наукове приладдя; 150 крб. – відрядження [10, арк. 22]. У січні 1928 р. закладові затвердили відповідний штат – одну посаду керівника та одну посаду служника [4, арк. 1, 3]. Проте у виписках з протоколів засідань І відділу ВУАН та його комісій за 1920–1928 рр., які

зберігаються у фонді О. П. Новицького, вказано, що 23 грудня 1926 р. П. І. Руліна затвердили нештатним керівником Театрального музею при Кабінеті українського мистецтва, оскільки він був нештатним співробітником відділу. В той же день було обрано на посаду нештатного постійного співробітника О. Т. Кисіля, який активно досліджував акторську творчість К. Соленика. І лише 5 січня 1928 р. П. І. Руліна обрали штатним керівником музею [10, арк. 19, 20, 22]. А ось у фонді В. М. Зуммера Трудовий список О. П. Новицького за 1889–1933 рр. свідчить, що 23 грудня 1926 р. Олексію Петровичу було доручено головування Театральним музеєм [16, арк. 16–18]. Проте у Трудовому списку, який міститься у фонді О. П. Новицького, вказано, що його призначили на посаду 14 жовтня 1926 р. Документ завірено печаткою ВУАН [12, арк. 1].

Не зважаючи на матеріальну скруту, дефіцит робочих рук, нестачу приміщення, музей відразу поставив перед собою масштабні завдання: Український театральний музей «повинен бути установою: 1) в якій зосереджуються пам'ятки та матеріали, потрібні для дослідження минулого театру; 2) яка, йдучи врівень з театальною сучасністю, відбиваючи здобутки кожного сезону, змогла б служити за перманентну виставку сучасного театрального мистецтва на Україні, поширюючи таким чином його нові течії поза межі великих центрів театральної культури» [32, с. 7].

Але музей мав бути не тільки установою, яка б інформувала театри про сучасний рівень театрального мистецтва України, а й науковим осередком, котрий, спираючись на багаті матеріали своїх збірок, сам вивчав би історію вітчизняного театру та допомагав би у проведенні таких досліджень. Як наголошував П. І. Рулін, музей не може обмежуватися україномовним середовищем, вивчати український театр, де б він не існував, а й студіювати ту театральну культуру, яка розвивалась і розвивається в межах етнографічної України, оскільки цей театр задовольняє потреби і українців, і нацменшин [34, с. 1, 2].

Протягом 1926–1927 рр. Український театральний музей провадив велику роботу щодо виявлення історично-театрального матеріалу, активно розшукував діячів українського театру, звертався до них з проханням передати речі до музею. Підпорядкування музею ВУАН було позитивним рішенням, гарантувало належне збереження і використання переданих матеріалів, що надходили до нього з різних міст.

За звітами музею 1927–1928 рр., співробітники

намагалися якомога ширше охопити тодішню театральну мережу, переконували театри у необхідності фіксації своєї діяльності, збереження пам'яток та передачі їх до колекцій музею. Втім, більшість театрів ставилася досить інертно до підтримки музейної справи і тільки зрідка надсилали експонати до музею, в основному це були афіші.

Зрушило справу з мертвої точки відрядження керівника музею до низки театрів з метою активізувати процес збирання експонатів. Той відвідав «Березиль», театр імені Шевченка, Одеську держдраму, театр імені Заньковецької. Дбаннями П. І. Руліна вдалося змінити погляд театральних працівників різних рівнів і вони почали тісно співробітничати з Українським театральним музеєм [32, с. 200].

У 1927 р. П. І. Рулін готує до друку збірку «Український театральний музей: завдання і перспективи». Її вихід у світ став своєрідним проривом, адже музей цією невеличкою книжкою звернув на себе увагу громадськості. Автор проводив паралель між Українським театральним музеєм при ВУАН у Києві та музеєм при паризькій «Comedie Francaise», «Дрезденським театральним музеєм», музеєм при Московському художньому театрі та Великому оперному театрі в Москві, а також з музеєм при знаменитому оперному театрі «La Scala» у Мілані. Належне місце у публікації відводилося Державному театральному музею імені А. Бахрушина в Москві, у багатих фондах якого зберігалося все про розвиток театру в Росії [34, с. 1–21].

Крім того, різні аспекти діяльності музею П. Рулін розкрив у низці своїх статей, опублікованих у періодичних виданнях: «Культура і мистецтво» (1928); «Нове мистецтво» (1928); «Kulturchronik» (1929, № 3), «Культуробітник» (1930); «Масовий театр» (1932) та ін. [36, арк. 1–6, 16–17, 32, 52, 57–58].

Протягом 1927–1928 рр. музей був відкритий для публіки. Через свій мінімальний штат, він працював тільки 1–2 дні на тиждень. А втім, за цей час його поріг переступили 1322 відвідувачі, з яких 70 % припало на екскурсії.

Іван Петрович постійно дбав про примноження експонатів музею. Зокрема, вчений офіційно звернувся до Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) з проханням передати Українському театральному музею всю україніку, заборонені за царату п'єси українських авторів [31, с. 68].

Серед найпомітніших експонатів, що надійшли до музею у той період, слід відзначити Сокиринський вертеп із ляльками, переданий Прилуцьким музеєм; «революційну модернізацію» цього вертепу, зроблену 1933 р. студентами Межигірського керамічного

технікуму під керівництвом П. Горбаненка; надзвичайно рідкісні афіші 1840–1860 рр.; вбрання, адреси, стрічки, листування народної артистки М. Заньковецької; документи архіву М. Старицького, театральне вбрання, фото, портрети, зшитки ролей Г. Затиркевич-Карпинської від Ю. Лисенка та О. Стефанович; портрет М. Заньковецької від Остерського музею, багато програм і афіш від О. Андрієвської, Г. Борисоглібської, С. Буди, В. Василька, М. Вороного, П. Єзерського, І. Замичковського, Є. Зарницької, М. Зініної, Л. Квітки, П. Коваленка, Б. Комарова, С. Коханенко, М. Ліницької, професора Г. Писемського, В. Потапенко, Л. Сабініна, Б. Сіманцева, М. Старицької, О. Сулова, А. Токаревої, Г. Юри та багатьох інших. Особливо великі внески зробили: театр імені Франка – близько 600 негативів; «Березіль» – макети, понад 140 негативів, фото тощо; театр імені Заньковецької, театр імені Шевченка, бібліотека імені В. К. П. у Києві, що передала близько 600 книжок драм письменників, видавництво «Рух» та ін. [2, с. 7].

Майже всі матеріали, крім фотовідбитків, що виготовлялися з негативів, дісталися музею безкоштовно. Помітним придбанням було сценічне вбрання М. Л. Кропивницького. Про це йдеться у листі П. І. Рудіна до академіка О. П. Новицького, який датується 22 листопада 1930 р. Водночас Петро Іванович наголошує, що скрутне матеріальне становище музею негативно позначається на його творчих зв'язках. Брак коштів для ремонту приміщення, устаткування спеціальними експозиційними меблями й монтування експонатів (перезнімання, виготовлення відбитків, ремонт й консервативне оформлення макетів тощо) все це перешкоджає розвитку музею. Хоча на всі ці роботи потрібно було приблизно 3000 крб. [20, арк. 4]. Як вказано у виписках з протоколів засідань ВУАК за 1923–1929 рр., музею на 1929 р. було виділено: на устаткування – 2000 крб., наукову роботу – 1500, вітрини – 400, а «на ремонт видати 3000 крб. було просто неможливо» [6, арк. 57].

І все-таки протягом 1929 р. вдалося відремонтувати другий поверх, розробити новий план експонування: нижній поверх повністю відійшов під передреволюційний театр, на верхньому були розташовані революційні театри – драматичні, оперні, робсельтеатри тощо [21, арк. 3, 7]. Хоча штатний розпис залишався незмінним: керівник Театрального музею – 1 чоловік, науковий співробітник – 1 чоловік [9, арк. 2].

Наприкінці 20-х – початку 30-х рр. музей активізує наукову роботу. Про це свідчить лист УТМ, адресований директору Лаврського державного культурно-історичного заповідника про надання

дозволу сфотографувати деякі рукописи з Відділу рукописів та стародруків для того, щоб дізнатися як проходили вистави в Київському Петромогилянському колегіумі [15, арк. 7].

На вимогу президії ВУАН було складено «Список рукописних матеріалів, що їх посідає Театральний музей при ВУАН» та надіслано до канцелярії II-го Відділу ВУАН із супровідною запискою 4 грудня 1930 р. [14, арк. 1–2]. Навіть при тому, що до нього не включено рукописи, які надійшли у 1930 р., він дає змогу оцінити непересічне значення збірки для вивчення історії театру та української культури загалом.

Рукописи поділили на два великі розділи – матеріали до 1917 р. та пожовтневого часу. В свою чергу, вони мали власні підрозділи: листування, біографічні й мемуарні матеріали, також п'єси, вітальні адреси, різні документи. Епістолярний жанр корифеїв українського театру був представлений листами М. Кропивницького до М. Заньковецької, І. Мар'яненка, М. Садовського, О. Сулова, А. Лотоцького; листами І. Тобілевича, Г. Затиркевич-Карпинської, інших діячів культури до М. Заньковецької (серед них автографи Панаса Мирного, А. Чехова, М. Лисенка, М. Старицького, О. Русова). Великий масив становили листи до М. Старицького, В. Короленка, М. Куліша, М. Лисенка, М. Шрага, М. Сумцова, А. Лотоцького, М. Леонтовича, М. Вороного, Д. Яворницького, М. Чубинського, О. Сулова, М. Садовського та ін. Непересічне значення мали автобіографії М. Кропивницького, М. Заньковецької, М. Ліницької, О. Сулова, Ф. Левицького, рукописи ролей Г. Затиркевич-Карпинської, Л. Ліницької п'єси М. Кропивницького, М. Старицького, О. Сулова, О. Олеса та ін. Становлять інтерес і матеріали з історії українського театру, діяльності труп М. Ярошенка, Г. Деркача, протоколи «Київського літературно-артистичного товариства».

Не менш цікавими є документи пожовтневого періоду. Йдеться про листи Театральної ради до багатьох визначних діячів театру: Леся Курбаса та інших березольців, М. Заньковецької, К. Станіславського, М. Луначарського, автографи Л. Гаккебуш, А. Бучми, М. Ірчана, І. Мар'яненка, рукописи ролей, ноти та п'єси як відомих авторів (М. Ірчан, М. Куліш), так і маловідомих [14, арк. 3–4]. Серед рукописних статей, нарисів, часописів та стінгазет, як найцікавіші, можна виокремити статті П. Саксаганського «Про сучасний стан українського театру», Леся Курбаса «Березіль і питання фактури», «Шляхи Березоля», чернетки інформацій про ро-

боту «Березоля» до періодичних видань, стінгазети театру Леся Курбаса, рукописний часопис «Березоля» «Майстерня», матеріали Остапа Вишні, нариси історії багатьох сільських театрів.

Не зважаючи на брак коштів музею у 1929 р. спромігся випустити перший том «Річника Українського театального музею». Він містив такі статті: «Завдання історії українського театру», «Соціальний склад двох провінційних труп 1840-х рр.», «Збудування першого театального будинку в Києві» (П. Рулін); «Нескінчена друком праця І. Франка з історії українського театру», «Стосунки М. Кропивницького з галицькими українцями» (М. Возняк); «До питання про генезу українського театру» (В. Резанов); «До історії першого театального будинку в Києві» (О. Кисіль); «До історії тексту комедії Я. Кухаренко «Чорноморський побит» (Є. Хоменко); «Лист О. О. Русова до М. К. Заньковецької» (З. Ляшевич); «Спогади про український театр» (В. Потаненко); «Згадки про М. Л. Кропивницького» (Ф. Левицький); «Жмутки споминів про М. Л. Кропивницького» (С. Паньківський); «Мої спогади про Г. П. Затиркевич-Карпинську» (В. Петровська-Смирнова); «Г. П. Затиркевич-Карпинська. (Спогади)» (В. Яременко). Окремий розділ становили звіти музею – перша половина належить В. Васильку-Миляйву «Початок театального музею на Україні», а друга – П. Руліну «Праця українського театального музею (1916–1929 рр.)». [32, арк. 7–9, 10–41, 42–76, 77–87, 88–92, 93–110, 111–113, 114–138, 139–150, 151–153, 154–155, 156–171, 172–176, 177–184, 185–187, 188–191, 192–193, 194–197, 198–217, 218–229].

У 1927 р. і 1932-му музей організував дві експозиції для відвідувачів. Остання висвітлювала розвиток українського театру від шкільної драми до сезону 1930–1932 рр. Коли почалися масштабні переслідування та арешти української інтелігенції, ці виставкові заходи почали піддаватися критиці. Опоненти хоча й вказували на їхні методологічні переваги, водночас наголошували, що на відміну від інших театральних музеїв, остання експозиція (1932 р.) «ніяк проте не була на рівні марксистської науки. До цього спрочинились й методологічні (еклектичні – націоналістичні й формалістичні) позиції її єдиного автора (відбиті у низці друкованих праць П. Руліна тих же 1929–30 рр.)» [17, арк. 3].

У 1934 р. П. І. Рулін порушує питання про передавання Театального музею у відання Народного комісаріату освіти, обґрунтовуючи це тим, що установа опинилася у системі ВУАН випадково і там не завоювала собі належного місця. У спеціальній за-

писці П. І. Рулін зазначав, що маючи 9 кімнат експозиції (380 кв. м.) й величезну кількість неупорядкованого матеріалу, музей залишався з мізерним штатом на рівні 1927 р., а асигнування були позапланові і вкрай недостатні: за 1927–1933 рр. музей витратив (окрім зарплати) лише 17–18 тис. крб. (з них близько 25 % надійшло не з бюджету Академії). Цих коштів ледве вистачило, щоб оформити експозицію, а про розвиток їй годі було говорити. Січнева сесія ВУАН 1934 р. ухвалила рішення: передати музей у відання НКО. Проте ця постанова не була одразу реалізована й заклад опинився з 1 січня 1934 р. без всякого бюджету [35, арк. 1–2]. Лише через декілька місяців музей все-таки передали Народному комісаріату освіти [30, арк. 1].

Важко переоцінити внесок П. І. Руліна у збереження театральної спадщини, створення фондів музею та їхнє дослідження. Завдяки його зусиллям фонди сучасного Музею театального, музичного і кіномистецтва України – унікальна джерельна база для вивчення історії вітчизняної культури, зокрема театального мистецтва. На жаль, ця постать й досі не посіла належного місця в історії української культури. Мало кому відомий життєвий шлях вченого. З короткої біографії П. А. Руліна дізнаємося, що він народився 28 серпня, був хрещений 15 вересня 1892 р. в Києві. Його батько Іван Петрович (Йоганн Фрідріх) – швед, син небагатого фермера, приїхав до Росії на заробітки та й осів у Києві: працював в одному із відділів фірми Альфреда Нобеля. Мати – Клавдія Вікторівна, у дівочтві Григорович-Барська, належала до старовинного купецького роду, що дав нашій культурі немало талановитих людей. Серед них – відомий архітектор XVIII ст. Іван Григорович-Барський, який побудував у Києві низку церков, що збереглися до наших днів, та його брат Василь – мандрівник, етнограф, письменник. Факт про народження та родовід І. П. Руліна засвідчує виписка з метричної книги [37, арк. 1].

П. І. Рулін закінчив реальне училище, потім навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. У 1916 р., по завершенні навчання із золотою медаллю, юнака залишають професорським стипендіатом при кафедрі російської літератури. Документом, що підтверджує юридично цю подію, є свідоцтво на право одержання диплома про закінчення Київського університету [38, арк. 1].

З 1924-го по 1934 р. професор П. І. Рулін очолював кафедру театрознавства Музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка. Тут він активно працював над редагуванням Повної збірки творів М. Кропивницького для серії класиків (вийшли

I–III томи), над організацією та редагуванням начерків з історії театру, крім того збирав матеріали для власної монографії про театр в Україні до 1881 р. та книги «Кропивницький актор, драматург і режисер». У 1926 р. П. І. Руліна призначають керівником Українського театрального музею, який став його улюбленим дітищем.

Протягом тривалого часу Петро Іванович був єдиним співробітником музею (не рахуючи сторожа), тому часто залучав своїх студентів, які з великим ентузіазмом допомагали йому. Але першим і безвідмовним помічником завжди була дружина і друг Лідія Миколаївна. Очолював музей П. І. Рулін до самого арешту (до 30 вересня 1936 р.), хоча вже у 1929 р. почалися гоніння, а пізніше й переслідування. За два десятиліття творчої праці (1916–1936 рр.) вчений опублікував близько 155 робіт, їхній список опублікований у книзі «На шляхах революційного театру» [33, с. 339–348].

У серпні 1934 р. Петра Івановича звільняють з Театрального інституту за обвинуваченням у пропаганді ідей українського націоналізму, а 30 вересня 1936 р. вченого заарештовують і засуджують на 6 років таборів за обвинуваченням у контрреволюційній націоналістичній діяльності, виконанні націоналістичних «установок» С. Єфремова, М. Грушевського, О. Вишні та ін. Копія вироку у справі П. І. Руліна, театрознавця, першого директора УТМ від 16 травня 1937 р. зберігається в архіві музею [23, арк. 1].

За тих часів термін він отримав невеликий, а збереження за ним права листування, отримання грошей і посилок вселяла надію на благополучне звільнення. Однак, потрапив П. І. Рулін до одного із далеких колимських таборів, де умови існування були вкрай важкими. У таборі він працював спочатку бухгалтером, а згодом його направили на загальні роботи. Як потім стало відомо, помер вчений від виснаження у червні 1940 р., не доживши 1 року і 9 місяців до свого звільнення.

У 1957 р. Петра Івановича Руліна посмертно реабілітували [22, арк. 1]. У архівах зберігається довідка Верховного Суду УРСР від 5 травня 1958 р. про реабілітацію Руліна П. І., першого директора Українського театрального музею [24, арк. 1].

Отже, УТМ у перший період свого існування пройшов складний період становлення, формування фондів. Через цілу низку політичних, економічних чинників він не зміг реалізувати усі поставлені перед ним завдання. Однак завдяки зусиллям його співробітників, і насамперед професора П. І. Руліна, у музейних фондах вдалося зібрати велику кількість унікальних колекцій та експонатів, було від-

крито експозиції та створено необхідні умови для наукових досліджень театрального мистецтва. Документи з фондів Театрального музею є цінними джерелами для вивчення історії української культури загалом і театрального мистецтва зокрема.

Список використаних джерел

1. Бонь, О. І. Академік Олекса Петрович Новицький як історик культури, організатор пам'ятоохоронного та музейного руху : дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / О. І. Бонь : НАН України, Ін-тут історії України. – К., 2000. – 228 с.
2. Василько-Міляєв, В. С. До справи утворення театрального музею / В. С. Василько-Міляєв // Нове Мистецтво. – 1926. – № 8. – С. 7.
3. ІР НБУВ. – Ф. X. – № 18693. – 9 арк.
4. Там само. – № 18718. – 8 арк.
5. Там само. – № 31301–31323. – 23 арк.
6. Там само. – Ф. 279. – № 810. – 62 арк.
7. Там само. – № 857. – 146 арк.
8. Там само. – № 865–869. – 27 арк.
9. Там само. – № 877. – 4 арк. Додаток: 1 арк.
10. Там само. – № 904. – 26 арк.
11. Там само. – № 907. – 72 арк.
12. Там само. – № 2801. – 2 арк.
13. ІР НБУВ. – Ф. 285. – № 1605. – 1 арк.
14. Там само. – Додаток. – 6 арк.
15. Там само. – № 1989. – 8 арк.
16. ІР НБУВ. – Ф. 291. – № 312. – Бланк і окремі аркуші 4+20 арк.
17. МТМК України, архів музею. – № 8474. – 3 арк.
18. Там само. – р. № 10329. – 1 арк.
19. Там само. – р. а. м. № 10330. – 2 арк.
20. Там само. – «Р» архів музею. – Спр. № 10331–4 арк.
21. Там само. – № 10335. – 8 арк.
22. МТМК України, архів Руліна. – Рук. н/доп. – № 11332. – 2 арк.
23. Там само. – н/доп. № 11334. – 1 арк.
24. Там само. – н/доп. № 11335. – 1 арк.
25. МТМК України, архів музею. – № 16846. – 1 арк.
26. Там само. – № 16847. – 1 арк.
27. Там само. – м. р. 16848. – 1 арк.
28. Там само. – № 16849. – 3 арк.
29. МТМК України, архів музею. – «Р» № 16853. – 2 арк.
30. НА ІА НАНУ. – Ф. ВУАК. – № 112. – 136 арк.
31. Полонська-Василенко, Н. Д. Українська Академія наук. Нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К. : Наук. думка, 1993. – Ч. 2. – 215 с.
32. Річник Українського Театрального Музею / під ред. П. І. Руліна. – К., 1929. – 236 с.
33. Рулін, П. І. На шляхах революційного театру / П. І. Рулін. – К., 1972. – 354 с.
34. Рулін, П. І. Український театральный музей: завдання і перспективи / П. І. Рулін. – К., 1927. – 21 с.
35. ЦДАМЛМ. – Ф. 90. – Оп 1. – № 21. – 91 арк.
36. Там само. – Оп. 2. – № 9. – 59 арк.
37. Там само. – Оп. 2. – № 23. – 2 арк.
38. Там само. – Оп. 2. – № 24. – 1 арк.

Ніла Танатар,
зав. відділу НБУВ,
канд. біол. наук

Імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у ЗМІ: контент-моніторинг традиційних та електронних джерел (2002–2007 рр.)

В огляді представлено дані контент-моніторингу ЗМІ за 2002–2007 рр. з метою відслідкування іміджу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). За досліджений період була сформована БД за ключовими цитатами публікацій, виявлених у традиційних та електронних виданнях, які представляли центральну та регіональну газетну періодику. Аналіз БД за тематичним наповненням дає підстави констатувати найбільший інтерес журналістів до бібліотечних фондів, насамперед до їх раритетних видань. У багатьох матеріалах висвітлювалася організація діяльності установи, її культурно-просвітницька робота та історія національної книгозбірні.

Ключові слова: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, контент-моніторинг, контент-аналіз.

This article represents the results of content-monitoring of the mass-media publications, spanning over the period of years 2002 to 2007, performed to study media-image of V. Vernadsky National Library of Ukraine (NBUV). A data base of keynote citations in printed and electronic media, of both central and regional level, was created. The analysis of the data base revealed that the media have the largest interest in representing funds of the library, especially its rarity editions. Large number of publications highlight operational principles of the library, its cultural and educational activities, the history of national book-collections. Content of the publications in the context of image-formation of NBUV in mass-media was studied after statistical analysis.

Keywords: V. Vernadsky National Library of Ukraine, content-monitoring, content-analysis.

Вступ

Протягом 2002–2007 рр. співробітниками Відділу організації та використання документального фонду Фонду президентів України велася робота з відслідковування іміджу бібліотек України у пресі [1–2]. Дане дослідження здійснювалося з використанням інноваційної технології контент-моніторингу газетної періодици. Його джерельною базою були нові надходження до газетного фонду Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ), а у 2007 р. додалися електронні версії низки центральних та регіональних видань.

Відповідно до запропонованої технології в результаті щоденного контент-аналізу виявлених у друкованих та електронних ЗМІ тематичних матеріалів відбиралися ключові (щодо досліджуваних проблем) фрагменти публікацій та формувалися бази даних (БД). Оптимальний відбір ключових цитат забезпечувався розробленими для даного дослідження класифікаційними схемами, а їхня систематизація та сортування здійснювалися на основі семифасетної формули з відповідними кожній фасеті індексами, які відображали елементи багаторівневого класифікатора, модальність публікацій, назву та дату виходу першоджерела. Мето-

дика відбору та опрацювання матеріалів, що досліджувалися, описані у попередніх роботах [3–4].

Спеціально створені програмні засоби дали змогу започаткувати у тому ж 2002 р. інформаційно-аналітичну систему «Імідж бібліотечної справи та бібліотек України в газетній періодиці», яка протягом п'яти років щоденно поповнювалася новими записами. На основі цієї системи щомісяця готувалися та виставлялися на веб-сторінці НБУВ інформаційно-аналітичні огляди «Сьогодні наукових бібліотек України: прес-моніторинг газетних публікацій» [5–10]. З 2007 р. систему трансформували у вузькоспеціалізовану – «Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського у дзеркалі традиційних та електронних ЗМІ».

Зупинимось на основних особливостях висвітлення газетними джерелами життєдіяльності найбільшої духовної скарбниці України.

Загальна інформація

У даній публікації аналізуються матеріали, виявлені протягом 2002–2007 рр. у традиційних (92 найменування) та електронних (34) ЗМІ, з яких 90 видань представляли центральну, а 36 – регіональну періодику. За означений період була сформова-

на БД, яка нараховувала 565 записів. Переважала інформація, опублікована в загальноукраїнській пресі (485). В регіональних виданнях було віднайдено 80 матеріалів.

Якщо розглядати конкретні джерела, то найчастіше про НБУВ друкував «Хрещатик» (49 публікацій), активними у висвітленні різних аспектів діяльності бібліотеки виявилися «Урядовий кур'єр» (28); «Киевские ведомости» (23); «Сегодня» (21); «Літературна Україна» (20); «Культура і життя» (19); «Дзеркало тижня» (18); «День» (17). Серед регіональних видань, які презентували роботу національної книгозбірні, були чернігівська «Деснянська правда» (5); луцька «Волинь» (4); тернопільське «Вільне життя» (4); «Кримська світлиця» (4); «Крымские известия» (3); львівські «Експрес» (3) та «Поступ» (3). У переважній більшості місцевих газет виявлено лише по декілька публікацій про НБУВ.

Вартий уваги розподіл записів БД за тематичними розділами. Протягом усіх років спостереження суттєво переважали публікації про бібліотечні фонди. Вони становлять половину (282) від загальної кількості відібраних матеріалів. У багатьох повідомленнях преси йшлося про організацію бібліотечної справи та культурно-просвітницьку роботу установи (по 90). Небайдужими були журналісти до історії НБУВ (33).

Із структурних підрозділів бібліотеки найбільше представленим у пресі виявився Інститут рукопису, насамперед завдячуючи його унікальним фондам (72). Велику увагу журналісти приділили також рідкісним та цінним виданням Інституту української книги (37), жваве обговорення в газетній періодиці викликав Фонд президентів України, найцікавіші матеріали з нього періодично експонуються для відвідувачів бібліотеки (19). Багато цінної інформації можна почерпнути із повідомлень, присвячених газетним фондам СІАЗ (13), Центру бібліотечно-інформаційних технологій книгозбірні (11).

Резонансу у ЗМІ набули події, пов'язані з аварією системи теплопостачання Філії № 1 у 2002 р. та подоланням її наслідків (67). Серед культурно-просвітницьких заходів національної книгозбірні журналісти виділяли і всебічно висвітлювали різноманітні виставки (66), зустрічі, вечори, презентації (24) за участю Культурно-просвітницького центру та інших структурних підрозділів установи. Преса акцентувала увагу своїх читачів також на поповненні фондів книгозбірні (24), технічному стані центральної споруди бібліотеки (23), на особистостях, які були фундаторами та сподвижниками ду-

ховної скарбниці України (23). Не забували журналісти порушувати питання, пов'язані з фінансуванням установи (15) та увагою до неї державної влади (19), у т. ч. на рівні законодавчих актів (6).

Контент-аналіз публікацій

Дослідження змісту газетних матеріалів у хронологічному порядку дало таку картину.

Організація бібліотечної справи

Діяльність найбільшої книгозбірні України, її сучасний стан ґрунтовно і всебічно представлений у публікаціях та інтерв'ю Генерального директора, академіка НАНУ О. Онищенка. НБУВ – не лише найбільший інформаційний центр України, а й одне з найповніших книжкових зібрань світу. Ця духовна скарбниця входить до десятка найбільших книгозбірень світу. Бібліотекою щорічно користуються майже півмільйона читачів, яким видають до 4 мільйонів видань. Щодня їх приходить в установу до півтори тисячі. Відвідувачів обслуговують у 16 галузевих та спеціалізованих залах основного комплексу, а також у 6 залах філії, де розміщено найбільше в Україні зібрання газет, рукописів, стародруків і рідкісних видань, естампів і репродукцій, нот, зібрання юдаїки, а також значна частина архівного фонду НАНУ. Загалом бібліотека має 3 корпуси та 23 читальні зали. Більшість відвідувачів – науковці, аспіранти, студенти. Щорічно до бібліотеки надходить 160–180 тис. документів («Хрещатик», 17.10.2003). Колектив тісно співпрацює та веде обмін інформацією з понад 1600 бібліотеками різних країн світу. Як зазначив О. Онищенко в інтерв'ю газеті «Магістраль» (07.04.2005), фонди установи налічують майже 15 млн. видань: книжок, газет, журналів, рукописів та інших документів. Тут зберігається практично все, що створено в Україні за весь період існування писемності – від тисячолітніх рукописів до сучасних електронних видань. Основний корпус установи – 27-поверховий комплекс на 35,7 тис. квадратних метрів.

Головне для бібліотеки – мати потужний ресурс для максимально повного задоволення потреб та інтересів її читачів. Тому в книгозбірні створено солідний, цікавий та змістовно насичений веб-сайт, котрим користуються у 3–5 разів більше читачів, аніж традиційними інформаційними ресурсами. З 1994 р. впроваджено електронний каталог, до послуг читачів великі бібліографічні й реферативні БД, готується та видається щоквартальний

журнал «Джерело», в якому реферується вся наукова література, що виходить в Україні («Світ», жовтень 2006). Крім традиційних бібліотечних підрозділів, до структури установи входять: Фонд Президентів України, Національна юридична бібліотека, Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, Інститут бібліотекознавства, Інститут української книги, Інститут рукопису, Інститут архівознавства, Інститут біографічних досліджень, Центр бібліотечно-інформаційних технологій, Центр консервації та реставрації, Науково-видавничий центр.

Вкрай важливо щоб цей величезний комплекс діяв на високому рівні, постійно поповнювалися бібліотечні фонди, велися активні пошуки коштів для передплати української та зарубіжної наукової періодики, публікацій провідних видавництв світу. Проблема поповнення фондів ускладнюється тим, що багато установ і видавництв ігнорують закон України про обов'язкові примірники. Електронні видання також підпадають під цей закон («Україна молода», 30.09.2006). Серед пріоритетних завдань бібліотеки – збереження інформації, переведення літератури на електронні носії, охорона фонду бібліотеки. Велика увага приділяється нарощуванню кадрового потенціалу бібліотеки. Сучасні бібліотеки є центром науки, освіти, культури, доступу до світових інформаційних ресурсів. Інформаційний вибух, різноманітність джерел, видів та носіїв інформації вимагають від бібліотекаря високої кваліфікації, всебічної орієнтації в інформаційному просторі. Тому бібліотекар сьогодні – це синтетична, комплексна професія. Потрібно водночас бути бібліографом, документознавцем, наукознавцем, інтернет-навігатором, консультантом, порадиником. Як вважає генеральний директор, знання інформаційних систем, іноземних мов, орієнтація у суспільному прогресі мають бути невід'ємними характеристиками хранителя духовної скарбниці України.

З'їзди, конференції

Щороку у жовтні на базі головної книгозбірні країни проводяться міжнародні конференції з фундаментальних проблем бібліотечної галузі. Тематика конференцій відбиває різні напрями діяльності бібліотек у сучасних умовах. Так, на конференції 2002 р. розглядався комплекс питань, пов'язаних з трансформацією поняття «Професійного іміджу бібліотекаря інформаційного суспільства» («Шкільний світ», листопад, 2002). «Інноваційна діяльність – стратегічний напрям роз-

витку бібліотек» – гасло конференції, яка відбулася у жовтні 2003 р. («Хрещатик», 08.10.2003). Проте її учасники відзначили, що стан, в якому перебувають сьогодні бібліотеки, не влаштовує ні центри знань та інформації, ні державу, яка прагне стати повноцінним учасником світового інформаційного процесу. Тому на форумі були вироблені рекомендації, адресовані владним структурам, для прийняття відповідних рішень («Урядовий кур'єр», 11.10.2003). Бібліотека виступає ключовою ланкою науково-інформаційного супроводу процесів трансформації суспільства. Це засвідчила конференція, яка проходила у жовтні 2004 р. під назвою «Бібліотеки та інформаційні центри в системі наукового супроводу суспільних реформ» («Хрещатик», 13.10.2004; «Культура і життя», 17.11.2004). Пріоритетом наукового зібрання у жовтні 2005 р. стали «Інтелектуальні інформаційні технології у бібліотечній справі» («Киевские ведомости», 12.10.2005). Учасники міжнародної конференції у жовтні 2007 р. сконцентрували увагу на «Інтернет/Екстранет ресурсах у наукових бібліотеках» («Урядовий кур'єр», 12.10.2007).

Серед інших наукових заходів НБУВ преса відзначила конференцію, приурочену 13-й річниці незалежності України «Проблеми розвитку української державності на сучасному етапі» («Українське слово», 01–07.09.2004), науково-просвітницьку конференцію до 60-річчя визволення України від німецько-фашистських окупантів («Хрещатик», 03.11.2004) та конференцію з нагоди 130-річчя від дня народження Сергія Єфремова, громадського діяча, заступника голови Української Центральної Ради, літературознавця, академіка, віце-президента Всеукраїнської академії наук (ВУАН) («Дзеркало тижня», 07–12.10.2006).

Повідомляли газети й про традиційні для бібліотеки читання, присвячені популяризації наукового доробку першого президента Української Академії наук, генія планетарного масштабу В. Вернадського. Усі його ідеї й донині є невичерпним джерелом наукових пошуків для багатьох сучасних дослідників. Тому Національна бібліотека України, яка носить ім'я цієї видатної постаті, й комісія Національної академії наук України з розроблення наукової спадщини В. Вернадського щороку проводять читання, присвячені певній темі з доробку вченого. Серед відзначених газетами тем таких читань були «Природа і ми» («Хрещатик», 20.03.2002); «Проблеми енергетики крізь призму сучасності» («Хрещатик», 15.03.2005).

Міжнародна співпраця

Про високий статус НБУВ свідчить міжнародна співпраця, яка проявлялася в спільних з іншими країнами заходах (конференції, зустрічі, презентації, виставки) та була висвітлена в українській пресі. Ось її коротка хронологія.

Своєрідним засобом об'єднання націй назвав Надзвичайний і Повноважний Посол США в Україні Карлос Паскуаль виставку «Заголовки історії», відкриту у національній книгозбірні. Експозиція представляла 50 плакатів-репродукцій перших сторінок американських та інших газет з репортажами про жахливі події 11 вересня 2001 р. Експонати надані музеєм засобів масової інформації у Вашингтоні «Ньюзеумом» за фінансової підтримки позапартійної фундації «Фрідом форум», яка відстоює свободу слова у всьому світі («Київ-експрес», 11.03.2002; «Київские ведомости», 13.03.2002; «Кримська світлиця», 22.03.2002). Серед інших заходів установи – презентація книжки австрійського письменника Роберта Музіля «Сум'яття вихованця Терлеса» за підтримки Відомства Федерального канцлера Республіки Австрії («Молодь України», 12.02.2002).

З нагоди «Року Польщі в Україні» (2004) в НБУВ були організовані книжково-інформаційна виставка «Україна – Польща: історія та сьогодення» і круглий стіл «УкраїнаПольща: європейське сусідство». Під час науково-практичної конференції за «круглим столом» обговорювалися результати роботи українсько-польської комісії з порівняння і координації змісту підручників, передусім – з історії наших країн. Розглядалися різні аспекти українсько-польської культурної співпраці в епоху ренесансу, бароко, а також у XIX–XX ст. і на початку III тисячоліття. В рамках цих заходів відбулася презентація наукових праць українських авторів, присвячених українсько-польським відносинам («Київський вестник», 22.05.2004). Важливим заходом Днів науки Республіки Македонія в Україні стала міжнародна наукова конференція «Роль науки в соціальній трансформації суспільства України і Республіки Македонія», яка відбулася того ж року в НБУВ. На ній виступили провідні вчені обох країн («Українське слово», 21–27.07.2004). До концептуальних проблем наукового аналізу трансформації українського суспільства привернув увагу учасників форуму академік НАНУ О. Онищенко («Світ», липень 2004). В ці ж дні працювала книжково-ілюстративна виставка «Республіка Македонія: історія, наука, культура, освіта», підготовлена співробітниками

Культурно-просвітницького центру НБУВ. Результатом усіх цих заходів стало підписання угоди про співпрацю між Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського і Народною і університетською бібліотекою «Св. Климент Орхидський». У фотоекспозиції, присвяченій 55-річчю заснування Китайської Народної Республіки (2004), було представлено 58 праць майстрів Піднебесної. Її відвідувачі побачили, крім мальовничих пейзажів, найбільші індустриальні міста. Як зазначив посол Китаю в Україні Яо Пейшен, китайці прагнуть, щоб українці знали більше про їхню державу («Хрещатик», 06.10.2004).

Наступного 2005 р. проводилася наукова конференція під назвою «Україно-сербські історико-культурні взаємозв'язки», в рамках якої діяла книжково-інформаційна виставка. Головна мета конференції – сприяння розвитку давніх традицій, реалізація культурних, наукових проєктів, зміцнення дружби між українцями і сербами («Хрещатик», 23.06.2005). Важливою подією свята стало підписання угоди про співпрацю між Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського і Національною бібліотекою Сербії («Урядовий кур'єр», 01.07.2005) По-різному сприйняли ЗМІ проєкт македонських митців (художника Владіміра Георгієвських і дизайнера Кокану Гчева), представлений у НБУВ того ж року за сприяння Міністерства культури та МЗС Республіки Македонія («Хрещатик», 06.07.2005; «День», 08.07.2005). Відгукнулася преса на виставку, приурочену до 30-ї річниці підписання Заключного акта Конференції з безпеки та співробітництва в Європі за сприяння посольства Фінляндії в Україні, яка експонувалася в національній книгозбірні у 2005 р. («Голос України», 21.09.2005; «День», 21.09.2005; «Хрещатик», 21.09.2005).

Міжнародна наукова конференція «Слов'янство і національно-культурні процеси XXI століття» до Дня слов'янської писемності та мови зібрала у 2006 р. провідних вітчизняних і закордонних вчених, а також представників посольств слов'янських країн, акредитованих в Україні («Хрещатик», 25.05.2006). Журналісти також відзначили ініціативу НБУВ у проведенні «круглого столу» «Україна – Грузія: культурно-історичні взаємозв'язки» в рамках офіційного закриття Року Грузії в Україні («Дело», 13.01.2006; «Київские ведомости», 19.01.2006).

До 800-річчя з часу заснування Великої Монгольської Держави НБУВ спільно з інформ-агентством «Монцаме» у 2006 р. влаштувала книжково-інформаційну та фотовиставку, які ознайомили відвідувачів бібліотеки з минулим та сучасним Монголії.

Як зауважив посол Монголії в Україні Баасансурен Тугалхуу, ця виставка – доказ співробітництва наших країн в інформаційній сфері та у галузі мистецтва і культури («Урядовий кур'єр», 20.04.2006).

Наступного 2007 р. на базі національної книгозбірні відбулася міжнародна наукова конференція «Україна – Узбекистан: паралелі історичного шляху і магістралі співробітництва у XXI столітті». Учасникам дійства було представлено книжково-інформаційну та художню виставки, тематика яких стосувалася розвитку Узбецької держави. У рамках заходів підписано угоду про науково-інформаційне співробітництво між Національною бібліотекою Узбекистану імені Алішера Навої і Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського («Голос України», 02.02.2007; «Урядовий кур'єр»; 06.02.2007, «Слово Просвіти», 15–21.03.2007).

Культурно-просвітницька діяльність

Багато матеріалів преси присвячено культурно-просвітницькій діяльності НБУВ (90). Деякі заходи вже згадувалися у розділі «Міжнародна співпраця». На інших коротко зупинимося, дотримуючись хронології.

Зустрічі, вечори, презентації

Серед напрямів культурно-просвітницької роботи НБУВ, висвітлених пресою: презентації перевидання Біблії, україномовний варіант якої був свого часу підготовлений П. Кулішем, І. Полюєм та І. Нечуєм-Левицьким; книги «Ганна Барвінок. Збірник. До 170-річчя від дня народження» («Хрещатик», 27.02.2002; «Народна армія», 02.03.2002; «Літературна Україна», 23.05.2002; 12.10.2004), першого академічного видання Переспіницького Євангелія («Вільне слово», 22.05.2002), праці Василя Шендеровського «Нехай не гасне світ науки» про долі 53-х геніїв несправедливо забутих на Батьківщині («Українське слово», 02–08.06.2004; «Сьогодні», 15.10.2003; «Хрещатик», 21.10.2003), фототипічного видання старослов'янською з перекладом сучасною українською мовою книги Данила Братковського «Світ, по частинах розглянутий» («Літературна Україна», 30.09.2004; «Волинь», 05.10.2004; «Українське слово, 06–12.10.2004»); фундаментального бібліографічного дослідження Богдана Ясинського «Літературно-науковий вісник. Показчик змісту. Том 1–109 (1898–1932)», що побачило світ у видавництві «Смолоскип» («Український форум», 30.03.2004; «Думська площа», 21.05.2004). Серед інших, виділених пресою заходів – літературно-мистецький вечір на честь Максима Рильського

«За картинами часу. Максим Рильський. Збережена традиція української духовності і культури. Одвічні джерела духовності» («Культура і життя», 28.06.2006), День відкритих дверей у рамках фестивалю, приуроченого до Дня науки. У програмі даного науково-рекламного заходу – проведення круглого столу «Бібліотечна наука в Україні та її роль у формуванні суспільства знань»; дискусії між провідними вченими та спеціалістами-практиками бібліотечно-інформаційної галузі; презентація досягнень вітчизняної бібліотечної науки («Урядовий кур'єр», 18.05.2007).

Виставки

Найчастіше журналісти інформували своїх читачів про різноманітні виставки, які влаштовувалися в національній книгозбірні. Як повідомляли газети («Хрещатик», 11.12.2002; «Україна-бізнес», 11–18.03.2003), урочиста інтерпріза та виставка стали кульмінацією святкування 10-річчя видавництва Соломії Павличко «Основи», яке активно співпрацює з бібліотекою у справі пропагування книги. Для гостей та користувачів НБУВ була розгорнута експозиція робіт образотворчого мистецтва самобутніх художників-інвалідів «Ми духом незламні». Добра традиція – вшановувати і вітати у своїх стінах митців-інвалідів – продовжилася персональною виставкою художніх робіт Наталії Збиковської («Соціальна політика», 09.04.2003). Серед інших експонатів бібліотеки, відзначених пресою, – виставка традиційної іранської мініатюри Арези Загаріян «Спроба злету» («Хрещатик», 14.03.2003; «Сільський час», 18.04.2003), експозиції 17 робіт червоноградського митця Ярослава Гладкого («Голос Донбасса», 03.04.2003; «Демократична Україна», 06.06.2003), виставка «Акварелі Ігоря Голубицького» («Народна армія», 28.08.2003), персональні виставки робіт вишивальниць Катерини Романенко («Слово Просвіти», 19–25.02.2003) та Лариси Шустерман («Хрещатик», 26.09.2003).

«Любіть Україну» – перший рядок відомого вірша Володимира Сосюри став назвою фотовиставки, яка відбулася 2004 р. в НБУВ з нагоди 85-річчя Соборності України («Демократична Україна», 24.02.2004). Майже сотня кращих робіт 20 учасників конкурсу була представлена на цій виставці («Хрещатик», 21.01.2004; 23.01.2004, «Киевские ведомости», 22.01.2004; «Голос України», 24.01.2004). З нагоди 13-ї річниці незалежності в національній книгозбірні було розгорнуто фото- та книжково-ілюстративну виставку «Ми з України», підпорядковану концепції – відновити справедли-

вість щодо тих, хто не з власної волі опинився поза межами Батьківщини («Голос України», 20.08.2004; «Демократична Україна», 21.08.2004; «Українське слово», 01–07.09.2004; «Літературна Україна», 23.09.2004).

Як відзначило «Українське слово» (26.01–01.02.2005), досить дотепно вчинили ініціатори виставки, організованої НБУВ на початку 2005 р., назвавши її «Помаранчева революція-2004». У відвідувачів цієї експозиції склалося враження, що вони ніби знову потрапили на Майдан у його найбурхливіші дні («За нашу Україну», 28.01.2005; «Культура і життя», 20.04.2005).

Згідно з інформацією «Урядового кур'єра» (07.03.2006), національна книгозбірня у 2006 р. розпочала новий цикл науково-інформаційних та культурно-масових заходів «Гендерне коло України ХХІ століття: культура та майбутнє держави». Організатором першого культурно-масового форуму «Гендерне коло України-2006» разом з бібліотекою виступила Київська організація Національної спілки художників України. Організована фотовиставка розповідала про жінку, її проблеми. Що характерно, її авторами були жінки. Експозиція представляла 600 світлин майже 60 авторів. Роботи надійшли із усіх областей України, а ще із Америки, Канади, Англії («Вільне життя», 24.03.2006; «Освіта України», 28.03.2006).

Бібліотечні фонди

Як уже зазначалося, преса приділяла найбільшу увагу бібліотечним фондам (282). Докладніше зупинимося на цих матеріалах. Кожен із років, що досліджувався, відрізнявся від інших як співвідношенням публікацій про бібліотечні фонди щодо загальної їх кількості (2002 р. – 103:131; 2003 р. – 40:122; 2004 р. – 38:89; 2005 р. – 42:77; 2006 р. – 31:81; 2007 р. – 29:65), так і змістом тематичних рубрик, котрий свідчив про інтерес журналістів до тих чи інших подій, що відбувалися в книгозбірні. Перший у хронологічному порядку 2002 р. «відзначився» найбільшою кількістю газетних матеріалів про фонди НБУВ (103) з переважанням повідомлень про аварію, викликану проривом труби в теплоцентралі Філії № 1, внаслідок якої зазнала ушкоджень певна частина фондів (65) («Сьогодні», 26.10.2002; «Львівська газета», 29.10.2002; «Комсомольська правда в Україні», 30.10.2002; «Столичка», 31.10.2002; «Хрещатик», 31.10.2002; «Рівне експрес», 31.10.2002; «Український південь», 31.10.2002; «Волинь», 01.11.2002; «Сіверщина»,

01.11.2002; «День», 01.11.2002; «Україна молода», 01.11.2002; «Київ сьогодні», 01–08.01.2002; «Слово Просвіти», 08–14.11.2002; «Донецчина», 07.11.2002). Газети інформували громадськість про хід відновлювальних робіт, про зовнішню допомогу в ліквідації наслідків аварії. Найпершими відгукнулися: Київська міська державна адміністрація (виділила 260 тис. грн. на ремонт мережі опалення), трести «Київміськбуд-1», № 2, № 4, Управління будівництва і Енергоспецремонт «Київенерго», Міжнародний аеропорт «Жуляни», Міністерство оборони України, Міністерство з надзвичайних ситуацій, Національна комісія України у справах ЮНЕСКО, Державний комітет архівів України, Посольство США в Україні (виділило грант на суму 5 тис. дол.). Від Академії наук України бібліотека отримала 500 тис. грн. («Вечірній Київ», 30.10.2002; 01.11.2002; «Киевские ведомости», 30.10.2002; 09.11.2002; «Літературна Україна», 14.11.2002). Широкого резонансу у пресі набуло рішення ЮНЕСКО передати НБУВ 25 тис. євро для закупівлі необхідного обладнання на відновлення раритетів, що постраждали під час аварії («Літературна Україна», 14.11.2002; «Правда України», 19.11.2002; «Киевские ведомости», 19.11.2002; «Сьогодні», 19.11.2002; 06.12.2002; «Україна молода», 19.11.2002; «Столичка», 20.11.2002; 29.11.2002; «Робітничка газета», 28.11.2002; «Хрещатик», 28.11.2002; «Вечірній Київ», 29.11.2002; «Київська правда», 29.11.2002; «Сільський час», 29.11.2002; «Київський вісник», 03.12.2002). Зацікавив журналістів унікальний експеримент українських вчених з просушування промоклих під час аварії книг («Сьогодні», 06.12.2002). У деяких виданнях навіть почав проглядатися аналіз реального стану бібліотечної галузі України («Урядовий кур'єр», 01.11.2002; «Робітничка газета», 05.12.2002).

Законодавчі акти

У контексті згадуваних подій преса звернула увагу на Розпорядження Президента України створити комісію з комплексного обстеження стану фондів бібліотек, архівів та музеїв України. Як зазначають видання, своїм розпорядженням глава держави також доручив Кабінетові Міністрів України надати Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського організаційну та фінансову допомогу у ліквідації наслідків аварії («Світ», 00.11.2002; «Столичка», 02.11.2002; «Урядовий кур'єр», 02.11.2002; «Одесский вестник», 02.11.2002; «Київський вісник», 05.11.2002; «День», 05.11.2002; «Правда Житомирщини», 20–27.11.2002). 2003 р. Газетні джерела повідомили також про звернення Голови Верховної

Ради України Володимира Литвина до Президента України Леоніда Кучми з проханням взяти під патронат заходи щодо розвитку національної книгозбірні. В опублікованому пресою листі В. Литвин звертав увагу Президента «на таку загальнодержавну цінність, якою є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського» («Голос України», 07.06.2003; «День», 07.06.2003). Зважаючи на величезне значення книгозбірні для інформаційного забезпечення населення, а також з метою поліпшення умов діяльності, більш ефективного збереження і використання її інформаційного потенціалу, коментували видання, Президент України підписав Розпорядження «Про заходи щодо удосконалення діяльності НБУВ». Глава держави зобов'язав Уряд України розробити, із залученням НАНУ, і затвердити до 01.04.2004 р. Державну програму розвитку НБУВ на 2005–2010 роки, якою передбачити, зокрема, заходи щодо забезпечення подальшого розвитку науково-інформаційної діяльності книгозбірні, її комплексної комп'ютеризації, розширення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп'ютерні мережі, об'єднання та забезпечення доступності бібліотечних ресурсів; заходи, спрямовані на збереження рукописів, стародруків, рідкісних видань на новітніх носіях інформації; будівництво додаткового корпусу національної бібліотеки та оснащення його сучасною інфраструктурою («Світ», 00.12.2003; «2000», 05.12.2003; «Урядовий кур'єр», 10.12.2002). 2004 р. заступник глави Адміністрації Президента В. Базів на брифінгу повідомив про затвердження Урядом України Державної програми розвитку бібліотеки на 2005–2010 роки, в якій враховано всі вимоги Президента України, зокрема щодо комплексної комп'ютеризації нашої бібліотеки та розширення інформаційних мереж і телекомунікаційних систем. Він також відзначив, що передбачено будівництво додаткового корпусу бібліотеки та його оснащення за окремою програмою НАНУ («Урядовий кур'єр», 26.10.2004).

Інститут рукопису

У період, що досліджувався, велику увагу преса приділила унікальним фондам НБУВ, які зберігаються в Інституті рукопису, насамперед, національній гордості українського народу – Пересопницькому Євангелію. Як повідомив «Урядовий кур'єр» (21.02.2003), цей шедевр староукраїнської літературної мови і мистецтва після війни виявив у Києво-Печерській лаврі професор С. Маслов, і його

зусиллями 24 грудня 1948 р. унікальна історична пам'ятка за інвентарним номером 15552 була передана на вічне зберігання у фонди НБУВ. Пересопницьке Євангеліє – розкішний фоліант вагою 9 кг 300 г. написаний так званим пізнім уставом на пергаменті форматом 380x240 мм. Він складається з 482 аркушів, деякі сторінки прикрашено чудовим орнаментом. Є кольорові мініатюри святих Матвія, Іоанна, Луки і Марка – авторів Євангелій. За красою й багатством оформлення ця книга не має рівних собі серед українських рукописів («Український форум», 30.07.2003). А перекладали її з грецької на давню українську упродовж 1556–1561 рр., розпочавши працю у Свято-Троїцькому монастирі села Двірці (тепер Львівська обл.) за розпорядженням ігумені Парасковії (княгині Анастасії Заславської), потім продовжили і закінчили роботу у місті Пересопниця (тепер Рівненська обл.) в монастирі Різдва Богородиці. Працювали над Євангелієм Михайло Василієвич – син протопопа із міста Сянока (тепер Польща) та ігумен місцевого монастиря Григорій. Сьогодні ця духовна святиня українського народу набула значення політичного символу нації – на Пересопницькому Євангелії під час інавгурації присягають президенти незалежної України. Інавгурація Президента В. Ющенко у 2005 р. на вірність своєму народові призвела до рекордної кількості публікацій про найвизначнішу рукописну пам'ятку староукраїнської мови і середньовічного мистецтва (21). У замітках подавалася історія написання, особливості оформлення та зберігання реліквії («Волинь», 20.01.2005; «Комсомольская правда в Украине» 21.01.2005; «Газета по-київськи», 24.01.2005; «Голос України», 25.01.2005; «Деснянська правда», 25.01.2005; «Робітнича газета», 26.01.2005; 24.06.2005; «Труд–Україна», 26–28.01.2005; «Новини Вінниччини», 26.01.2005; «За нашу Україну», 28.01.2005; «Київській телеграфу», 28.01–03.02.2005; «Українське слово», 02–08.02.2005; «Індустріальное Запорож'є: Панорама», 03.02.2005; «Деснянська правда», 03.02.2005; «Подільські вісті», 11.02.2005; «Вісті Центральної спілки споживчих товариств України», 21.04.2005; «Вечірня Полтава», 26.05.2005; «Культура і життя», 07.12.2005). Цікава сама історія національної святині. Після перебування у кількох волинських монастирях вона потрапила до гетьмана Івана Мазепи, який у 1701 р. подарував творіння Вознесенському монастирю у Переяславі. Звідти книгу перенесли у Переяславську духовну семінарію, де навчався Григорій Сковорода. Тут вона зберігалася доти, поки у 1837 р. її не знайшов український вче-

ний, друг Тараса Шевченка, Йосип Бодянський. Він уперше дав книзі належну оцінку, і вчений світ дізнався про унікальний рукописний витвір. Потім із Переяслава Євангеліє потрапляє у Полтавську єпархію. І в радянський довоєнний час воно перебувало у Полтавському краєзнавчому музеї («Вечірні Черкаси», 02.02.2005). Під час Другої світової війни Пересопницьке Євангеліє перевезли до Башкирії, а у 1947 р. повернули в Україну (Народна армія, 04.02.2005).

На шпальтах газет 2006 р. знову згадується раритет Національної книгозбірні – Пересопницьке Євангеліє. Цього разу йдеться про те, що в наші дні спільними зусиллями науковців Інституту української мови НАНУ та Інституту рукопису НБУВ, за технічної допомоги Українського мовно-інформаційного фонду, був виданий транслітерований переклад української святини з супроводжуючими його науковими дослідженнями («Дзеркало тижня», 29.07–04.08.2006; «Літературна Україна», 31.08.2006). У наступному році з'явилися повідомлення про ініціативу Української православної церкви та Національної Академії наук стосовно підготовки факсимільного видання цієї рукописної пам'ятки середини XVI ст. («Демократична Україна», 16.11.2007).

На сторінках газет у роки, що досліджувалися, згадувалися й інші раритети Інституту рукопису. Як зазначає «Сьогодні» (02.10.2002), найдавніші письмена, які зберігаються в цьому структурному підрозділі НБУВ, написані на маленьких глиняних дощечках і датовані III ст. до н.е. На восковій табличці текст написано за допомогою рога невідомого звіра. Що там написано – розшифрувати поки що не вдалося. Така сама історія і з рукописом на корі дерева, тобто на лубі, складеним гармонікою. Цікавим є рукопис на 138-ми вузьких і довгих пальмових листочках, де викладено основи буддизму. В XVII ст. їх склали віялом. На київських пергаментях IX–X ст. церковний текст написаний глаголицею. За свідченням іншого джерела («Дзеркало тижня», 29.07–04.08.2006), у фондах Інституту рукопису можна знайти все – від глиняних клинописних табличок до султанських грамот, гетьманських універсалів, нотних манускриптів, студентських кужбушків. Із унікальних рукописів фонду цього Інституту його директор, чл.-кор. НАНУ Любов Дубровіна відзначила: «Київські глаголичні листки» IX ст., рукопис церковно-літературної пам'ятки XII ст. «Кієво-Печерський патерик», Службник-требник Петра Могили з його особистими записами, грецьке Нікомедійське

Євангеліє XII ст. й ілюстровану пам'ятку латинського походження Якоба Де-Цесоллі «Лібер де морибус», де описано звичаї Західної Європи XV ст. «Дзеркало тижня» (03–07.03.2007) не забуло згадати про головну перлину фонду юдаїки – фоноколекцію єврейської музичної фольклористики 1912–1948 рр.

Інститут української книги

Унікальні фонди структурних підрозділів Інституту української книги також не лишалися поза увагою ЗМІ. Преса повідомила, що у березні 2002 р. бібліотека поповнилася рідкісним виданням, надрукованим на рубежі XVIII–XIX ст. Це старообрядницький Каноник, віднайдений у 30-кілометровій зоні відчуження Чорнобильської АЕС («Киевские ведомости», 27.03.2002; «Вечерние вести», 29.03.2002; «Аргументы и факты в Украине», 00.04.2002). Його передали НБУВ працівники Служби безпеки України Київської області («Деснянська правда», 28.03.2002; «Київський вісник», 30.03.2002; «Київська правда», 12.04.2002; «Хрещатик», 12.04.2002; 16.04.2002).

Гордістю бібліотеки є понад 500 інкунабул – першодруків XV ст., зовні схожих на рукописні книги, а також багатий фонд стародруків, виданих до 1830 р. («Киевские ведомости», 19.11.2002). За інформацією «Сьогодні» (02.10.2004), у **Відділі стародруків та рідкісних видань** зберігається 55 тис. стародавніх книг. Тут є і художня література, і політичні памфлети, і географічні карти, і наукові твори, і так звані «підносні книги» – їх «підносили» імператорові для читання, тому оформляли надзвичайно гарно, виділяли на них дуже якісний папір. Найдавнішій друкованій книзі у книжкових колекціях України – «Трактату розуму і сумління» вченого богослова М. Краковського – понад 500 років («Метро-Обозрение», 24.04.2002). Із книг-гігантів виділяються «Декрети Граціана» (вага майже 12 кг), видані в 1472 р. у Страсбурзі (Франція).

Приватні колекції, серед яких родинні бібліотеки Потоцьких і Вишневецьких, розміщені окремо у **Відділі бібліотечних видань та історичних колекцій** («Сьогодні», 02.10.2004)

У **Відділі формування музичного фонду** зберігається єдина в Україні приватна нотна бібліотека XVIII ст. – колекція Розумовських та інші раритетні нотні видання («Говорить і показує Україна», 20.03.2003; «Бизнес», 04.08.2004; «Киевские ведомости», 15.09.2004; «День», 16.11.2006). Характерно, що зібрання містить унікальні каталоги того часу, які самі по собі є значущим пластом світо-

вої музичної культури. На сьогодні в колекції нарахується 1700 одиниць зберігання, де представлені всі жанри музики XVIII ст. До зібрання також входить близько 50 єдиних у світі примірників видань. Поряд з друкованими колекція містить рукописні копії нот. Деякі колекційні ноти були першими або прижиттєвими виданнями авторів. Серед раритетів – видання творів Тартіні, Кареллі, Гайдна, Моцарта, синів Баха. На титульних аркушах багатьох нот є гравюри-ілюстрації. Майже про кожний примірник можна розповісти захоплюючу історію, але поки розкритих загадок лише кілька. Саме цій темі присвячена ґрунтовна монографія (644 стор. формату А-4) завідувачки відділу Лариси Івченко «Реконструкція нотної колекції графа О. К. Розумовського за каталогами XVIII сторіччя». Авторка вперше подала інформацію про один із найбільших скарбів, якими володіє наша держава. Як зазначило «Дзеркало тижня» (31.07–06.08.2004), публікація створює умови для інформаційного прориву, здатного викликати справжній культурний шок у Західній Європі.

Спектр використання бібліотечних фондів, особливо рідкісних та раритетних видань, надзвичайно різноманітний. Деякі із них активізують творчість митців, слугують відтворенню історичних подій та фактів, поверненню сучасності видатних історичних постатей («Бизнес», 04.08.2003; «День», 16.11.2006). Так, відомий київський кінорежисер, письменник Юрій Омельчук на основі історичних пам'яток *Відділу зарубіжної українки* написав сценарій художньо-документального фільму «Монолог гетьмана», присвячений Павлу Скоропадському («Говорить і показує Україна», 29.04.2004).

У зв'язку з перевиданням мовою оригіналу – старопольською з паралельним перекладом українською віршів Данила Братковського «Світ по частинах розглянутий» (1697 р.) преса повідомила, що у фондах НБУВ збереглося 13 примірників книги, з яких 3 – у відділі стародруків і рідкісних видань і 10 – у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій («Українська газета», 11–17.12.2003; «Україна молода», 30.03.2005; «Волинь», 21.07.2005).

У багатьох публікаціях йшлося про особливості збереження унікальних видань, проблеми створення державного реєстру старовинних і рідкісних книг та актуальність їх поцифрування. Ці та інші питання активно обговорювалися на черговому засіданні національного прес-клубу «Громада і влада», в інтерв'ю з завідувачкою Відділу стародруків та рідкісних видань, доктором історичних

наук Г. І. Ковальчук («Світ», листопад 2007; «Українська газета», 15–21.11.2007; «Демократична Україна», 23.11.2007; «Українське слово», 05–11.12.2007, «Дзеркало тижня», 22.12.2007; «Слово Просвіти», 27–31.12.2007). Цифрова електронна копія старовинної книжки – це можливість зробити її доступною для дослідників, викладачів, студентів, будь-кого, хто цікавиться раритетами, та захистити її від посягань злочинців, впевнена Галина Іванівна. Ще 1992 р. Кабмін України прийняв постанову, яка передбачала створення державного реєстру старовинних та рідкісних книжок. Але його не створено й досі! Тож напевно ніхто не знає, скільки рідкісних книг є в Україні, і скільки їх можна втратити назавжди. Через поважний вік, розпад паперу, згасання чорнила та фарб, деякі книжки загинуть, якщо їх не перенести на електронні носії. За інформацією Г. І. Ковальчук, бібліотекою вже поцифровано найрідкісніші книги, а також твори українських філософів XVII–XVIII ст. «У цифру» також переведені рідкісні почаївські стародруки, де є «жива» українська мова («Українське слово», 05–11.12.2007; «Слово Просвіти», 27–31.12.2007).

Відділ газетних фондів

Відділ газетних фондів НБУВ є найбільшим зібранням газетних видань в Україні. Як повідомила його тодішня завідувачка Т. О. Борисенко («Сільські вісті», 03.02.2006), цей структурний підрозділ було створено у далекому 1921 р. Тоді він ще не мав великого надбання – у 1925 р. тут зберігалось близько півмільйона примірників газет. З кожним роком фонд відділу збагачувався новими надходженнями. Станом на 1 січня 2006 р. тут налічувалося майже 200 тис. комплектів різних видань. Найдавнішими його виданнями є додатки до газети «Санктпетербургские ведомости» (1732), «Supplement z gazet cudzoziemskich» (1760) і «Харьковские известия» (1818). Зберігається у фондах і газета «Хлібороб», що виходила у Лубнах на Полтавщині протягом 1905 р. Унікальність цього видання полягала у тому, що воно друкувалося українською мовою. До 1917 р. в Україні видавалося 1200 назв газет, з яких у відділі зберігається близько 320 назв. З київської періодики наявні повні комплекти «Киевлянина», «Киевской мысли», «Киевского слова» та ін.

У фонді – велике зібрання часописів 1916–1930 рр. Чимало серед них односторонок, що виходили в той час у багатьох містах України. Взяти хоча б таке видання, як «На голод». Хоча у ті роки часописи

боролися не тільки з голодом: «На боротьбу з сухотами» (Житомир), «На боротьбу з туберкульозом» (Харків), «На допомогу безпризорному ребенку» (Київ). У відділі є видання періоду Великої Вітчизняної війни. Наприклад, «За Радянську Україну» виходило у 1941–1943 рр. під гаслом «Смерть німецьким окупантам». Зберігаються часописи, що видавалися на окупованій території. Більшість з них закликали до боротьби з німецькими окупантами. Проте є й колабораціоністські газети.

Демократична преса України зростала на хвилі боротьби з тоталітаризмом під гаслом незалежності. Партії, товариства, об'єднання пропагували свої ідеї, висвітлювали свою роль у демократизації суспільства. Солідна колекція таких видань, зібрана у відділі, відбита у друкованому каталозі «Неформальна преса в Україні» (1988–1991), куди увійшло 766 назв альтернативних часописів. Автори газетних публікацій відзначають, що у цьому структурному підрозділі НБУВ зосереджено справжнє багатство періодики минулих років («Сільські вісті», 07.04.2005). Завдячуючи «Каталогу дореволюційних газет», що зберігся у фондах бібліотеки, вдалося встановити дату народження першої та наступних попередниць нинішньої газети «Вечірній Київ». Перша київська «Вечірка» вийшла 22 грудня (за старим стилем) 1905 р. і називалася «Вечерняя газета» («Вечірній Київ», 12.01.2005). Автор іншої публікації («Хрещатик», 05.01.2006), готуючись до ювілею «Вечірнього Києва», відшукав на архівних полицях НБУВ перший номер цього видання. Займаючись пошуком безвісті пропалих людей у роки Другої світової війни, автор публікації в «Правде України» (02.02.2006) назвав цей відділ невичерпним джерелом історичних та літературних досліджень. Як повідомляє «Українське слово» (27.10–02.11.2004), під час підготовки до друку збірника з історії створення та функціонування часопису активно використовувалися його комплекти та додатки із фондів НБУВ.

У 2004 р. широкого розголосу в газетах набув факт передачі Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського друкованих видань української еміграції ХХ ст., які зберігалися в архівах органів держбезпеки («Голос України», 20.03.2004; «Киевские ведомости», 20.03.2004; «Сегодня», 20.03.2004; «Столичка», 22.03.2004; «Демократична Україна», 23.03.2004; «Вечірній Київ», 24.03.2004; «Українське слово», 24–30.03.2004; «Хрещатик», 24.03.2004; «Слово Просвіти», 25–31.03.2004). Йшлося про понад 800 підшивок

газет, 3,5 тис. журналів та брошур, які виходили протягом 40–80 років ХХ ст. за кордоном. Більшість матеріалів, надрукованих на шпальтах переданих видань, стосувалася періоду так званої «залізної завіси». Подаровані видання істотно поповнили фонд бібліотеки. Протягом короткого періоду (двох місяців) планувалося створити їх електронний каталог, яким буде зручно користуватися відвідувачам книгозбірні («Україна молода», 20.03.2004).

Фонд президентів України

Не залишилася поза увагою преси гордість НБУВ – Фонд президентів України (ФПУ) («Хрещатик», 17.10.2003). У 1996 р. глава держави Леонід Кучма затвердив Положення про Фонд президентів України, визначивши його структурним підрозділом НБУВ («Факты и комментарии», 05.06.2003). На думку керівництва бібліотеки, Фонд президентів України – це не витвір українського документознавства, а підтримка традиції, яка існує в багатьох країнах світу («Вечірній Київ», 14.01.2004). У цьому структурному підрозділі поряд з бібліотечними та архівними матеріалами про становлення, розвиток інституту президентства в Україні зберігаються подарунки, презентовані президентам України в роки їхнього перебування на найвищій державній посаді. Тому в ФПУ існує архівний, книжковий та музейний фонди. В архівному зберігаються вітальні листівки, телеграми тощо, у книжковому – колекція книг з автографами та написами, у музейному – різні експонати, насамперед подарунки президентам країни, а також їхні особисті колекції, передані до Фонду («Трибуна», 02.09.2003; «Правда України», 20–26.04.2006).

«Інститут президентства в Україні» – так називалася виставка, розгорнута на початку 2004 р. Представлені на ній експонати, документи, матеріали розповідали про державну і політичну діяльність та життя президентів нашої країни. Серед експонатів – матеріали з архівів, музеїв та бібліотек України. Це не просто демонстрація зібрання документів, а об'ємна панорама діяльності найвищих керівників України, які перебували на посаді президента в різні історичні періоди. Окрему експозицію було присвячено першому Президентові незалежної України Леоніду Кравчуку, який напередодні відсвяткував своє 70-річчя («Киевские ведомости», 12.01.2004; «Комсомольская правда в Украине», 17.01.2004; 10.08.2004; «Салон Дона и Баса», 23.01.2004; «Сегодня», 31.01.2004; «Дипломатический мир», 11–18.02.2004). З 2004 р. постійно діє

музейна експозиція «Подарунки Президенту України». Що характерно, презенти главі держави від видатних державних, політичних і громадських діячів зарубіжних країн найбільше цікавив відвідувачів бібліотеки. Всього ж на виставці представлено близько 100 експонатів. Вони відкривають завісу таємності щодо дарунків, які вручають глави держав один одному. Демонструвалися на виставці і подарунки президентам від звичайних громадян («Газета по-киевски», 23.02.2005). Серед таких подарунків переважають твори мистецтва: картини, виконані в різних техниках; предмети народних промислів: скриньки, вази, різьблення на дереві; декоративна зброя: шаблі, кинджали, стилізовані під національний стиль, булави як ознаки влади та державності. В колекції зберігається чимало пам'ятних знаків, присвячених проведенню конференцій та самітів («Експрес», 23–24.02.2007).

Історія бібліотеки

Не обділене увагою преси й минуле книгозбірні. Її історія, як повідомляють газети, тісно пов'язана з фундатором Всеукраїнської академії наук В. І. Вернадським. Саме він очолив Тимчасовий комітет із заснування універсальної Національної бібліотеки («Молода Галичина», 11.03.2003; «За вільну Україну», 12.03.2003; «Дзеркало тижня», 15–21.03.2003; «Свобода», 15.03.2003; «Хрещатик», 18.03.2003; «Освіта», 02–09.04.2003; «Сільські вісті», 04.04.2003; «Слава і Честь», 08.11.2003). Згадують журналісти і гетьмана Павла Скоропадського, який у серпні 1918 р. схвалив закон про створення фонду Національної бібліотеки Української держави («Робітничая газета», 28.07.2004; «День», 20.08.2005; «Дзеркало тижня», 17–23.11.2007; «Газета по-українськи» 27.11.2007; «За українську Україну», 24–30.12.2007). Відзначено великі заслуги невтомого громадсько-політичного діяча Миколи Василенка у створенні Національної бібліотеки, який у період Гетьманату виконував обов'язки голови Ради міністрів, міністра народної освіти, голови Державного сенату («Київській телеграф», 27.01–02.02.2006; «Освіта України», 21.02.2006; «Хрещатик», 19.04.2006; «Слово просвіти», 09–15.11.06). Існують припущення, що саме намір створити Українську Академію наук та Національну бібліотеку утримував М. П. Василенка на міністерській посаді.

З поміж інших історичних довідок газети подали інформацію про те, що Староакадемічний корпус Київської духовної академії після її закриття на початку 1920 р. було передано філії національної кни-

гозбірні, а вся цінна колекція бібліотеки КДА, за постановою уряду, переїхала до Всенародної бібліотеки України («Україна молода», 04.11.2004, «Рідне Прибужжя», 14.01.2006). А найпершою книгою у фондах цієї установи стали «Нариси історії Києва» Максима Берлінського, видані у 80-ті роки XIX ст. Її приніс, відгукнувшись на заклики вчених робити пожертви бібліотеці, бібліофіл Стешенко. Пізніше держава виділила чимало грошей на закупівлю літератури. Співробітники бібліотеки та науковці Академії наук їздили європейськими країнами і купували цілі колекції. В результаті такої цілеспрямованої роботи архіви НБУВ нараховували напередодні Другої світової війни майже 4 млн. одиниць зберігання («Київские ведомости», 19.11.2000). У пресі також писалося, що у 30-ті рр. Володимирський собор став на деякий час книгосховищем бібліотеки Академії наук («Дзеркало тижня», 02–08.09.2006). Згадується у публікаціях унікальна за архітектурою споруда Філії № 1, що є частиною архітектурного ансамблю, створеного знаменитим Вікентієм Беретті понад сто років тому і розташованого в одній із найкрасивіших історичних частин Києва на вул. Володимирській. Зведення цієї споруди призупинила Перша світова війна, і тільки 2 серпня 1926 р. почали добудовувати спеціальний бібліотечний корпус, який на той час був майже зруйнованим. Наприкінці 30-х років минулого століття, дотримуючись класичного стилю, будівельні роботи продовжив талановитий архітектор Василь Осьмак. Йому належать також оригінальні проекти внутрішніх інтер'єрів цієї споруди («Літературна Україна», 14.11.2002).

Загальна інформація

Насиченим виявився загальний розділ «Інформація». До нього потрапили публікації, які не вкладалися за змістом у тематику інших розділів класифікаційної схеми. Тут переважали матеріали про події, які не мали прямого відношення до роботи установи, але водночас впливали на неї. Тематами таких публікацій були: негативний вплив роботи транспорту на унікальне книгосховище НБУВ у 2002–2003 рр. («Вечірній Київ», 18.06.2002; «Хрещатик», 14.08.2003; 05.09.2003), спільні навчання Київського гарнізону Державної пожежної охорони та підрозділів Міністерства з надзвичайних ситуацій у головному корпусі бібліотеки («Київские Ведомости», 05.03.2003; «Вечерние вести», 06.03.2003; «День», 06.03.2003; «Україна молода», 06.03.2003; «Хрещатик», 06.03.2003; «2000: Уикенд», 13.03.2003) тощо. Та найбільшого розголосу

у ЗМІ набув факт появи тріщин на споруді книгозбірні, який пов'язували, насамперед, з будівництвом станції метро «Деміївська» («Обзор», вересень 2007, «Аргументы и факты в Украине», вересень 2007; «Газета по-киевски», 18.09.2007; «Газета 24», 19.09.2007; «Газета по-українськи», 19.09.2007; «Сегодня», 19.09.2007; 20.09.2007, «15 минут», 20.09.2007; «Финансы», 21.09.2007). Однак, як зазначає преса, метробудівці та міське керівництво намагалися пов'язати появу тріщин з природними чинниками («Хрещатик», 19.09.2007; «Газета по-киевски», 21.09.2007; 14.11.2007; «Україна молода», 29.09.2007).

Ось так виглядала найбільша книгозбірня держави у дзеркалі вітчизняної преси 2002–2007 рр.

Висновки

На основі матеріалів, опублікованих в українській газетній періодиці, можна констатувати:

1. Діяльність найбільшої книгозбірні України постійно перебувала у полі зору мас-медіа.
2. Друковані матеріали у формі інтерв'ю та бесід з керівництвом НБУВ, її провідними фахівцями були найбільш змістовними. В таких публікаціях подавався конструктивний аналіз бібліотечної галузі та діяльності національної книгозбірні, розкривалися унікальність її фондів, напрями та перспективи інноваційних бібліотечних процесів, особливості та можливості сучасних інформаційних технологій, інтегруюча роль бібліотеки в інформатизації суспільства.
3. Найбільшу увагу преса зосереджувала на подіях резонансного характеру, якими можна легко зацікавити читача, а також на культурно-просвітницьких заходах установи.
4. Загалом же публікації, присвячені діяльності НБУВ, засвідчують про:
 - недостатню обізнаність їх авторів з проблем, про які вони пишуть;
 - неточність та неперевіреність надрукованої інформації;
 - неналежне редагування текстів повідомлень;
 - суб'єктивізм у тлумаченні подій та фактів, в окремих випадках їх тенденційне подання.

Список використаної літератури

1. *Танатар, Н. В.* Бібліотеки України у дзеркалі преси (Контент-аналіз газетних публікацій, липень–вересень 2002 року) [Текст] / Н. В. Танатар // Бібліотечна планета. – 2003. – № 2. – С. 11–14.

2. *Шишкіна, В. Г.* Проблеми розвитку бібліотечної справи в Україні (За матеріалами публікацій газетних видань Криму, надрукованих протягом 2002 року) [Текст] / В. Г. Шишкіна, А. Г. Федорчук // Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 12. – С. 44–57.

3. *Танатар, Н. В.* Загальні принципи побудови інформаційно-аналітичної системи «Імідж бібліотечної справи та бібліотек України в газетній періодиці» [Текст] / Н. В. Танатар // Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 223–234.

4. *Третяк, Т. І.* Особливості методики опрацювання газетних публікацій для формування бази даних інформаційно-аналітичної системи «Імідж бібліотечної справи та бібліотек України в газетній періодиці» [Текст] / Т. І. Третяк, А. Г. Федорчук // Наук. праці Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 288–298.

5. *Танатар, Н. В.* Бібліотеки України у дзеркалі газетних публікацій 2003 року – року культури в Україні : (Стаття перша. Загальні положення. Робота з читачами. Ювілеї бібліотек) [Текст] / Н. В. Танатар // Бібліотечна планета. – 2004. – № 3. – С. 24–27.

6. *Танатар, Н. В.* Українські бібліотеки у дзеркалі газетних публікацій 2003 року – року культури в Україні : (Стаття друга. Сучасний стан галузі. Комп'ютеризація бібліотек. З'їзди та конференції. Технічне оснащення) [Текст] / Н. В. Танатар // Бібліотечна планета. – 2004. – № 4. – С. 17–22.

7. *Танатар, Н. В.* Українські бібліотеки у дзеркалі газетних публікацій 2003 року – року культури в Україні : (Стаття третя. Інформаційні проекти. Програми розвитку бібліотек. Законодавчі акти. Бібліотечні фонди та їхнє формування. Канадсько-українські бібліотечні центри. Інформаційно-ресурсні центри «Вікно в Америку») [Текст] / Н. В. Танатар // Бібліотечна планета. – 2005. – № 1. – С. 8–13.

8. *Танатар, Н. В.* Особливості висвітлення українською пресою бібліотечної тематики : контент-аналіз газетних публікацій [Текст] / Н. В. Танатар // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2005. – № 1. – С. 38–48.

9. *Танатар, Н. В.* Імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в пресі : контент-аналіз газетних публікацій за 2003 рік [Текст] / Н. В. Танатар // Бібл. вісник. – 2005. – № 2. – С. 44–47.

10. *Танатар, Н. В.* Библиотечное дело в Украине: контент-мониторинг газетных публикаций за 2004 год [Текст] / Н. В. Танатар // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теорет. сб. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 83–98.

Андрій Непомнящий,

професор Таврійського національного університету
ім. В. І. Вернадського (Сімферополь), д-р іст. наук

Повернення Бузескула

(Рецензія на: *Бузескул, В. П.* Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века / отв. ред., подг., вступ. ст., биографический словарь-указатель И. В. Тункиной. – М. : Индрик, 2008. – 832 с., [8] л. ил.)

Нещодавно вперше в повному обсязі побачила світ фундаментальна праця з історії науки, підготовлена видатним фахівцем з питань античності, середньовіччя, джерелознавцем й історіографом Владиславом Петровичем Бузескулом (1858–1931). Постать відомого дослідника соціально-політичного напрямку в історіографії античності довгі роки обходили увагою радянські вчені, які з упередженням ставилися до творчості представників буржуазної науки. Монографія академіка В. П. Бузескула містить ґрунтовний огляд доробку вітчизняної історичної науки, починаючи з XVIII ст. і аж до кінця 20-х років XX ст. Автор підбиває підсумки досліджень російських учених історії Стародавнього Сходу, антикознавства, медієвістики, візантинознавства, слов'янознавства, історії Нового часу. Повне видання поважного автора з'явилося завдяки наполегливим студіям у галузі історії науки директора Санкт-Петербурзької філії Архіву Російської Академії наук, доктора історичних наук І. В. Тункіної.

Все життя В. П. Бузескула було пов'язане з Харківським університетом. У квітні 1890 р. він обійняв посаду екстраординарного професора, а у 1895-му, після захисту докторської дисертації, його затвердили у званні ординарного професора. Пропрацювавши на викладацьких посадах чверть століття, вчений у травні 1910 р. був удостоєний звання заслуженого професора загальної історії. Протягом 1901–1906 рр. він був деканом історико-філологічного факультету, виконував обов'язки ректора. Останні роки життя В. П. Бузескул присвятив ґрунтовній праці з історії науки «Загальна історія та її представники в Росії у XIX та на початку XX століття», яку він розглядав як підсумок своєї 50-річної наукової діяльності. У ґрунтовній вступній статті І. В. Тункіної розкривається історія підготовки В. П. Бузескулом монографії. Побудована на невідомих історикам науки численних архівних матеріалах, вона вносить багато нового у характеристику стану справ в Академії наук СРСР,

роботи Комісії з історії знань, дає більш повне уявлення про особисті стосунки академіків.

Виявляється, що перші дві частини праці В. П. Бузескула вже видавалися у 1929-му та 1931 р. у Ленінграді з цензурними правками та численними вилученнями. Доля третьої частини склалася досить драматично. У одному з листів до свого колеги й друга Сергія Олександровича Жебельова В. П. Бузескул зауважив: «Не тільки книги, але й люди мають свою долю; не до всіх вона благоволяє, й історія не завжди справедлива, не завжди дотримується правила «кожному своє». Одних звеличує, про інших забуває». У цю життєву формулу, як не парадоксально, цілком і повністю вписується доля наукової спадщини її автора. У ті складні роки керівництво АН СРСР не мало ніякого бажання випустити третю частину праці вченого. Зрозумівши це, В. П. Бузескул робить спробу опублікувати її у Всеукраїнській Академії наук, куди направляє відповідний запит. 16 грудня 1930 р. вчений отримав телеграму з Києва, якою адресат інформувався, що прийнято рішення про публікацію його книги у видавництві ВУАН. Автору пропонувалося терміново подати рукопис. В архівному фонді Всеукраїнської Академії наук, який відклався в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, збереглися два варіанти перекладеного українською мовою тексту третьої частини роботи В. П. Бузескула (остаточний варіант з правками та неправлений примірник перекладу). Проте, з політичних мотивів робота так і залишилася рукописом.

І все-таки праця В. П. Бузескула була опублікована у Києві. Дві перші частини «Загальної історії...» в редакції 1929–1931 рр. побачили світ у 2004 р. Перевидання готувалося до друку в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України (відповідальний редактор О. Б. Бубенок, вступна стаття Л. В. Матвеевої).

Публікація всіх трьох частин капітального дослідження В. П. Бузескула була здійснена минулого

року. Їй передували багаторічна титанічна праця І. В. Тункіної з підготовки нового оригіналу за тими рукописами «Загальної історії...», що збереглися в особовому архівному фонді В. П. Бузескула, скрупульозне вивчення епістолярної спадщини вченого. Таким чином, вперше побачила світ не лише третя частина праці, що ніколи раніше не публікувалася. Були відновлені для дослідників численні купюри, зроблені цензорами при виданні перших частин, виправлені друкарські помилки. Історики науки, фахівці з біографістики, у першу чергу, звернуть увагу на «Біографічний словник-показчик», що займає майже половину видання (с. 477–831). Безперечно, він становить самостійну наукову цінність. І. В. Тункіна вмістила там довідки не лише про істориків – фігурантів «Загальної історії...», але й про багатьох радянських і су-

часних подвижників науки, чії публікації були використані для підготовки ґрунтовних коментарів.

На жаль, відсутність в останнє десятиліття повноцінного наукового обміну інформацією, належного книгообміну між Україною і Російською Федерацією відбилася на повноті списків літератури до довідок названого вище показника. Хочеться звернути увагу шановної п. В. Тункіної на Інтернет-ресурси Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (розділ «Учені України»), матеріали якого допомогли б істотно доповнити цей унікальний на сьогодні біографічний довідник.

Книгу В. П. Бузескула через 75 років після її написання повернуто читачам у повному обсязі. Сподіваємося, що ця знаменна подія в історії історичної науки стане відчутним поштовхом до подальших студій у галузі історії науки та біобібліографії.

В. Зленко,

д-р іст. наук, професор

Перше навчальне видання з аграрної історії України

(Рецензія на: *Панченко, П. П., Мельник, Ю. Ф., Вергунов, В. А.* Аграрна історія України : навч. посібник для студ. і викладачів с.-г. закладів освіти I–IV рівнів акредитації. – К. : Просвіта, 2007. – 532 с.)

Нова книга П. П. Панченка, Ю. Ф. Мельника, В. А. Вергунова «Аграрна історія України» є поглибленим розробленням попередніх численних напрацювань авторів у галузі дослідження історії розвитку аграрного сектора України. Пропоноване видання є першою спробою узагальнення надбань аграрної історичної літератури, аналітичного відтворення історичного розвитку вітчизняної аграрної науки з давніх давен і до наших днів.

Нагальна потреба у подібній комплексній праці, яка узагальнювала б історичну літературу і набутий досвід фахівців аграрного сектора, відчувалася давно і підтверджувалася рекомендаціями численних наукових форумів, учасники яких неодноразово наголошували на необхідності та важливості подібних видань. Даний навчальний посібник, зважаючи на його комплексний підхід до висвітлення досліджуваних проблем, стане зручним і надійним помічником для студентів, викладачів сільськогос-

подарських закладів освіти I–IV рівнів акредитації, викличе, безумовно, значний інтерес у читацького загалу та спеціалістів аграрного сектора.

Цінність рецензованої праці визначається тим, що автори свою дослідницьку увагу зосереджують, насамперед, на тих етапах розвитку аграрного сектора України, які характеризувалися значними трансформаціями, що призвели до суттєвих змін не лише у сільському господарстві, а й у суспільстві загалом, крім того, дотримуються системного підходу до висвітлення проблем, які існують у цій важливій для нашої країни галузі. В світлі нових трансформаційних процесів, які ми спостерігаємо від 90-х років XX ст. – до початку XXI ст., а також ретельно аналізуючи досвід минулого, широкі коло документальних джерел, автори без ідеологічної заангажованості висвітлюють весь комплекс аграрних відносин на українських землях з трипільських часів і до сьогодення. Такий підхід

має не тільки суттєве методологічне значення, а й передбачає, що історичний досвід може стати надійною основою свідомого вибору оптимальних кроків поступу України на шляху демократичного розвитку і процвітання.

З точки зору діалектики, процеси, які відбуваються в суспільстві на будь-якому рівні – національному, регіональному та місцевому – не можуть розглядатися як остаточно завершені. Суспільство не лише функціонує – воно змінюється, а це об'єктивно породжує потребу не тільки неупередженого осмислення історичного досвіду в обраній сфері дослідження, а й комплексного аналізу неоднозначних процесів, характерних для аграрних відносин на українських теренах. На нашу думку, із цим завданням автори книги справилися успішно.

Структура рецензованого посібника зумовлена поставленими завданнями, логікою та методологією дослідження. Вона вибудована відповідно до принципів формаційного підходу: первісно-общинний лад – феодалізм – капіталізм – соціалізм – посттоталітарне суспільство в умовах незалежності – поступовий перехід до ринкової економіки.

Книга складається з сімнадцяти розділів. У кожному з них розкривається складний історичний шлях аграрних відносин та перетворень в Україні, починаючи від Трипільської культури і донині. У вступній частині (розділи I–III) йдеться про перші кроки людини на шляху використання природного середовища, розглядається селянська реформа 40–60-х років XIX ст. у Західній та Східній Україні, аналізуються аграрно-економічні відносини у пореформений період (60–90-і роки XIX ст.). У IV та V розділах висвітлюється селянський рух в Україні напередодні соціально-політичного вибуху 1905–1907 рр., показано участь українського селянства в революції, сутність столипінської аграрної реформи та її уроки. Наступні два розділи (VI–VII) охоплюють період від Першої світової війни і до 1920 р., віддзеркалюють ті аграрні перетворення, які відбулися в цей часовий проміжок: зокрема, прийняття декрету про землю 1917 р., наслідки політики воєнного комунізму для селянства України, формування перших радянських та колективних господарств. Велику увагу автори приділяють (розділи VIII–X) висвітленню результатів нової економічної політики на селі, причинам й наслідкам хлібозаготівельної кризи 1927/28–1928/29 рр., голодомору 1932–1933 рр. в Україні, реаліям колективізації селянського господарства. Змістовно

насиченим виглядає розділ «Штрихи до соціально-наукових портретів українських вчених-аграрників», де не тільки розкривається творчий доробок вчених-аграрників другої половини XIX – першої половини XX ст.: М. Туган-Барановського, О. Дояренка, Л. та В. Симиренків, а й аналізуються причини такого явища, як лисенківщина, його негативні наслідки для вітчизняної аграрної науки.

Безперечно, читач зверне увагу на матеріали, присвячені стану та розвитку сільського господарства України у період Другої світової війни та у перші повоєнні роки. Автори, ґрунтуючись на архівних документах, статистичних даних, відтворюють об'єктивну картину українського села цих років, показують всю складність агро економічних відносин в Україні.

Провідне місце у книзі (розділи XV–XVII) відведено змінам в аграрних відносинах у період незалежності. Автори детально аналізують процеси становлення фермерського господарства в країні, чітко окреслюють проблеми, пов'язані з впровадженням концепції земельної реформи та нового Земельного кодексу.

Структура посібника загалом відповідає основним засадам чинної навчальної програми, затвердженої Міністерством аграрної політики України. Авторські висновки зроблено на основі вивчення великої кількості документальних джерел, глибокого аналізу заходів, до яких вдавалися уряди, що перебували при владі в ті чи інші історичні періоди. Цілком слушно до видання включено методичний апарат.

Водночас посібник не позбавлений й певних недоліків. На наш погляд, розділ XVII доцільно було б посилити розкриттям нових тенденцій розвитку ринкових відносин в аграрному секторі країни, показати всі складнощі переходу до ринкової економіки. У розділі IX (§ 6) слід було б детальніше сказати про результати роботи Міжнародної комісії з розслідування голоду в Україні 1932–1933 рр., підсумковий звіт якої було підготовлено у 1990 р.

І все-таки, не зважаючи на існуючі недоліки, навчальний посібник «Аграрна історія України» вже отримав визнання фахівців, наукової громадськості й має неабиякий попит у читачів. Дане видання стане у пригоді викладачам і науковцям, студентам і аспірантам сільськогосподарських вузів у прагненні отримати цілісне уявлення про основні етапи розвитку та сучасний стан аграрної галузі.